

Nacionalistické koncepty

Situace, v níž Srbsko „ztrácelo kontrolu“ nad autonomiemi a složitá jednání o fungování nového státního konceptu vyvolávaly nesouhlas zejména u nerežimní srbské inteligence, která tuto skutečnost kritizovala z nacionalistických pozic.¹ Při diskusi o ústavních dodatcích, pořádané v budově Svazu spisovatelů na Francouzské ul. č. 7 v Bělehradě, zazněla dokonce myšlenka, že Srbsko bez autonomních oblastí je rovno Nedićovu Srbsku za druhé světové války, a že tedy to, co se nepodařilo Nedićovi, podaří se pomocí ústavních dodatků v komunistické Jugoslávii. Poukazovalo se také na to, že „nacionalizace republik“ (v narážce na skutečnost, že dodatky hovořily o národních republikách) rozbíjí srbský národní prostor, neboť srbský národ je ve větší či menší míře zastoupen ve všech jugoslávských republikách.² Kritika „nerovnoprávného“ postavení Srbska v rámci Jugoslávie a etatistických tendencí v jeho autonomiích, zejména na Kosovu, vedená z pozic blízkých nacionalismu, nebo spíše národovectví, zatížená značným resentimentem, již poté nikdy nepřestala. Byla pro ni typická politická hesla o nejednotě Srbů, ve smyslu rozdělení jejich národního korpusu do několika republik a obou autonomií či přeháněné poukazování na snahy autonomií dovést svůj status k plné státnosti (což ale, jak jsme viděli, z jiných pozic kritizovala i SKS). Resentiment se projevoval v tezi o podceňování role Srbska při vytváření Jugoslávie a v tezi o zvláštním postavení, které by kvůli tomu Srbsko mělo mít, či v (oprávněných) stížnostech na zanedbávání tradic srbského národa a jeho historických osobností.³ Kritické texty se objevovaly v *Literárních novinách* (Književne novine), které se od druhé půle 70. let stávaly baštou srbského národoveckého myšlení. Materiály, zatížené „nekonformním“ postojem k problematice srbských autonomií, vycházely také v dalším literárním časopise *Literární slovo* (Književna reč). Velkou a pro vládnoucí garnituru nepříjemnou událostí bylo přijetí Dobrici Ćosiće do SANU (která se stále více stávala baštou národoveckého myšlení) v roce 1978 a jeho přijímací přednáška, proslovená při

¹ V Srbsku v té době ovšem nepůsobila pouze nacionalisticky zaměřená opozice. Daleko známější byla např. liberální intelektuálská skupina filozoficko-sociologického zaměření, shromážděná kolem jugoslávského časopisu *Praxis*, vycházejícího v Záhřebu (nejznámější disident z nich byl Mihailo Marković, dále např. Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Veljko Korač, Zagorka Golubovićová, Nebojša Popov aj.). Mnozí z nich se naopak v pozdějších letech stali důslednými kritiky nacionalistických konceptů srbské politiky.

² Viz AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 26.

³ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1978, č. 1–9. JOVIĆEVIĆ, Vladimir (člen výkonného výboru predsednictva ÚV SKS): *Neposredni zadaci Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalističkih pojava. Uvodna reč*. In: Informativni bilten 3/1978, s. 3.

té příležitosti. V ní dal průchod svému resentmentnímu pojetí srbské historie, když mj. vyjádřil, že v Evropě 20. století nežije jiný národ, který by byl tak zatížen historií, a který by přinesl takové oběti za osvobození a pokrok, jako národ srbský: V průběhu jednoho století Srbové přežili první světovou válku a fašistickou a ustašovskou genocidu, během nichž byl, díky nesmírným fyzickým ztrátám, národ doveden na samou hranici fyzického přežití. „*Jaký jsme to lid, jaký jsme to národ,*“ horoval spisovatel, „*když ve válce tak lehce umíráme za svobodu, již poté v míru ztrácíme!*“⁴

Problémy vzrůstajícího nacionalismu se zabývalo samozřejmě množství komunistických grémií. Byť však byli někteří intelektuálové velmi břitcí ve svých kritikách panujícího řádu, vládnoucí elita na tuto kritiku již v 70. letech reagovala spíše blahosklonně a pouze v nejkřiklavějších případech se uchýlovala k represí, jež v Srbsku po roce 1981 v podstatě ustala. Skutečnost, že ke všem těmto projevům mohlo docházet v míře, která zasluhovala pozornost nejvyšších míst, ovšem zároveň svědčí o tom, že srbská komunistická scéna byla poměrně benevolentní a rozhodně ideově nekontrolovala všechna média, a vůbec již ne vysokoškolská a akademická pracoviště.

Projevům „*velkosrbského nacionalismu, albánského iredentismu a maďarského tradicionalismu*“, jak zněla epiteta constans, spojovaná komunistickými ideology s projevy nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů, se věnovalo zasedání předsednictva ÚV SKS 26. prosince 1977. Analytický materiál, který z tohoto jednání vyšel, na poměry neobyčejně konkrétní a otevřený, upozorňuje na některé jevy, které byly typické pro celé následující období až do rozpadu Jugoslávie, a mají tak obecnější význam. Svědčí mj. o tom, že kritické myšlení v řadách jugoslávských komunistických analytiků bylo ve srovnání s vývody ideologických grémií zemí reálného socialismu skutečně na úrovni. Materiál upozorňuje na to, že nacionalisté glorifikují kulturní národní symboly a tím kulturu tlačí do provincialismu, národovectví, k pocitům spokojenosti se sebou samou a k sebelásce. Pro kulturu svého národa mají ve všem zvláštní kritéria, zvláštní hodnotové systémy a pochopitelně také hodně zaujatosti, jež omezuje a někdy označuje jako zrádcovské jakékoli kritické hodnocení díla, zabývajícího se národními atributy. Proto nacionalisté nevidí v multikulturním a multinárodním státě šanci k povznesení národní kultury, ale naopak k vyvolávání národnostních antagonismů. Analytici ÚV obzvláště zdůrazňovali nebezpečnost dvou postulátů srbského nacionalismu: hesla „*Srbsko je rozbité* (na tři části – pozn. V. Š.), *proto Srbové do střehu, buďte jednotní,*“ jež mělo být výrazem nedůvěry k

⁴ ČOSIĆ, Dobrica: *Stvarno i moguće: članci i ogledi*. Rijeka 1982, s. 126–131.

ostatním jugoslávským národům a nevíry ve federální systém, „založený na rovnoprávnosti všech národů a národností“, a autarkický slogan „Srbsko, bude-li třeba, si vystačí samo“, což již ani neměl být výraz srbského separatismu, ale přímo útok na jugoslávské politické zřízení.

Ve vztahu k autonomiím převládalo mezi zastánci národoveckého myšlení přesvědčení, že se jedná o státy ve státě, v nichž příslušníci menšin mají větší práva než Srbové, ale stejně nejsou spokojeni a neustále pokukují po mateřských státech, jakkoli je v nich život mnohem horší. Tento postoj sice téměř přesně vystihoval skutečný stav věcí, ale z hlediska ideologie „bratrství a jednoty“ byl z komunistického pohledu nepřijatelný.

Ve vztahu k albánské národnosti na Kosovu se srbský nacionalismus podle analytiků projevoval zejména zdůrazňováním nedotknutelného srbského historického práva na Kosovo a tezemi o legalizaci práva Albánců na majorizaci jiných národností v autonomii a o legalizaci albánského separatismu v albánském kosovském vedení. Zdůrazňovaly se ovšem také „spekulace o migracích srbského a černohorského obyvatelstva“ a obviňování Albánců ze strany „srbských nacionalistů“, že vytvářejí psychózu o tom, že je srbské a černohorské obyvatelstvo na Kosovu nežádoucí a že snižují a podceňují kulturní a historické hodnoty obou národností.⁵ Způsob, jakým je výčet podán, znovu dokládá, že SKS, resp. alespoň její vedení, v této době ještě zprávy o srbském vystěhovalectví a útocích na srbské kulturní památky nevidělo, či spíše nechtělo vidět, a jakékoli zmínky o nich považovalo za narušování jugoslávské jednoty a pospolitosti.

Pokud jde o albánský nacionalismus, analytici ÚV ve zmiňovaném materiálu skutečně nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo nebrali v potaz. Toto téma se po vystoupení Dobrici Čosiće a Jovana Marjanoviće evidentně stalo dalším z četných ideologických tabu. Upozorňují však na jiné projevy, které se v literatuře příliš nezdůrazňují. Totiž, že albánský „nacionalismus“ pohlíží na srbský a černohorský národ jako na základnu „rankovićovštiny a státního hegemonismu“. Že obviňuje jiné jugoslávské národy, ale zejména srbský, za těžké dědictví a nerozvinutost Kosova, že zdůrazňuje, že Kosovo je ekonomicky vykořisťováno (viz dále, s. 264–265). Pozoruhodná byla i informace o tom, že albánský nacionalismus negoval existenci turecké národnosti na Kosovu!⁶ V intelektuálních albánských kruzích se v té době stále častěji hovořilo o tom, jak byla při versailleských mírových jednáních učiněna

⁵ AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 28–30.

⁶ Tamtéž, s. 33.

Albáncům křivda tím, že byl jejich etnický prostor rozdělen, zdůrazňovalo se také, že v roce 1945 se nemělo přistoupit na to, aby se Kosovo stalo autonomií Srbska. Byly to diskuse povýtce akademické, nicméně tyto „staré křivdy“ jen podporovaly přesvědčení o nespravedlnostech a nerovnoprávnosti, jíž bylo údajně albánské etnikum v Jugoslávii vystaveno. V souvislosti se znovu se šířícím kosovským kultem u srbského národa a jeho přesvědčení o tom, že Kosovo je kolébkou srbské kultury, státnosti a duchovnosti (viz níže), se mezi kosovskými Albánci stále častěji hovořilo o ilyrském původu Albánců, o tom, že právě oni jsou původním balkánským etnikem a mají tedy nejen na Kosovo historické právo. Součástí nacionalistického diskurzu kosovskoalbánské inteligence bylo také zpochybňování dosavadních sčítání obyvatelstva s tím, že Albánců bylo „jistě“ mnohem více. Svě činila také propaganda z Albánie. Přispívala k tomu, že se na sousední stát velká část kosovských Albánců dívala jako na ideální stát, v němž nejsou nezaměstnaní a jenž funguje bez zahraničních půjček. Národní euforii vyvolávala také poměrně intenzivní, byť většinou jednostranná (z Albánie na Kosovo) kulturní spolupráce, zejména hostování folklórních a estrádních souborů, v jejichž produkci byly zastoupeny četné nově vytvořené pseudofolklórní písně s národně-romantickým a vlasteneckým obsahem glorifikující albánské historické osobnosti. Na vzrůst albánského nacionalismu měly výrazný vliv i oslavy 100. výročí založení Prizrenské ligy. Akce spojené s výročím se konaly v průběhu celého roku, často těsně koordinovaně s Albánií. Jedním z vrcholů oslav byla vědecká konference, která začala v Prištině 10. června 1978, aby pak pokračovala od 12. června v Tiraně, kde se s referáty zúčastnilo třináct kosovských badatelů. Celkově měly oslavy velký vliv především na albánskou mládež, v níž probudily romantický nacionalismus a touhu angažovat se v národním hnutí. Jak poznamenává Petrit Imami, po oslavách stého založení Prizrenské ligy se hranice mezi afirmací albánské národnosti v Jugoslávii a albánským nacionalismem definitivně zmizela.⁷

Kosovský kult

V druhé polovině sedmdesátých let, v atmosféře jistého politického uvolnění a opadávání politické represe, začíná v srbské společnosti znovu pozvolna sílit vliv autokefální srbské pravoslavné církve, která se začala, zpočátku velmi nesměle, vymaňovat z nedůstojného postavení na okraji společnosti, kam ji zatlačil agresivní atheismus jugoslávské komunistické strany. Přestože SPC nebyla pronásledována tak, jako např. Ruská pravoslavná církev,

⁷ IMAMI, Petrit: *Srbi i Albancikroz vekove*, s. 333.

byla její činnost v Titově Jugoslávii maximálně marginalizována a omezena prakticky pouze na chrámový prostor. Míra atheisace či náboženské lhostejnosti srbské společnosti proto samozřejmě odpovídala tomuto stavu⁸ a nelišila se od situace např. v komunistickém Československu. K obnovení svého vlivu na společnost se sice církve propracovala až na konci 80. let, výše zmiňovaný materiál analytiků ÚV SKS ovšem dokazuje, že snahu o obnovování a posilování své tradiční role „*jediného a nejautentičtějšího strážce kulturního dědictví srbského národa*“ začala církve vyvíjet již tehdy. Komunistická analýza upozorňuje především na církvi zastávaný postulát o „*mučednictví srbského národa*“, spojovaný zejména s tzv. *kosovským kultem*. Všechny oběti, které národ položil na „oltář vlasti“ i jako oběť za jiné, podněcovaly podle církve přesvědčení o tom, že srbský národ byl Bohem (komunističtí analytici napsali ovšem Prozřetelností) vybrán, aby trpěl a byl odměněn za všechna příkoří (nebeským královstvím).

Zmiňovaný kosovský kult nebo mýtus, pěstovaný v církevním podání, se odvíjí od ústřední události celé srbské historie, již v národním povědomí Srbů byla a stále zůstává bitva na Kosově poli v roce 1389. Jakkoli dodnes není zřejmé, byla-li tato bitva vůbec porážkou (a přestože je zřejmé, že neznamenal momentální konec srbské samostatnosti a začátek tureckého panství nad srbskými zeměmi), brzký vznik tzv. kosovské legendy všechny historické skutečnosti zatlačil do pozadí. Kosovská legenda získávala díky epickému zpracování v hrdinském eposu v průběhu staletí stále více mytologický charakter, obsahující momenty mučednictví, sebeobětování, neohroženosti a pevné víry, i motivy hrdinství a zrady. Zahrnovala v sobě politickou symboliku víry a národa, k níž se srbský národ rád uchýloval, a jež bývala často využívána k ospravedlnění politických či nacionálních cílů.⁹ Obraz knížete Lazara, velitele koaličního vojska (kromě Srbů a Bosňanů v něm bojovali i Bulhaři a Albánci), jemuž se podle legendy, předávané v epickém zpěvu, před bitvou zjevil prorok Eliáš s poselstvím Panny Marie, aby si vybral mezi královstvím pozemským (kapitulací, resp. dohodou s Turky) a Královstvím Božím (bitvou, v níž zahyne), jen při rozhodování „vědomě“ vybírá to druhé (později široce využívaný výraz **kosovské rozhodnutí**), obraz bojovníků přecházejících bojem za víru do království nebeského, to vše dodává legendě transcendentální charakter.

⁸ Údaje srbských historiků a etnologů, poukazujících na nízký stupeň náboženské praxe zejména mezi Srby ve venkovských oblastech, jsou ovšem známy i z dřívější doby. Např. srbský historik Čedomilj M i j a t o v i ć před první světovou válkou tvrdil, že „*náboženské citění Srbů není hluboké... Jejich kostely zejí, kromě velkých církevních svátků, prázdnotou, církve považují ... za politickou instituci, spojenou nějakým tajemným způsobem s existencí národa...*“ Viz ZDRAVKOVIĆ, Helena: *Politika žrtve na Kosovu*. Část 23, Danas, 5–6. 11. 2005, s. 18.

⁹ LJUBINKOVIĆ, Nenad: *Kosovska bitka u svome vremenu i u vidjenju potomaka ili logika razvoja epskih legendi o kosovskom boju*. In: Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu. Beograd 1989, s. 133.

Rozhodnout se kosovsky tedy znamená přijmout myšlenku, že ten, kdo je poražen, vlastně vítězí.¹⁰ V samé podstatě kosovského mýtu, v jeho základě, stojí morální triumf oběti. Podle interpretace kosovského mýtu teology Srbské pravoslavné církve tedy Srbové ve své historii přijímají, z důvodů vysoce mravních, etických, ba eschatologických, ve jménu vyšší pravdy porážku. Obětují se za jiné – za křesťanskou Evropu (v boji proti Turkům), za svobodu jihoslovanských bratří (v první i druhé světové válce), vděku se však za svůj čin nedočkávají. Odtud resentmentní uraženost, výčitka vůči druhým, kteří nedokáží ocenit morální srbský čin.

Kosovský mýtus má ovšem i jiný výstup, jehož vyznění není eschatologické. Tímto výstupem je tzv. **kosovský slib či přísaha**, že Kosovo, ztracené v bitvě (a v recentní době znovu ztracené), bude opět osvobozeno a srbské. Vzhledem k tomu, že kosovské rozhodnutí a kosovská přísaha jsou pouze dvěma stranami téže mince, je zřejmé, že kosovský mýtus nebyl pouze filozofií porážky a smrti. Obě součásti mýtu totiž vždy tvořily jeden celek – srbský národ porážku přijme (a morálně zpracuje), ale nikdy se nesmíří s nabízenou skutečností, že je tak jednou provždy. Výše jsme viděli, že kosovské rozhodnutí bylo označováno za historický osud srbského národa, kosovská přísaha pak, podle recentní interpretace, měla být „*jedním z pilířů morálního bytí srbského národa*“ a dokonce „*hlavním zákonem, jehož se Srbové po staletí drželi, připravující se na věky budoucí*“. Žít pro osvobození Kosova, to byla ta „*vnitřní síla, která národ spojovala a sjednocovala*“. Či jinak řečeno, „*kosovská přísaha se stala vertikálou srbské historie, neboť Srbové nezapomněli, že jsou vyhnáni ze země, která byla pokladnicí všeho nejdrahocennějšího, co ve své historii vytvořili*“.¹¹

Již zmiňovaná komunistická analýza v této souvislosti odhaluje, že v určitých obdobích mohl mít mytologický prožitek národa se všemi svými kulty obrannou, integrativní a mobilizující funkci před nebezpečími, které národu zvenčí hrozily, Ale v celé řadě jiných okolností mytologizace národa vedla k přesvědčení, že všechny oběti za vlast musí být dříve nebo později

¹⁰ Jak ale správně upozorňuje Miroslav ŠESTÁK (*Bitva na Kosovském poli 15. / 28. 6. 1389*. Slovanský přehled 75 [1989], s. 446), samotné srbské prameny neznají onu notu rezignace, příznačnou pro lidové podání, jakoby Lazar a jeho spojenci šli vědomě do beznadějné bitvy. Srbská šlechta bezesporu věřila v úspěch a směle vstoupila do boje, jehož alternativou bylo pouze dobrovolné přijetí turecké nadvlády. Ve hře byla i otázka cti, „*tě velké síly feudální bojovnosti*“ a nepochybně moment náboženský (byť na turecké straně bojovaly taktéž velké oddíly jejich křesťanských vazalů).

¹¹ ZIROJEVIĆ, Olga.: *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 211.

stonásobně zaplacené, resp. pomstěné. Kult mučednictví tedy s sebou nese i pomstu, a ta se vztahuje právě na Kosovo!¹²

Kosovský mýtus, reinterpretovaný srbskou národoveckou inteligencí i pravoslavnými teology na „současné události“, se tak stal důmyslnou politickou propagandou, zpřítomňující mýtická rozhodnutí středověkých srbských hrdinů k prosazování politických a nacionálních cílů současnosti, včetně kritiky inferiority srbských komunistů, kteří tím, že přistoupili na novelizační a ústavní redefinice autonomií, zradili Srbsko jako Vuk Branković.¹³

Kosovo, podle interpreteace mýtu v dílech některých spisovatelů pravoslavné orientace, ale také v dílech národovecky zaměřené inteligence, tedy je považováno za svaté místo srbských dějin, pramen národního ducha a garanta národních hodnot. Podobného myšlení ve vztahu ke Kosovu ale v té době nebyli prosti ani někteří albánští intelektuálové. Kosovo považovali za dávnou albánskou zemi, spojnici antické ilyrské a soudobé albánské identity jednoho a téhož etnika. V interpretaci národovecky laděných kosovsko-albánských intelektuálů bylo Kosovo okupovanou kolébkou albánského národního obrození.¹⁴ Sřet obou mýtů tak byl nevyhnutelný.

¹² AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija*, s. 37–38.

¹³ Podle legendy byl za kosovskou porážku vinen mocný srbský šlechtic a vládce právě Kosova Vuk Branković, který v rozhodujících chvílích bitvy se svými šiky do boje nezasáhl a tak zapříčinil porážku a tedy i národní srbskou katastrofu. Historicky ovšem není Brankovićova zrada (podobně jako v případě Miloty z Dědic na Moravském poli) prokázána.

¹⁴ ŠUTOVIĆ, Milojica: *Kosovizacije Srbije i Jugoslavije*. In: Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini 36 (2007), s. 223.

My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981

Mezníkem v dalším vývoji jak Kosova, tak, samozřejmě, celé Jugoslávie, se stala Titova smrt 4. května 1980. Na první pokus o revizi kosovského statusu nebylo zapotřebí dlouho čekat. Došlo k němu necelý rok po maršálově skonu – v březnu a dubnu 1981, kdy celou autonomní oblast zachvátily nepokoje, které do té doby neměly v SFRJ obdoby. Začaly 11. března 1981 kolem poledne jako izolovaný a na první pohled nevýznamný studentský protest, vyvolaný špatným jídlem v univerzitní menze. „Menzovní“ incident záhy přerostl v protest proti nedobрым sociálním podmínkám studentů a vůči nekvalitnímu ubytování v přištinském studentském městečku.¹⁵ Poté, co se kolona vydala k stranickému sekretariátu, pokoušeli se profesori i kosovští politici studenty uklidnit v dlouhých debatách. Mezitím však policie zatkla několik studentů, protest se proto znovu rozhořel. Získal i jisté „antibyrokratické“ zaměření vůči kosovským představitelům (skandovalo se také „*někteří v křeslech, jiní bez chleba*“).¹⁶ Policie proti studentům intervenovala slzným plynem. Při potyčkách byli zraněni dva policisté a 18 demonstrantů. Zhruba stovku studentů policie zatkla. Předseda OV SK Kosova strávil poté noc s albánskými studenty v diskusi na kolejích, při nichž slíbil zlepšení situace, ale důrazně je upozornil, že další demonstrace již nesmí být.¹⁷

Kosovská politická reprezentace, která se sešla následujícího dne, demonstrace sice odsoudila, ale s tím, že k nim došlo spontánně, tj. že předtím „*neexistovaly žádné indicie o tom, že by k nim mohlo dojít*“.¹⁸ Tím ze sebe sňala případné podezření ze zanedbání „*revoluční bdělosti*“. Přestože ve svých závěrech zhodnotila, že hlavní požadavky byly sociálního rázu, označila protesty jako „*politicky škodlivé*“, protože by mohly být „*využity nepřítelem*“. Není jasné, kdo byl tímto nepřítelem myšlen, ale z kontextu lze snad vyčíst, že se jednalo o Albánii, resp. zastánce ideologie státního socialismu.

¹⁵ von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*. Wien-Zürich 1992, s. 76.

¹⁶ Tamtéž, s. 78. Azem Vllasi, bývalý předseda komunistického Svazu jugoslávské mládeže a od roku 1986 předseda oblastního výboru SKJ Kosova zdůrazňuje, že na protestu 11. 3. studenti skandovali hesla „*Rudá buržoazie*“ a „*Revizionisté*“, které svědčily o spojitosti s ilegálními „*marxisticko-leninskými kroužky*“ podporovanými ze sousední Albánie, což ovšem jeden z pozdějších vůdců protestů, Hydajet Hyseni, odmítá. Na druhé straně R. Qosja protest od samého počátku považuje za demonstrace „*za svobodu a nezávislost albánského národa*.“ Viz rozhovory se zmíněnými politiky v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s.42, 100, 200.

¹⁷ von KOHL, Ch. – Libal, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 78–79.

¹⁸ V důsledku kosovských událostí vydaly noviny Politika zvláštní brožuru s názvem *Šta se dogadjalo na Kosovu*. Beograd 1981, která zachycovala oficiální výklad kosovských událostí. Citace je ze s. 7.

Na počátku tedy nic nenasvědčovalo tomu, že by demonstrace z 11. března 1981 mohly vyvolat nějaké dalekosáhlé důsledky. O tom, že se něco takového vůbec stalo, se jugoslávská veřejnost ani nedozvěděla. Studentská demonstrace vešla ve známost teprve později, v průběhu informování o závažnějším demonstračním hnutí, k němuž došlo o dva týdny později.

Policie, která byla kritizována za to, že si nedokázala zavčas obstarat zpravodajské informace o tom, co se chystá, ovšem zahájila po celé oblasti vyšetřování, chtějíc se tak dosíci závěru, byly-li demonstrace spontánní či organizované. Vzhledem k tomu, že vyšetřování postupovalo mimořádně pomalu (zřejmě i proto, že nebylo možno zjistit žádné náznaky toho, že šlo o čin organizovaný a tudíž politicky nebezpečný), nepustila v zákonné lhůtě dvou týdnů zatčené studenty z vyšetřovací vazby.¹⁹ Tato skutečnost pak vyprovokovala nové demonstrace, tentokrát již mnohem silnější, které navíc propukly v den (26. března), kdy do Prištiny měla dorazit Štafeta mládí – každoročně pořádaná manifestace jugoslávské jednoty u příležitosti Titových narozenin. Koincidence štafety, navíc první po Titově smrti, a protestu, bezesporu nebyla náhodná. Aktéři pravděpodobně počítali s tím, že televizní štáby z celé země, které se při příležitosti štafety na Kosovo sjely, zajistí jejich požadavkům odpovídající publicitu (a také se snažili probít k tribuně připravené k přivítání štafety, což jim policie znemožnila). Naopak politické vedení Kosova si nemohlo dovolit, aby protesty narušily oslavy.

Požadavky se ovšem tentokrát již výrazně lišily od první demonstrace a byly především politické: „*My jsme Albánci, ne Jugoslávci*“, „*Republika Kosovo*“, „*Jednota s Albánií*“... Mezi hesly bylo i mnoho těch s „marxisticko-leninskými“ požadavky, tak jak byly chápány v sousední Albánii a které představovaly ideologický útok na podstatu jugoslávského socialismu: „*Ať žije marxismus – leninismus, pryč s revisionismem*“. Pozoruhodnou kombinaci představoval slogan „*My jsme děti Skenderbega, vojsko Envera Hoxhy*“. Směs ekonomických, ideologických, politických a nacionalistických požadavků tak učinila z demonstrace závažnou protirežimní hrozbu a přispěla k tvrdosti speciálních policejních jednotek, vyslaných přímo federální vládou (jednotky, které by byly jenom ze Srbska, tehdejší předseda prezidia SAP Kosovo Xhavit Nimani důrazně odmítl),²⁰ které demonstraci rozehnaly a protestující studenty

¹⁹ Den předtím navíc propukla malá demonstrace také v Prizrenu, kde středoškoláci a posluchači vyšší pedagogické školy protestovali podobně jako v Prištině proti špatným podmínkám studia. Při demonstracích rozbíjeli okna a převrátili dokonce policejní auto, proto policie poměrně tvrdě zasáhla. I zpráva o této demonstraci mohla vyvolat nové napětí v Prištině.

²⁰ Zásah tedy neprovedla policie kosovská, v níž byla většina Albánců, ani srbská, jak tvrdí von Kohlová a Libal (c. d., s. 81), ale speciální oddíl ministerstva vnitra SFRJ.. Viz rozhovor s A. VLLASIM v knize M. PETROVIĆE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 45.

pronásledovaly i na akademickou půdu a do prostor studentských kolejí.²¹ Při policejní intervenci bylo 23 demonstrantů a 14 policistů zraněno.²²

Dva dny poté, 28. března 1981, označil předseda prištinského městského výboru SK Kosova Aslan Fazliu demonstraci za kontrarevolučního a nacionalistického charakteru a pohrozil, že se proti demonstrantům bude postupovat nekompromisně, následkem čehož se po celém Kosovu začala šířit vlna zatýkání a policejní represe. Ta ovšem jenom vybudila další kolo demonstrací, které propukly 1. dubna, tentokrát již i v jiných kosovských městech. K demonstracím se přidali i albánští dělníci, což byl z ideologického hlediska nebezpečný precedens. Když se rozšířily zprávy, že bylo zraněno sedmnáct policistů a že policie není schopna zavést pořádek, požádal kosovský Výbor národní bezpečnosti (jehož předsedou byl Mahmut Bakalli) o intervenci armádu.²³ Zároveň ovšem postavili demonstranti v blízkosti Podujeva barikády, které znemožňovaly příjezd policejních posil z „užšího“ Srbska. Obránci barikád dokonce unesli 34 rukojmí – Srbů a Černohorců z Podujeva, jejichž přítomnost měla zabránit útoku na barikády. Druhého dubna již také padly první civilní oběti.

Situace se začala vymykat kontrole, a proto v Bělehradě zasedalo federální komunistické a státní předsednictvo na mimořádné schůzi, z níž vyšlo nařízení o vyhlášení krizového stavu na Kosovu a výjimečného stavu (stanného práva) v Prištině. Přesto propukly 3. dubna ve Vučitrnu, v Uroševci a v Kosovské Mitrovici nové demonstrace s novými požadavky: „*Nestrpíme, aby naše děti bila cizí policie*“ (tedy policejní posily z jiných jugoslávských republik – pozn. V. Š.), „*Republika po dobrém nebo po zlém*“²⁴ Policejní posily však tentokrát, politicky zaštitěny federálními, republikovými i kosovskými orgány, reagovaly velice promptně, nekompromisně a tvrdě.

²¹ Viz např. interview s Hydajetem Hysenim v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 200n. Hyseni byl jako jeden z organizátorů „kontinuálních demonstrací“ odsouzen na 15 let žaláře. Z vězení vyšel v roce 1991.

²² von KOHL, Ch. – Libal, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 82,

²³ V této souvislosti je ovšem přinejmenším zajímavé traktování události z pera tehdejšího náčelníka generálního štábu JLA a pozdějšího (1982–1988) ministra národní obrany SFRJ, admirála Branka Mamuly. Ten totiž ve svých pamětech, nazvaných *Slučaj Jugoslavija* (Kauza Jugoslávie, Podgorica 2000), hovoří o tom, že armáda zahájila zásah na Kosovu o své vůli, bez nařízení nejvyššího státního vedení, neboť viděla, „že od politiků nemůže nic očekávat“. Teprve poté, co armáda začala ze všech stran Kosovo obsazovat, informoval generální štáb nepřiliš přesvědčivě vedení oblasti i SFRJ, že se jedná o vojenské cvičení! Viz MAMULA, Branko: *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica 2000, s. 38–39. Mamulovo líčení, je-li pravdivé, jen dokládá skutečnost, že JLA byla „státem ve státě“ a v době těsně po Titově smrti jen těžce ovladatelným kolosem. Nešlo sice zřejmě o pokus o puč, pro vedoucí jugoslávské politiky byla však tato akce bezeporu signálem, že by k němu v případě nepříznivého vývoje situace mohlo dojít!

²⁴ AS, Fond SKS-CK, 1981, kart. 327, Predsedništvo CK SKS, sednice 69. – 74., XVII díl, složka Materijali sa 69. zajedničke sednice Predsedništva CK SKS i Predsedništva SR Srbije, održane 1. aprila 1981. godine; také Materijali sa 70. zajedničke sednice Predsedništva CK SKS i Predsedništva SR Srbije, održane 2. aprila 1981. godine.

Situace se nakonec dostala pod policejní kontrolu. Byl to však pouze počátek nové, a jak se později ukázalo, dlouhodobé fáze kosovského konfliktu. Kosovo již od té doby nikdy nebude klidné, alespoň ne tak, jak bylo v období druhé poloviny 60. a během 70. let, která, podle všeho, byla jeho zlatou dobou.

Následky demonstrací

Při nepokojích a jejich mocenském potlačování zahynulo podle údajů, sdělených na tiskové konferenci vlády SFRJ 6. dubna 1981, devět demonstrantů a dva policisté, zraněno mělo být 57 lidí,²⁵ podle jiných zdrojů jich ale bylo zraněno až 260.²⁶ Údaje o počtu mrtvých a zraněných se však rozcházejí často až o dva řády. Následovalo masové zatýkání a soudní procesy. Také zprávy o počtu odsouzených se rozcházejí. Hlášení Amnesty International uvádí v prvním kole procesů téměř 300 mladých Albánců odsouzených k dnes těžce uvěřitelným patnáctiletým trestům vězení, a v druhém kole, v srpnu a září téhož roku, pak mělo být k trestům od jednoho do 15 let vězení odsouzeno dalších 305 Albánců.²⁷ Miloš Mišović ve své často citované publikaci hovoří o tom, že mezi odsouzenými bylo 1 000 intelektuálů různého zaměření, 184 studentů a 88 středoškolských studentů. Věk 452 z nich se pohyboval v rozmezí 18–30 let.²⁸ Jiné údaje se zmiňují o „1 200 osobách odsouzených k dlouholetým trestům vězení a 3 000 osobách, které byly odsouzeny na tři měsíce“.²⁹

Pozoruhodná byla v souvislosti se soudními procesy petice, kterou iniciovala skupina bělehradských studentů, k níž se připojily i několik jejich kolegů ze Záhřebu a Lublaně. V materiálech ÚV SKS se zdůrazňuje, že ji

²⁵ von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 84.

²⁶ Tato čísla jsou navíc zcela jistě nepřesná, neboť mnoho zraněných buďto nevyhledalo lékařskou pomoc, nebo o ně pečovali lékaři bez toho, aby zraněné přihlašovali. Novináři von Kohlová a Libal ve své práci uvádějí, že na podzim 1981 se museli albánští lékaři z Kosova zpovídat na ministerstvu zdravotnictví a byl na ně činěn nátlak, aby přiznali další ošetřované, neboť se armádním specialistům zdál počet zraněných malý! Albánští lékaři při rozhovoru s těmito novináři dávali uznání svým srbským kolegům, kteří jim měli nezištně pomáhat a „nic nevyzradit“. von KOHL, Christine – Libal, Wolfgang: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 90.

²⁷ *Yugoslavia, Prisoners of Conscience*. Amnesty International Publications, London 1985, s. 12. O mohutnosti represe, která nastoupila po nepokojích v roce 1981 na Kosovu, svědčí i údaje nezávislé komise UJDI, vypracované v roce 1990, podle nichž od roku 1981 do roku 1988 připadlo na trestný čin nepřátelské propagandy na Kosovo 58 % případů z celé SFRJ, na trestný čin nepřátelského sdružování pak dokonce 82 % případů, což bylo v prvním případě devětkrát více než celojugoslávský průměr (a třicetkrát více než v užším Srbsku), přičemž ve většině případů se jednalo o dlouholeté tresty. Viz *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 59–76. Jeden z vůdců demonstrací, Hydajet Hyseni, odsouzený na 15 let vězení (byl propuštěn v roce 1992) svědčí o tom, že albánští političtí vězni byli ve vězení vystavováni nelidskému zacházení. Viz PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 205n.

²⁸ MIŠOVIĆ, Miloš: *Ko je tražio republiku Kosovo 1945–1985?* Beograd 1987, s. 319.

²⁹ VICKERS, M.: *Between Serbs and Albanians. A History of Kosovo*, s. 198.

podepsala „*více než stovka signatářů*“, přesný počet v současnosti nelze zjistit. V petici studenti protestovali proti vysokým trestům vyměřeným účastníkům demonstrací ze studentských řad a požadovali přezkoumání praxe kosovských soudů.³⁰ Komise pro vztahy mezi národnostmi při ÚV SKS „pozvala“ 17 signatářů petice k diskusi o jejich požadavcích. K rozhovorům nakonec přišlo 10 studentů, kteří funkcionářům zdůrazňovali drastičnost trestů udělených demonstrantům vzhledem k tomu, že se jednalo o mladé lidi ve věku jen o málo vyšším než 18 let. Zároveň vyjádřili přesvědčení, že se šlo pouze o „*obětní beránky a drobné ryby*“ zatímco praví viníci stíhání unikli. Jmenovali konkrétně „*soudruhy Bakalliho a Nimanoho*“.³¹ Signatáři také před komisí odvážně poukazovali na to, že soudy byly pod tlakem a soudily tak, jak to vyžadovala politická vůle, a co víc, tvrdili, že hesla, jež studenti provolávali a nosili na transparentech, jsou výrazem jejich politického smýšlení, jež nelze kriminalizovat. Symptomatické pro tehdejší jugoslávskou skutečnost bylo, že komise původnost studentské akce zpochybnila s tím, že se jejich interpretace opírá o „*známé zdroje psaní peticí ohledně verbálního deliktu, s nimiž se komunisté museli vyrovnávat již v roce 1980, a že text petice vychází od stejných politických sil, které sepsaly již petici v minulém roce*“.³² V říjnu 1980 totiž 36 bělehradských disidentů poslalo otevřený dopis prezidiu SFRJ, v němž požadovalo amnestii pro ty, kteří si ještě odpykávali tresty kvůli tzv. verbálnímu deliktu. V petici z prosince 1980 pak požadovalo 102 bělehradských intelektuálů abolicí článku 133 jugoslávského trestního zákona, jenž postihoval „*lživé a pokřivené traktování jugoslávské skutečnosti se záměrem poškodit zemi*“ atd.³³ Komise tak označila studentskou petici za zmanipulovanou ze strany bělehradských protirežimních intelektuálů a celou věc založila ad acta, aniž by se jejím obsahem – a tedy přehodnocením trestů – jakkoli zabývala!

Na skutečnost, že přílišná represe, jíž byli vystaveni účastníci demonstrací, rozhodně nepřispěje k řešení problému, upozorňoval i přední charvátský komunista Stipe Šuvar, s tím, že politika, která příliš mnoho lidí prohlašuje za zrádce, může dovést k tomu, že se z nich stanou národní hrdinové. Šuvar upozorňoval i na skutečnost, že „*i ostatní jugoslávské národy, nejenom*

³⁰ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10. MIŠIĆ, Živorad: *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji*. In: Informativni bilten 10, 1981, s. 25. Referát přednesený na společném zasedání předsednictva ÚV SKS a Předsednictva SR Srbska 16. listopadu 1981.

³¹ Bakalli i Nimanovi o všem ze stranického hlediska potrestáni byli – byli vyloučeni z ÚV a museli opustit i další funkce, které zastávali.

³² AS, fond SKS-CK, 1980–1982, kart. 347, Sednice komisije Predsedništva CK SKS za razvoj medjunacionalnih odnosa, II díl, složka Materijali sa sastanka u komisiji 11. 11. 1981, s. 8/3, diskusní příspěvek Milana Jovanoviće.

³³ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 329.

Albánci, mají své nacionalismy“.³⁴ Kosovské represe velice tvrdě odsoudila také skupina nerezimních srbských intelektuálů v čele s Dobricou Čosićem.

V rámci „normalizačních procesů“ pochopitelně následovaly čistky v politickém establishmentu kosovských komunistů, byť k nim nedošlo hned. Vysoce postavení kosovskoalbánské politiky totiž prakticky bez výjimek demonstrace odsoudili. Postupně však rostl tlak na potrestání některých funkcionářů, zejména když se stále více poukazovalo na předcházející „chyby“ oblastního vedení. Šestáho srpna tak byl odvolán předseda kosovských komunistů Mahmut Bakalli,³⁵ jehož vystřídal osvědčený partyzánský kádr Veli Deva, který v této funkci působil již v letech 1965–1971. O den dříve pozbyl svůj úřad předseda prezidia Kosova Xhavit Nimani. Vystřídal jej další z předválečných kosovských komunistů Ali Shukriu. Nimani ovšem ještě i poté nějakou dobu zůstal dokonce členem ÚV SKS a ze strany vyloučen nebyl. Na funkci předsedy kosovského parlamentu rezignoval také Dušan Ristić, úzce spojený s politickou garniturou Mahmuta Bakallioho, a jako takový neoblíbený u radikálnějších srbských politiků. Vedle těchto nejvýznamnějších postav kosovské politické a stranické scény byli nejprve z OV SKK a poté z ÚV SKS vyloučeni také bývalý ředitel prištinského rozhlasu a televize Shaban Hiseni, jemuž příliš nepomohlo, že při návštěvě albánského folklórního souboru v Dečanech nechal z jeviště odstranit politické heslo „*Tito – naše minulost, současnost a budoucnost*“,³⁶ dalším prominentním potrestaným byl Gazmend Zajmi, bývalý rektor Univerzity v Prištině. Při kádrových změnách pak byl také snížena počet členů předsednictva OV KSK z 19 na 13.³⁷ Sesazení z vedoucích míst však až na výjimky neznamenovalo automatické vyloučení z komunistické strany a tedy naprostou diskvalifikaci pro jakoukoli další činnost. Sám Mahmut Bakalli byl ze strany vyloučen až v roce 1983, byť žil v politické izolaci. K jeho vyloučení ze strany nakonec nemohlo být jako záminka použito obvinění z podporování kontrarevoluce, což by u Bakallioho, přesvědčeného komunisty, bylo nemožné dokázat, ale křivé nařčení z pytláctví. Jeden z ideových vůdců

³⁴ Nin, 30. srpna 1981, citováno podle JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 297.

³⁵ Po jeho odstranění z vedoucích funkcí byly v SKS velké tlaky na jeho přísnější potrestání, které ale nebyly vyslyšeny. Mohl i poté svobodně vědecky pracovat.

³⁶ Noel Malcolm označuje důvod tohoto dovolání jako obskurní (c. d., s. 377), ovšem z hlediska SKJ byla tato záležitost oportunistem nejhoršího rázu. Památka Tita rok po jeho smrti byla nedotknutelná a Hiseni tak navíc prokázal, že vlastní straně není loyální a je schopen ji „zapřít“, jen aby nebyli uraženi představitelé „hoxisticko-stalinistického“ režimu!

³⁷ Nově zvolené prezidium OV SKK se skládalo z 8 Albánců (předsedy Veli Devy, dále v něm byli zastoupeni Nebih Gashi, Sinan Sahiti, Xhevdet Hamza, Sinan Hasani, Ilijaz Kurtesi, Ali Sukrija a Azem Vlasi), čtyři Srbové (Predrag Čukčić, tajemník OV Petar Kostić, Ilija Vakić a Svetislav Vuković) a za Muslimy Mustafa Pljakić. ANTIC, Zdenko: *Kosovo provincial government and party leaderships purged*. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/3-11-76.shtml>.

albánského nacionalismu Rexhep Qosja byl ze strany vyloučen dokonce až v roce 1988, po vlně tehdejších listopadových demonstrací.³⁸

Stejně jako Shukriu byli dalšími významnými válečnými a stranickými veterány Velli Deva, Sinan Hasani,³⁹ Kolë Shiroka,⁴⁰ či Nebih Gashi.⁴¹ Přesto ovšem v autonomii nevládla pouze „gerontokracie“. Velký vliv na kosovskou politickou scénu totiž získal tehdy třiatřicetiletý Azem Vllasi,⁴² bývalý předseda Socialistického svazu mládeže a Titův protežé, který se stal v roce 1986 předsedou SK Kosova. K „neokoukané“ politické garnituře patřila také Kaqusha Jashariová,⁴³ Remzi Kolgeci⁴⁴ a další. Složení nově zvoleného předsednictva strany na Kosovu ukazovalo, že hlavní důraz bude v následujícím období kladen na loyaltitu, ale také na zlepšení hospodářské situace, jejíž zaostávání bylo, jak uvidíme dále, považováno za jednu z hlavních příčin albánské nespokojenosti.⁴⁵

Svá místa museli opustit také mnozí pedagogové příštinské univerzity, někteří pracovníci Albanologického institutu včetně jeho ředitele Rexhepa Qosji, ze škol byli vyloučeni studenti, u nichž se prokázala účast na demonstracích. Svazová policie infiltrovala koncem roku 1981 všechna

³⁸ PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 24, 25, 105.

³⁹ Sinan Hasani (1922–2010) do strany vstoupil v roce 1942, od roku 1941 však byl zapojen do odboje. Po válce předseda Socialistického svazu pracujících Kosova (nástupce Jednotné národní osvobozené fronty, obdoba československé Národní fronty), později (1965–1967) byl ředitelem vydavatelství Rilindja. V 70. letech působil v diplomatických službách (mj. velvyslanec v Dánsku), v roce 1975 byl zvolen místopředsedou federálního parlamentu. V roce 1982 se stal předsedou OV SKK a v roce 1984 členem prezidia SFRJ. Mezi 15. květnem 1986 a 15. květnem 1987 zastával nejvyšší jugoslávskou funkci – byl předsedou Prezidia SFRJ. Hasani ovšem vynikl také jako velmi úspěšný spisovatel. V roce 1957 vydal první kosovsko-albánský román *Rrushit ka nisur me u pjek* (Hrozny začaly zrát). Celkem naspal osm románů, z nichž některé byly také zfilmovány. Po roce 1990 žil jako důchodce v Budvě. Byl považován za konzervativního komunistu. Významná pro poznávání kosovské krize je jeho v podstatě memoárová publikace *Kosovo – istine i zablude* (Kosovo – pravdy a omyly, Zagreb 1986).

⁴⁰ Kolë Shiroka (1922), předseda prezidia SAO Kosovo v letech 1982–1983, v letech 1984–1985 také předseda OV SKK, předtím i potom člen ÚV SKS.

⁴¹ Shefqet Nebih Gashi (1927) v letech 1983–1985 předseda prezidia SAO Kosovo.

⁴² Azem Vllasi (1948), vystudoval práva na příštinské univerzitě. V letech 1974–1978 byl předsedou Socialistického svazu mládeže Jugoslávie, poté předsedou Socialistického svazu pracujících Kosova a zároveň členem OV SKK a ÚV SKS. V roce 1989 byl na příkaz Slobodana Miloševiče zatčen, uvězněn a vyloučen z SKS. Politický proces, při němž se sám hájil, ovšem vyhrál. Pracoval poté jako advokát na Kosovu. V roce 2005 se stal poradcem kosovského premiéra Bajrama Kosumiho.

⁴³ Kaqusha Jashari(ová) (1946). Po matce Černohorka, v letech 1986–1988 patřila vedle Azema Vllasiho k nejpobulárnějším vedoucím kosovským politikům, v roce 1988 byla předsedkyní OV SKK. Spolu s Vllasim byla v listopadu 1988 odvolána Slobodanem Miloševičem, protože se protivila přijetí ústavních novelizací omezujících kosovskou autonomii. V roce 1990 byla spoluzakladatelkou sociálnědemokratické strany Kosova, od roku 1999 pak její předsedkyní (v témže roce ji vystřídal Agim Ceku). Od roku 2007 je poslankyní kosovského parlamentu, (na společné kandidátce s Demokratickou stranou Kosova).

⁴⁴ Remzi Kolgeci (1947), člen OV SKK, po nástupu Slobodana Miloševiče k moci považován za jeho příznivce. V letech 1988–1989, kdy se rozhodovalo o nové ústavě a omezení kosovské autonomie, byl předsedou kosovského prezidia a 7. listopadu 1988 se stal také předsedou OV SKK po odvolané Kaqusha Jashariové. Po roce 1991 se věnuje soukromému podnikání.

⁴⁵ Viz ANTIC, Zdenko: *Kosovo provincial government and party leaderships purged*. <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/3-11-76.shtml>.

kosovská města. Soudy často vynášely drastické rozsudky za vlastnění knih se sporným obsahem či dokonce pouze za špičku na cigarety s vyřezaným nápisem „*Kosovo republikou*“.⁴⁶ Branko Horvat upozorňuje, že v následujících šesti letech bylo na Kosovu odhaleno 89 protistátních skupin a osm ilegálních organizací. Dlouholeté tresty vězením si vysloužilo dalších 1 500 osob a 4 500 lidí pak bylo potrestáno v rámci přestupkového řízení. Základní a střední školy muselo opustit 298 učitelů...⁴⁷ Cenou za tento přístup ze strany mocenských orgánů bylo definitivní zničení možnosti na oživení vzájemného porozumění mezi Srby a Albánci.

Hodnocení demonstrací

Demonstrace byly ÚV SKJ označeny jako **kontrarevoluce**,⁴⁸ jako dílo kontrarevolučních sil, mající ohrožit „*základy (jugoslávské) pospolitosti – bratrství a jednotu, rovnoprávnost, ústavní pořádek*“ a socialistickou samosprávnost. Demonstrace podle tohoto hodnocení měly nacionalistické a kontrarevoluční živly vést z pozic velkoalbánského nacionalismu a iredentismu. Zároveň ovšem demonstrace podle hodnocení ÚV SKJ neměly nic společného s postoji „*většiny pracujících a občanů Kosova*“, neboť mělo jít o akci menšiny nacionalistů, kteří působí proti zájmům a bez podpory většiny Albánců.⁴⁹

Již tímto tvrzením nasazovali komunističtí analytici celé společnosti růžové brýle. Demonstrace, jakkoli masové, sice ještě nebyly oněmi statisícovými shromážděními známými z dob tzv. antibyrokratické revoluce“ konce 80. let, ale jen menší část albánské společnosti s hnutím nesolidarizovala. Většina kosovských albánských komunistických vůdců, bez ohledu na to, byli-li v důsledku demonstrací později odvoláni či naopak postoupili na stranickém žebříčku, ale demonstrace zřejmě upřímně odsoudila. Albánští komunisté se pokoušeli, jak jsme již částečně také viděli, zlepšovat a etatizovat postavení autonomie postupnými kroky a ústavním tlakem. Jak dalece věděli o nacionalistických excesech v kosovském vnitrozemí i o náladách mezi albánskými studenty, a ututlávali-li nacionalistické projevy před zbytkem

⁴⁶ VICKERS, M.: *Between Serbs and Albanian*, s. 224.

⁴⁷ HORVAT, Branko: *Kosovsko pitanje*, s. 110.

⁴⁸ Mahmut Bakalli tvrdí, že s tímto označením přišel nejprve Azem Vllasi, který ovšem toto nařčení odmítá s tím, že to byl již 1. dubna 1981 postoj obou jugoslávských předsednictev – jak prezidia, tak SKJ, s nimiž poprvé seznámil veřejnost Fadil Hoxha. Viz rozhovory s BAKALLIM a Vllasim v knize M. PETROVIČE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 22, 45. Jiné zdroje uvádějí, že jako kontrarevoluci označil události poprvé Aslan Fazlija, jak jsme také ukázali výše.

⁴⁹ *Dokumenti SKJ. 20 sednica SKJ*, referát Lazara Mojsova, s. 9–23. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1251.

jugoslávského vedení ve snaze neohrozit svou politiku postupného posilování autonomie, jak se např. domníval tajemník ÚV SKS Špiro Galović,⁵⁰ je sporné a v současnosti prakticky nezjistitelné. Demonstrace každopádně považovali za krach všeho, čeho se jim podařilo dosáhnout, a za čin, který je mimořádně politicky škodlivý pro všechny jugoslávské Albánce a jejich emancipační snahy.⁵¹

Mnozí analytikové v současnosti považují kosovské nepokoje v roce 1981 za počátek konce Jugoslávie. Ovšem tyto nepokoje nelze chápat bez ohledu na dobový rámec a kontext – byly pouze jednou z událostí, které se v té době v Jugoslávii odehrávaly, a pouze z historické perspektivy získaly takovýto význam.

Nepokoje jsou také označovány jako první skutečný projev albánského nacionalismu. Zcela pominout nelze ani ideologické momenty, resp. inspiraci jiným modelem socialismu, než byl jugoslávský samosprávný (nestátní) socialismus. Podle Dejana Joviće byli mnozí studenti a kosovští intelektuálové „nakaženi“ vizí egalitarismu a státního socialismu, jak ji v sousedství rozpracovával Enver Hoxha. I Azem Vllasi při hodnocení kosovských událostí v roce 1981 přikládal albánské propagandě, která „*prezentovala tamější situaci jako ráj s plnou rovnoprávností, stoprocentní zaměstnaností a sociálním zabezpečením*“, mimořádný význam.⁵² Albánský radiální egalitarismus totiž odbourával ty dimenze pocitů nespravedlnosti a nerovnosti s ostatními, které se mezi kosovskými Albánci již dlouho šířily. Z ekonomického hlediska mohl být odpovědí na zvětšování rozdílů mezi kosovskými Albánci a zbytkem Jugoslávie, neboť propagoval absolutní rovnost (v chudobě, pochopitelně). Z hlediska politického byl radikální egalitarismus základem myšlenky o kosovské republice. Albánská egalitářská rétorika byla pro mnohé i řešením problému národnostní nerovnosti.⁵³ Kosovské demonstrace, nahlížené z tohoto úhlu pohledu, by pak nebyly ani kontrarevoluční, ani antisocialistické, jak o nich

⁵⁰ AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. *Uvodno izlaganje Špira Galovića, sekretara Predsedništva CK SKS, na zajedničkoj sednici predsedništava Centralnog komiteta CK Srbije i SR Srbije*. In: Informativni bilten 4/1981, s. 17.

⁵¹ Viz např. A. VLLASI v rozhovoru s M. PETROVIĆEM v jeho knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 45.

⁵² Viz rozhovor s A. VLLASIM v knize M. PETROVIĆE *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 41.

⁵³ Nelze přitom říci, že by si jugoslávské komunistické vedení této situace vědomo. Na to, že nesnižující se problémy v kosovském hospodářství a z nich vyplývající pomalý růst mezd a životního standardu a kulturní úrovně vůbec mohou vyvolávat a vyvolávaly pocity o nerovnoprávných vztazích a privilegovaném postavení jedněch vůči druhým (počínaje republikami a konče pocity nerovnoprávnosti nekvalifikovaného dělníka vůči kvalifikovanému), a mohou způsobovat resentmentní nacionalistické nálady, upozorňoval již materiál *Zadaci SKS u ostvarivanju politike nacionalne ravnopravnosti u SRS* (Úkoly SKS v uskutečňování politiky národnostní rovnoprávnosti v SRS), vypracovaný pro interní potřebu ÚV SKS již v dubnu 1968! Tehdy se ovšem ještě domnívali, že smysluplné využívání prostředků z Fondu federace rozdíly brzy zmenší

prohlašovalo jugoslávské vedení, ale naopak revoluční a fundamentalisticky socialistické, neboť by se zakládaly na požadavcích návratu k revolučním ideálům marxismu-leninismu, které právě díky panující nerovnosti považovali mnozí za zrazené. Vůdčí podzemní organizace albánské revolty na Kosovu inspirovány extrémně levicovými a spíše leninskými než marxistickými myšlenkami rozhodně byly. Liberální hodnoty na Kosovu byly tehdy, podobně jako v současnosti, nevýznamné.

Demonstrace tak každopádně ukázaly, že kosovská otázka není ústavou z roku 1974 ani zdaleka vyřešena.

Závěry všech analýz, které po demonstracích vytvořili jugoslávští komunisté a doporučení, která analýzy obsahovala, ve většině vycházely ze špatných předpokladů a pro komunistický režim typických sebeklamů. V tomto případě spočívaly především v přesvědčení, jež u federálních funkcionářů vehementně vzbuzovali kosovští politici, že „*odhodlání dělníků a pracujících Kosova*“ k naplňování nastíněné reformní politiky, „*je stále větší*“,⁵⁴ resp. že každodenní agitace za další rozvoj samosprávných vztahů v podnicích a boj proti „*technokratismu a byrokratismu a z nich vyplývajícího nacionalistického vědomí*“ brzy velkoalbánským nacionalistům ukáže, jak úzká je jejich základna.⁵⁵ Kdyby se ale jednalo pouze o ekonomiku, Kosovo by se nakonec dříve nebo později na úroveň, jež by odpovídala masovému přílivu investic z celé země, dostalo. Jugoslávští komunisté ale podcenili něco, co bylo ekonomicky jen stěží vyčíslitelné: nacionalismus a obecné pocity nespokojenosti, vůči nimž byly jakékoli ekonomické argumenty krátké a jejichž základna rozhodně nebyla „úzká“. Hovořit o kontrole porodnosti, snížení investic do nevýrobních sektorů, požadovat veřejnou kontrolu peněz, které na Kosovo proudily z *Fondu federace*, navrhnout snížení počtu studentů a restrukturalizaci vzdělávacích institucí v situaci, kdy se Kosovo stávalo čím dále tím více albánské a kdy také drtivá většina politických funkcionářů pocházela z řad albánského obyvatelstva, bylo považováno za přímý útok na Albánce! V důsledku toho se pak začala ekonomická a politická diskuse o příčinách a důsledcích krize postupně měnit v mezietnický problém, v němž na jedné straně stáli Albánci a na druhé straně Slované (nejen Srbové).

Kosovská krize, která vypukla pouhý rok po Titově smrti, tak byla mimořádně závažnou výzvou nové post-titovské politické elitě, která na jedné straně sice kosovskou krizi dramatizovala, na straně druhé ovšem nečinila téměř

⁵⁴ Tamtéž, s. 29.

⁵⁵ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice dogadajaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 13.

nic pro to, aby se příčiny a důsledky krize řešily a kosovský problém tak mohl být odsunut z jednacího stolu. V jugoslávských politických kruzích (oficiálních i disidentských) navíc bylo mnoho těch, kteří, v rámci sledování svých parciálních politických cílů, dokázali s kosovskými tenzemi šikovně manipulovat. Patřila k nim tehdy ještě nepříliš velká část srbského politického vedení, která tvrdila, že kosovské nepokoje jsou pouze důsledkem dezintegračních tendencí v celé Jugoslávii, jež způsobilo přijetí ústavy z roku 1974 a odmítnutí konceptů srbského prezidia z roku 1977, které na možné problémy zavčas upozorňovaly. Můžeme mezi ně počítat i nové kosovské politické vedení, které s kosovskými nepokoji manipulovalo jednak proto, aby dokázalo, že předcházející vedení bylo neschopné, a jednak proto, aby prokázalo, že široká autonomie Kosova je nezbytná k tomu, aby bylo možno zamezit radikálním kosovským silám získat rozhodující vliv v kosovské společnosti. Kosovskou kartou ovšem začínal hrát také disidentský kruh bělehradských intelektuálů v čele s Dobricou Ćosićem, který na jedné straně sice upřímně odsuzoval masovou represi, na druhé straně ovšem požadoval rozhodnější systémový zásah, který by zamezil postupnému odpoutávání se Kosova od Srbska a etnické homogenizaci albánského obyvatelstva, které hrozilo srbskou „svatou zemí“ zcela ovládnout. Největší zájem na udržování neklidu na Kosovu měli pochopitelně albánští nacionalisté nejružnějšího politického zbarvení a ideologie, kteří chtěli dokázat, že mají větší podporu než se obecně předpokládalo, a pro něž bylo nezbytné udržovat na Kosovu kontinuální „revoluční atmosféru“.

Oživování opozice

Jugoslávie trvala po výbuchu albánské nespokojenosti v roce 1981 ještě dalších deset krušných let. Poučení z krizového vývoje v roce 1981 bylo ale posledním pokusem, jímž se jugoslávští komunisté pokoušeli nahromaděné problémy a národnostní napětí na Kosovu, tedy to, co jsme naýváme Kosovskou otázkou, systémově vyřešit. Všechny další pokusy se již omezovaly pouze na „hašení požáru“ – snažily se zabránit další eskalaci mezietnických konfliktů bez nějaké dlouhodobější koncepce. Analytici ÚV přitom kupodivu kosovské problémy vystihli poměrně přesně, odhlédneme-li od dobové komunistické rétoriky. Podali také bezesporu logické návody na předcházení dalších krizí. Byli si dokonce vědomi i toho, že březnové a dubnové události vyvolaly na Kosovu hluboké otřesy, a že jejich sanace nebude ani snadná, ani brzká, a neobejde se bez velmi nepříjemných průvodních konfliktů.⁵⁶ V Jugoslávii po roce 1981 ovšem chyběla dostatečná rozhodnost přijaté závěry skutečně nekompromisně prosazovat děj se co děj, a jejich naplňování a dodržování také účinně kontrolovat. Jakmile pominula akutní hrozba, přestalo se o kosovských problémech mluvit a vůle k prosazování „poučení“ do praxe ochabovala. Principy ústavy z roku 1974 federálnímu státnímu i komunistickému aparátu navíc v podstatě ani neumožňovaly do kosovských záležitostí účinněji zasahovat. Politické reprezentace ostatních jugoslávských republik, snad s výjimkou Makedonie, pak kosovský problém nebraly jako svůj a v podstatě je nezajímaly, byť si jugoslávsky odpovědnější část jejich politické elity byla vědoma toho, že kosovská otázka je celojugoslávskou záležitostí a že výbuch albánské nespokojenosti na Kosovu závažně podkopává kořeny jugoslávského stromu. Podle některých historiků⁵⁷ bylo mlčení ostatních republik ve vztahu ke Kosovu způsobeno tím, že vládlo přesvědčení, že vměšování do těchto záležitostí by legitimizovalo kompetentnost jugoslávských institucí, resp. ukázala by se nezbytnost, aby jugoslávské instituce začaly kosovskou otázku řešit, což by ovšem na druhé straně automaticky favorizovalo Srbsko v jeho úsilí o posilování role federálního ústředí. O Kosovu se tedy na federální rovině po přijetí platformy téměř nemluvalo, jugoslávské stranické vedení se jím zabývalo až v roce 1985, v souvislosti s petičním hnutím stále nespokojenějších kosovských Srbů a i tato situace přispívala k tomu, že se kosovský rakovinný nádor mohl zvolna a nerušen šířit do všech pórů srbské, albánské a potažmo i jugoslávské společnosti.

⁵⁶ VLAŠKALIĆ, T.: *Uzroci i posledice događaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo*, s. 16.

⁵⁷ JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija – država koja je odumrla*, s. 296.

Komunističtí analytici navíc podcenili sílu nacionalismu, o němž se obecně předpokládalo, že je na ústupu a téměř mrtvý. Před jeho projevy se před dubnem 1981 zavíraly oči, a jen co se situace na Kosovu trochu uklidnila, zavíraly se i nadále. Sílicí nacionalistické excesy byly začasť označovány vším jiným a ospravedlňovány zejména ekonomickými problémy, o pravé pojmenování se pokusil jen málokdo. Převládalo typické marxistické přesvědčení, že se etnické a národnostní problémy podaří řešit a vyřešit za pomoci ekonomických nástrojů. Platforma prostě nebrala v úvahu to, co již při svém mocenském pádu v roce 1966 (svezl se spolu s A. Rankovićem) zdůrazňoval bývalý jugoslávský ministr vnitra Vojkan Lukić, totiž že projevy tzv. iredentismu, nacionalismu a šovinismu u kosovských Albánců jsou nevyhnutelným jevem „*národního romantismu*“ obrozujícího se národa a jeho mladé inteligence, již vývojově nemůže přeskočit,⁵⁸ a projevy srbského nacionalismu jsou v této fázi resentmentním obranným jevem, vyvolaným útočností revolučního albánského nacionalismu.

Snahy jugoslávského komunistického vedení nebraly v úvahu iracionální – „nehmotné“ – pocity nespokojenosti a nerovnoprávnosti, a to jak na Kosovu,⁵⁹ tak také ve vlastním Srbsku. Vedení je nedokázalo ani pojmenovat. Vždyť v absolutním smyslu se totiž Kosovo rozvíjelo, mnohem rychleji než jiné oblasti, a to jak pokud jde o jeho vývoj politický, tak jednalo-li se o progres ekonomický. Přesto však, jak upozorňuje Dejan Jvoić, ani v jednom z těchto smyslů nebylo rovné ostatním.⁶⁰ V politickém smyslu bylo téměř rovné, ale to „téměř“ nebylo pro kosovské albánské obyvatelstvo, resp. pro jeho elitu, jak komunistickou, tak nacionalistickou, od počátku dostačující. Pokud totiž fyzicky menší národy, jako byli Makedonci či Černohorci (a na konci 80. let 20. století se již počet kosovských Albánců přiblížil i Slovincům), měly svoji republiku a Albánci pouze autonomní oblast, bylo jen málo důležité to, že se v absolutním měřítku rozdíl mezi republikami a autonomními oblastmi omezovaly, na základě ustanovení ústavy z roku 1974, pouze na jednu či dvě převážně deklarativní formulace. Touha po rovnosti, totiž statusu, jaký mají ostatní, statusu republiky, byl jedním z nejdůležitějších motivů kosovské nespokojenosti.

⁵⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo sasušanja* (Vojina Lukiće – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija, s. 48.

⁵⁹ Už na zakladatelském kongresu KSJ v roce 1945 hovořil tajemník OV KSS pro KaM Djoko Pajković o tom, že „albánská reakce“ upozorňuje na skutečnost, že do války byli Makedonci a Černohorci utiskováni a nyní se útisku zbavili a mají své republiky, Albánci však svou republiku nemají a bude tedy pokračovat stejná situace jako za staré Jugoslávie. *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 76.

⁶⁰ JOVIĆ, Dejan: Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije. Kritička analiza postojećih interpretacija. *Reč* 62/8, červen 2001, s. 97.

Pocit, že existuje nespravedlnost a nerovnost vůči vlastnímu národu (to ovšem nejen u Albánců – všechny národy bývalé Jugoslávie měly své důvody k tomu, aby takovými pocity trpěly), byl základem pro to, aby na něm mohly růst radikální separatistické a nacionalistické tendence a bujet resentment. Kosovské otázky se tak, za bezmocného přihlížení republikového i celostátního jugoslávského vedení, ujali srbští i albánští nacionalisté všech barev, jejichž názory, ovlivněné hlubokým resentmentem, se koncipovaly, jak snad z naší práce vyplývá, minimálně od poloviny šedesátých let. Značná část obyvatelstva ostatně ani nikdy jiné než nacionalistické názory neměla.

Pro srbské národovecké myšlení té doby je charakteristický spíše ublíženecký defétismus, projevující se ale stále agresivnější mediální rétorikou, vyvolávající až antialbánskou hysterii. Albánský nacionalismus se v teoretické rovině prosazoval zejména ultralevicovými myšlenkami nejrůznějších ilegálních skupin, které byly pod vlivem Hoxhova režimu. Intelektuální centra na Filozofické fakultě Prištinské univerzity, v albanologickém ústavu i několika dalších insitucích ale zastávala i méně vyhrocené názory. V praktické rovině však působil zejména „venkovský“, neorganizovaný nacionalismus. Ten se projevoval „tradiční“ snahou o etnické ovládnutí co největšího prostoru a etnického vyčištění co nejvíce obcí, realizovanou pomocí tlaku na nealbánské obyvatelstvo. V této praxi ale albánská intelektuální elita nejspíš neměla úděl, byť ji, shodně s kosovskými komunistickými funkcionáři, nikdy ani slovem neodsoudila.

Pro oba nacionalismy druhý národ představoval pouze nepřítele, nikoli potencionálního partnera, a vůbec již ne „spolubydlícího ve společném domě.“ Působení intelektuálních národoveckých center však bylo stále spíše deklarativní.

V těchto letech se v srbské veřejnosti začala také skloňovat slova genocida a etnické čištění. Tyto pojmy byly používány, oprávněně, jednak při popisu srbského utrpení na území Nezávislého charvátského státu, aktuálně však se začala používat zejména při líčení recentního srbského strádání na Kosovu. Tato vazba mezi minulostí a současností není, jak tvrdilo v roce 1986 Memorandum Srbské akademie věd a umění, která se stala centrem nacionalistického myšlení, vidět lépe nikde jinde, než právě na Kosovu, kde vládne politika „*fyzické, politické, právní i kulturní genocidy*“.⁶¹ Pocit ponížení na Kosovu pak byl o to větší, že Albánci nebyli považováni za rovnocenného

⁶¹ *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt)*. Jesen 1986. http://www.pescanik.net/images/stories/pdf/memo/memorandum_sanu.pdf, s. 23.

soupeře. Předsudky vůči Albáncům byly ovšem patrné v celé jugoslávské společnosti,

Osud Kosova tedy již nebyl pouze otázkou Kosova, resp. Srbů a Albánců, kteří na Kosovu žijí. Pro alternativní Srbsko, resp. srbskou opoziční nacionalistického iteligeni, které se pro její kritiku režimu říkalo „krtická inteligence“, to byla otázka srbské cti, srbské identity a bytí srbského národa vůbec.

Vyhrocování napětí na Kosovu

„Znásilňované srbství“

Případ Martinović

Příčinou nové vlny protestů srbské kritické inteligence spojené s Kosovem vyvolal dodnes ne zcela objasněný kriminální případ s etnickým pozadím, který se udál 1. května 1985, kdy byl civilní pracovník vojenské správy, Srb Djordje Martinović, údajně napaden dvojicí Albánců, kteří jej měli fyzicky týrat a ponížit jeho lidskou důstojnost (do konečníku mu totiž měli narazit skleněnou láhev). Interpretace těchto událostí byla značně kontroverzní a příznačná. Srbská média, která v té době již z větší části ovládala kritická inteligence, tvrdila, že jde o neslýchaný útok na bezpečnost a čest kosovských Srbů a Srbů vůbec, oficiální verze, prosazovaná pořádkovými silami a samotnou armádou, jíž byl Martinović zaměstnancem, tvrdila, v souladu s dobovou tendencí zamlčovat a ututlávat všechny mezinacionální delikty, že jde o ojedinělý incident, při němž navíc není vůbec zřejmé, je-li výsledkem skutečného trestného činu nebo samohanou poškozeného. V interpretaci kritické inteligence ovšem případ Martinović získal netušené konotace. Kauza se o rok později dostala i do *Memoranda SANU*, v němž akademická komise tvrdila, že případ „*upomíná na nejčernější doby tureckého narážení na kůl*“.⁶² Ze sporného případu se stala metafora „*znásilňovaného srbství*“. K šířícím se pověstem o srbských ženách a dívkách, které se na Kosovu staly oběťmi politicky motivovaného znásilnění, tak přibyl další důkaz o albánské sexuální perverzности (projevující se i, taktéž

⁶² *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt)*. Jesen 1986. http://www.pescanik.net/images/stories/pdf/memo/memorandum_sanu.pdf, s.24. Obšírně se o případu a dalších fabrikacích kosovských událostí zabývá Julie A. MERTUS v knize *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*. Berkeley 1999.

politicky motivovanou, vysokou natalitou), jež se nezastaví ani na znásilnění mužů. Každý Albánc se pomalu stával nebezpečný, neboť se mohl stát nástrojem této politické akce zaměřené proti Srbům a Srbkám. O tom, jak hluboce se i mezi vysoce vzdělanými lidmi zakořenila představa o albánské znásilňovací mašinérii svědčí i dopis, který zaslal Dobrica Ćosić v listopadu 1986 slovinské socioložce Spomence Hribarové. Spisovatel v něm cituje svého přítele z Kosova, jenž mu řekl, že ve vesnici Klina bylo jen v roce 1985 znásilněno 20 děvčátek, aniž by se cokoli o tom objevilo v médiích. „*Tato znásilnění jsou,*“ pokračoval tehdy ještě stále disident Ćosić, „*druhem totální války vedené proti srbskému národu, války, jež plánují a systematicky vedou regimenty mladých lidí otrávených národnostní nesnášlivostí a nenávistí...*“.⁶³

Bezpečnostní situace na Kosovu

V souvislosti s případem Martinović se předsednictvo ÚV SKS zabývalo na své schůzi 24. června 1985 celkovou bezpečnostní situací na Kosovu. Zvláštní přísně tajná zpráva státní bezpečnosti (SDB) z Kosova,⁶⁴ již členové předsednictva dostali k dispozici, informovala jednak o ilegálních opozičních skupinách, jednak popisovala běžný „stav věcí“ v oblasti. Kosovští operativci podle zprávy odhalili v roce 1984 činnost dvou ilegálních kosovskoalbánských organizací a 12 organizačně neprovázaných skupin. Muselo se jednat o poměrně velké organizace, neboť k trestnímu stíhání bylo vydáno 208 osob a dalších 508 lidí potrestaly soudy v tzv. přestupkovém řízení, v rámci nějž se udělovaly tresty vězení v trvání až několika desítek dnů nebo pokuty!

Nejvýznamnějším „úlovkem“ SDB bylo zatčení několika členů *Hnutí za albánskou socialistickou republiku v Jugoslávii* (Lëvizjen për Republikën Socialiste Shqiptare në Jugosllavi, LRSSHJ), které patřilo k nejznámějším ilegálním organizacím na Kosovu, navíc s výrazným mezinárodním přesahem. Jejím cílem bylo dosáhnout vzniku republiky, jež by v rámci SFRJ sjednotila albánský etnický prostor. Skupina byla založena pravděpodobně ještě koncem roku 1981. Původně šlo o důstojnickou organizaci malé skupiny albánských kadetů studujících na Vojenské akademii v Záhřebu, která se ovšem velice brzy rozrostla a rozšířila také do zahraničí, kde nacházela zázemí zejména mezi albánskými gastarbeitery. K jejím zakladatelům patřili Naim Maljoku,⁶⁵ Dhafer

⁶³ ĆOSIĆ, Dobrica: *Kosovo*. Beograd 2004, s. 53–54.

⁶⁴ AS, fond SKS-CK, kart. 426, Sednice Predsedništva CK SKS, složka 95. zajedička sednica 24. 6. 1985, materiál Aktuelna bezbednostna situacija u SAP Kosovo (Priština, březen 1985).

⁶⁵ Naim Maljkoku (1958) byl propuštěn z vězení na základě amnestie v roce 1988. V roce 1996 se začlenil do UCK, kde zastával vysoké velitelské funkce. Po neúspěšném pokusu o založení vlastní politické strany se angažuje v kosovské straně Aliance pro budoucnost Kosova (Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës), založenou

Jashari, Fadilj Hakaj a Ramadan Gashi. Zpráva SDB informovala právě o odhalení desetičlenného důstojnického jádra skupiny. Jeho členové byli odsouzeni k pěti letům vězení. V diaspoře ovšem skupina pracoval nerušeně dále. V Německu a později ve Švýcarsku vydávala organizace noviny *Zëri i Kosovës* (Hlas Kosova), jejichž redaktorem byl nejprve Skender Durmishi, v roce 1982 Sami Kurteshi⁶⁶ a poté, do roku 1985 Xhafer Shatri.⁶⁷ Zpráva SDB uváděla, že se LRSSHJ v zahraničí zabývala zejména propagandou – tedy tím, že „představovala světovým médiím negativní situaci na Kosovu“. LRSSHJ se dařilo také organizovat menší demonstrace (do 500 lidí), jimiž se snažila získat pro své cíle veřejné mínění hostitelských zemí. V zimních měsících roku 1984 tak uskutečnila dvě demonstrace ve Stuttgartu a jednu ve Stockholmu.⁶⁸ Pokud jde o zahraničí, poukazovala zpráva také na působení albánské zpravodajské služby, jež měla indoktrinovat kosovské gastarbeitery a snažit se sjednocovat zahraniční emigraci z Kosova i z Albánie k antijugoslávské činnosti. Albánská emigrace měla podle této zprávy státní bezpečnosti připravovat teroristické útoky v zemi a dopravovat tajně na Kosovo a nejen tam zbraně, munici a výbušniny! Zpráva také zdůrazňovala, že „nepřátelskou propagandu“ prováděly i albánské konzuláty, které mezi albánskými gastarbeitery měly šířit přesvědčení o tom, že „získání statusu republiky pro Kosovo není utopií, že je to oprávněný požadavek a že kosovské kádry albánské národnosti nevědí, co dělat...“ Konzuláty údajně rozšiřovaly také zprávy o tom, že se pod nátlakem dochází k vystěhovávání Albánců z jižního Srbska, Makedonie a Černé Hory, kteří se následně usazují na Kosovu! Dostupně prameny ovšem takovouto eventualitu nepotvrzují.

Jugoslávští komunisté si samozřejmě byli vědomi, že významnou podporu kosovskoalbánských nacionalistických snah jsou emigranti působící v západní Evropě zejména na albánské gastarbeitery. Tyto informace zazněly i na 13. sjezdu SKJ v červnu 1986. Konstatace tohoto stavu však bylo vše, co mohla SKJ učinit. Na gastarbeitery všech jugoslávských národností neměla pochopitelně

Ramushem Haradinajem, jejímž je místopředsedou a za níž také v roce 2008 neúspěšně kandidoval na funkci kosovského prezidenta. Je členem předsednictva kosovského parlamentu.

⁶⁶ Sami Kurteshi (1958) byl po návratu do Jugoslávie v roce 1983 zatčen a odsouzen na devět let odnění svobody! Z vězení byl propuštěn teprve po vykonání celého trestu, v roce 1991. Poté se angažoval v příštinském Výboru na ochranu lidských práv a svobod. V roce 2009 se stal kosovským ombudsmanem. *Deveti godišnji izveštaj (Republika Kosovo – Ombudsman institucija) 2008–2009.* <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/RAPORTI%20VJETOR%202009%20serbisht.pdf>

⁶⁷ http://sq.wikipedia.org/wiki/L%C3%ABvizja_Populllore_e_Kosov%C3%ABs.

⁶⁸ AS, fond SKS-CK, kart. 426, sednice Predsedništva CK SKS, složka 95. zajedička sednica 24. 6. 1985, materiál Aktuelna bezbednostna situacija u SAP Kosovo.

žádný vliv. V jejich řadách proto nacionalistická propaganda jak jugoslávských disidentů, tak poválečných emigrantů mohla působit zcela nerušeně.⁶⁹

Díky „bdělosti“ SDB mělo nicméně na samotném Kosovu docházet k postupnému snižování počtu „nepřátelských akcí“... Těmi se v podání kosovských operativců rozumělo např. psaní protistátních hesel na zdech (zejména hesla *Kosovo republika*) či výroba a roznášení letáků, v nichž ilegální organizace zdůrazňovaly převážně těžkosti hospodářského rázu.

Pokud jde o mezietnickou situaci, zaznamenala SDB z kosovskoalbánské strany v prvním čtvrtletí roku 1985 17 trestných činů vyvolaných mezietnickou nesnášenlivostí – mj. jeden pokus o znásilnění, čtyři případy „*vyvolávání národnostní a náboženské nenávisti*“ a také dvě těžká ublížení na zdraví. Působení „*z pozic srbského a černohorského nacionalismu*“, mělo spočívat vesměs v „*urážení albánské národnosti*“, policie registrovala šest případů útoků na Albánce a za veřejné nacionalistické pobuřování zatkla a potrestala v přestupkovém řízení 20 osob.⁷⁰ Zpráva přitom konstatovala, že mezietnické trestné činy jsou na ústupu, byť vystěhovávání Srbů z některých oblastí dále pokračuje, v důsledku „bdělosti“ SDB se ale prý tyto procesy také zpomalily. Tento optimistický závěr ovšem pravdě, alespoň podle dalšího vývoje situace, odpovídal pouze zčásti.

Zprávy o útocích na Srby a Černohorce

Případ Martinović zůstal v zorném poli srbských médií několik dalších let. Do vyšetřování byla zapojena policie i armáda, které ale nedošly k žádnému výsledku. Sám Martinović později obžalobu stáhl, nikdo mu však nevěřil a obecně se předpokládalo, že byl vystaven velkému nátlaku jak ze strany vojenských orgánů, tak policie.

Srbská a albánská strana pravdy se postupně stávala natolik vyhraněnou, že skutečná fakta přestávala hrát roli. A tak v situaci, kdy již ani jedna ze stran nemohla dosáhnout rozhodující dominance využíváním stranických postupů, dochází k pokusům nastolit dominanci bezprostředně – ať již individuálními akty násilí (nátlak směřující k vystěhování srbského obyvatelstva) nebo akty násilí státního, spočívajícího v represí, porušování lidských práv, překračování

⁶⁹ 13. kongres SKJ: Dokumenti : Referat, Rezolucije, Statut SKJ, Završna Riječ, Sastav Organa SKJ (25. –28. Jun 1986. Beograd 1986. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1284–1288.

⁷⁰ Tamtéž.

pravomocí apod.⁷¹ Jako odplata za ni začal stoupat výše již zmíněný albánský tlak na srbské a černohorské obyvatelstvo.

Celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat jak např. bojkotem srbských prodejců na trhu či obchodů, v nichž byli zaměstnání Srbové, tak vypisováním národnostních kvót při zaměstnávání,⁷² prosazováním principu dvojjazyčnosti, resp. znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti i tam, kde to nebylo nutné (často ovšem také výlučné používání albánštiny), nemožností popř. ztěžováním služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přeřazováním na méně odpovědná místa atd. Jako ohrožování své národní identity kosovští Srbové brali také zavírání srbských škol či škol s alespoň částečnou srbskou výukou, které probíhalo adekvátně zmenšujícímu se počtu srbských usedlíků v oblasti. Vzdalování škol od místa bydliště ovšem mělo v tehdejších kosovských poměrech za následek zvětšení bezpečnostního rizika pro docházející děti což s sebou nezřídka přinášelo i konec vzdělávání, zejména děvčat. Srbové poukazovali i na negativní přístup místní byrokracie a mocenských orgánů, které podle jejich názoru viditelně privilegovaly příslušníky albánského národa. Z těchto skutečností vyvozují někteří badatelé závěr, že „pozitivní diskriminace“ albánského etnika na Kosovu, k níž začalo docházet již po pádu A. Rankoviće a jež byla nepřímo zakotvena v ústavě z roku 1974 dovedlo k paradoxní formě právě diskriminace srbského etnika, které je ovšem jinak v Srbské republice majoritní. Následně pak vyvozují premisu, že jakákoli forma skupinové diskriminace, a tedy i pozitivní diskriminace, jíž se kompenzují efekty předcházející negativní diskriminace, vede v konečném důsledku k porušování lidských práv.⁷³

Stále hlasitěji se hovořilo také o přímém násilném nátlaku na srbské obyvatele Kosova, k němuž mělo docházet především ve venkovském prostředí. Kromě verbálních výhrůžek se mělo jednat zejména o systematický nátlak na srbské rolníky, projevující se ničením úrody a záměrným působením škod na polních, lučních i lesních kulturách, krádežemi dobytka i dřeva atd. K nejzávažnějším projevům násilí na srbském obyvatelstvu ovšem měly patřit fyzické útoky na dospělé i na děti vracející se ze vzdálenějších škol, případy

⁷¹ Mezinárodní humanitární organizace v té době stále častěji informují o porušování lidských práv a policejním násilí (mučení, bití, násilné vymáhání výpovědi). Viz např. *Amnesty International 1987 Report*. London, 1988, s. 332; *Yugoslavia: Kosovo in Crisis. A Report from Helsinki Watch and the International Helsinki Federation for Human Rights*. New York 1990, s. 26n.

⁷² PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

⁷³ Viz BLAGOJEVIĆ, Marina: *Iseļjavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 262.

těžkého ublížení na zdraví, zmiňovaly se však i četné únosy, vraždy a především znásilnění.

Fakta z té doby ovšem představu o „genocidě Srbů a Černohorců na Kosovu“, úspěšně budovanou kritickou inteligencí,⁷⁴ mohla podpořit jen stěží. Statistické údaje totiž jasně dokazují, že mezi lety 1981–1987, kdy obyvatelstvo Kosova tvořilo dohromady 7,5 % jugoslávské populace, se celkový počet oznámených trestných činů pohyboval na Kosovu pouze v rozmezí od 2,5 % (v roce 1982) do 3,5 % (v roce 1987) z celkového jugoslávského počtu oznámených trestných činů!⁷⁵ Řada činů ovšem mohla být úřady ututlána a naopak předávána dál ve formě šeptandy.

Zprávy o znásilňování srbských žen

Nejzásadnějšími a stále se opakujícími informacemi o albánském násilí na Srbech však byly informace o sexuálních útocích na ženy. Znásilnění je trestný čin, na který je každá společnost samozřejmě mimořádně citlivá v patriarchálním rurálním prostředí kosovském, postiženém letitým vyhrocením mezietnických vztahů, však nabývá ještě zásadnějších konotací. Znásilní-li tedy Albánec Srbku, nejedná se v převažujícím a tiskem podporovaném veřejném mínění pouze o klasický trestný čin, ale o mezietnický zločin, vykládaný jako druh nátlaku na Srby a Černohorce k tomu, aby opustili Kosovo a jako výraz národnostní nenávisti. Proto také bylo znásilnění v kosovských podmínkách druhé půle osmdesátých let 20. století nejvíce zmiňovaným trestným činem v hromadných sdělovacích prostředcích i v projevech veřejných či politických činitelů⁷⁶ a zdůrazňování rozšířenosti tohoto trestného činu pak vyvolávalo v srbské veřejnosti největší pobouření.⁷⁷ Médii se podařil vytvořit dojem, jako

⁷⁴ Např. Atanasije JEVTIĆ v časopise Pravoslavlje (církvní tisk byl v podstatě první, kdo začal na kosovské téma upozorňovat) publikuje na pokračování materiál nazvaný *Od Kosova do Jadovna*, v němž popisuje strádání a utrpení Srbů v nejrůznějších částech Jugoslávie, a činí paralely mezi situací na Kosovu a genocidou Srbů v průběhu 2. světové války na území Nezávislého charvátského státu (Pravoslavlje 1983, 1984, č. 400, 404, 405, 406). Zvláště barvitě přitom vykresloval vraždy Srbů házením do krasových propastí v Hercegovině i praxi charvátských vyhlazovacích táborů. Toto téma se od té doby stává jedním ze základních motivů, využívaných pro buzení národní euforie a vyvolávání šovinistických a revanšistických nálad. Přístupné také na <http://www.kosovo.net/sk/rastko-kosovo/istorija/kosovo-jadovno.html>.

⁷⁵ HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 153.

⁷⁶ V projevu na společném zasedání stranického a státního vedení Srbska 5. listopadu 1988 prohlásil srbský prezident Petar Gračanin, že „na Kosovu jsme se již dostali do situace, že již ani děvčátka předškolního věku, ... jsou li srbské národnosti, nemohou projít albánskou vesnicí bez doprovodu nebo ochrany. Viz Informativní bilten CK SK Srbije 8/1988, s. 6, citováno podle JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 350.

⁷⁷ Např. Svaz srbských spisovatelů v té době vydal prohlášení, že situace na Kosovu je srovnatelná „pouze s nejhrošími zkušenostmi z 2. světové války“. Viz Književne novine, 1. září 1985.

by Albánci „znásilňovali na koho přijdou – stařeny, vdané ženy, dívky, ba i děti.“⁷⁸ Žádná fakta nemohla toto přesvědčení změnit, přesné statistické údaje byly označovány jen za výraz neefektivity policie a soudů. Ta ovšem na Kosovu byla skutečně slabá, široce rozšířený byl i názor, že aktéři tohoto znásilňovacího šílenství nejsou k trestní odpovědnosti vůbec poháněni a pokud ano, pak se jim vyměřují pouze velice mírné tresty. I to samozřejmě bylo možné...⁷⁹

Výsledky zkoumání nezávislé komise pro Kosovo, zformované v roce 1990 *Sdružením pro jugoslávskou demokratickou iniciativu*,⁸⁰ opět ale ukázaly, že v porovnání s celostátním průměrem, byl počet ohlášených znásilnění na Kosovu výrazně pod průměrem SFRJ, od roku 1987 do roku 1989 pak dokonce

⁷⁸ *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 39.

⁷⁹ Zprávy o znásilňování nakonec stály také za koncem politické kariéry Fadilja Hoxhy. Na obědě se záložními důstojníky v květnu 1987 je nemístně zlehčoval a žertoval na jejich účet, což nezůstalo utajeno. Na 9. zasedání ÚV SKJ v prosinci 1987 byla proto vytvořena komise, která měla celou věc, „nedůstojnou komunisty“, prozkoumat. Komise se ale primárně zabývala jeho odpovědností za těžkou situaci na Kosovu. Na její návrh byl Hoxha nakonec vyloučen z SKJ. *Stavovi i zaključci o odgovornosti Fadilja Hodže*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1315–1317.

⁸⁰ Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI, Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu, vzniklo 3. února 1989 v Záhřebu. Kladlo si nemalý cíl – pokusit se demokraticky rekonstruovat jugoslávskou společnost. Založila jej skupina předních jugoslávských intelektuálů všech národností – např. zmiňovaný již charvátský ekonom Branko Horvat, charvátský spisovatel Predrag Matvejević, charvátský filozof a sociolog Žarko Puhovski, srbsští spisovatelé Filip David a Mirko Kovač, kosovskoalbánský novinář Veton Suroi, zmiňovaný již kosovskoalbánský sociolog a filozof Fehmi Agani aj.). V programovém prohlášení odůvodnili vznik UJDI mj. i tím, že v té době neexistovala v Jugoslávii politická iniciativa, která by byla zároveň jugoslávská, a zároveň demokratická (*Z manifestu UJDI*. Republika č. 4, Zagreb, októbar 1989). Příznačné je, že registrace a legalizace tohoto hnutí nebyla povolena jak v Záhřebu, tak následně v Bělehradě, vstříc vyšší organizátorům teprve v Titogradu (dnešní Podgorica). Později, po schválení Zákona o sdružování občanů do hnutí, společenských organizací a politických organizací a Zákona o politických organizacích, k němuž došlo v Srbsku až v létě 1990, se UJDI registrovalo v Bělehradě. Zpočátku byl strategií tohoto hnutí permanentní tlak na jugoslávské federální orgány, směřující k neodkladnému vypracování a schválení zákonů o občanských svobodách a k zahájení parlamentní procedury, nutné k přijetí nové ústavy, která by demokraticky redefinovala celou federaci. Důležitou iniciativou UJDI byl také dialog o Kosovu na kulatých stolech v Mostaru, Prištině a Bělehradu⁸⁰, jehož závěry, nebádající k nenásilnému řešení sporů a střetů, se výrazně lišily od tehdy převládajících a oficiálních hledisek plných zpráv o vysídlování, Srbů, znásilňování žen, pálení úrody a jiných podobných činů, které rozpalovaly srbské veřejné mínění. V Mostaru se konference konala 28. 2. – 1. 3. 1990 a byla nazvána *Pokušajmo ponovo – demokratijom* (Zkusme to znovu – demokracií), a v Prištině 30. – 31. 3. pod názvem *Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji* (Lidská práva a demokracie na Kosovu a v Jugoslávii). Účastníci rozhovorů v Prištině se dohodli na sestavení nezávislé komise, která měla vypracovat zprávu, na jejímž základě by se vedl další dialog. Prvá verze této zprávy byla připravena na společnou schůzi UJDI a Jugoslávského fóra pro lidská práva a právní bezpečnost občanů, která se uskutečnila v Bělehradě 9. června 1990, definitivní verze tohoto dokumentu pak vyšla v srpnu 1990 pod názvem *Kosovski čvor: Drešiti ili seći?* Beograd 1990. UJDI také předkládalo parlamentu SFRJ návrhy směřující k přijetí zákona, který by umožnil volby do jugoslávského ústavodárného parlamentu, neboť, podle jeho mínění, by teprve parlament, který by odrážel nové trendy v jugoslávské společnosti a nové politické rozvržení sil, mohl rozhodovat o osudech Jugoslávie (IVANOVIĆ, D.: *Bolest vladanja: vlast, opozicija i pralamentarizam u Srbiji na kraju XX. veka*. Zvláštní vydání časopisu Republika. Beograd 2000. Dostupné na <http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2000/bolest/2.html>). Ve svém boji o demokratickou ústavu měl UJDI znaky jak hnutí, tak strany, každopádně jeho krajním cílem bylo přijetí demokratické ústavy. Jeho členové (několik tisíc převážně intelektuálů) měli na mysli konstituování Jugoslávie jakožto společenství občanů a federálních jednotek. Pro to, aby dokázali, že ctí a bojují právě za jednotu jugoslávského kulturního a politického prostoru, uskutečňovali svá zasedání v Sarajevu, Bělehradě, kulaté stoly pak také v Titogradu, Mostaru a Prištině. ŠUŠAK, Bojana: *Alternativa ratu*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 533.

nebyl ohlášen žádný takovýto případ.⁸¹ Řada těchto trestných činů ale samozřejmě nemusela být orgánům činným v trestném řízení nahlášena, tím spíše, že v té době sloužili na většině míst, které k ohlašování připadaly v úvahu, albánští policisté. Znásilnění navíc ženu ve vesnickém prostředí diskvalifikovalo při navazování partnerských vztahů i v jejím postavení v rámci venkovské komunity. Tyto zamlčené případy ovšem právě proto nemohly proniknout na veřejnost, byť o nich důvěryhodní lidé mohly být informováni. O mnoha takových případech tak píše ve svých deníkových záznamech např. Dorbica Ćosić, jenž se mezi kosovskými Srby těšil velké důvěře. Zprávy o masovém rozšíření znásilňování tak byly z části nejpíš také cílenou propagandou, které měla získávat srbské veřejné mínění (a připravit světové veřejné mínění) pro případný tvrdší postup vůči albánské komunitě. Bylo-li tomu tak, pak šlo o první případ zneužití veřejného mínění poukazováním na cílené znásilňování jedné etnické skupiny druhou, které mělo sloužit politickým cílům. Později, zejména v době konfliktu v Bosně a Hercegovině, byla tato metoda naopak využita vůči straně bosenských Srbů.

Vystěhovalectví z Kosova

Přes všechny zprávy o znásilňování, vraždách či diskriminačním postoji kosovských úřadů vůči tamní srbské minoritě ovšem zůstal nejčastější příčinou opuštění Kosova přímý prodej nemovitosti do albánských rukou. Jedna z kosovských kontroverzí pak byla přímo vázána na podmínky, za nichž byly srbské a černohorské domy a polnosti na Kosovu prodávány. Ve sdělovacích prostředcích i běžně šířených zprávách se totiž vyskytovaly dvě extrémní teze: jednak že jsou domy prodávány hluboce pod cenou, doslova „za babku“, případně že jsou pod nátlakem dokonce opouštěny zdarma a zanechávány na pospas albánským migrantům, jednak že jsou naopak prodávány draze, ba velmi draze, za nesrovnatelně vyšší ceny, než které by odpovídaly tržním podmínkám, dokonce za vyšší než ceny nejúrodnější půdy v rozvinutých oblastech Jugoslávie. Vysokými cenami se totiž podle některých názorů neplatily pouze dům a pozemky, „byla to cena za konečné a definitivní zabránění území... *Dosídlenec tak nebyl pouze přistěhovalcem, byl vlastníkem země...*“⁸² Tento

⁸¹ Podle policejních údajů bylo na Kosovu v období let 1982–1989 oznámeno 323 případů znásilnění a pokusů o znásilnění, což je poměrně vysoké číslo. Z tohoto počtu lze ovšem doložit pouze 31 případů, při nichž byl útočník Albánc a poškozená Srбка či Černohorka. *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 44.

⁸² KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 172. Výhodné ceny mohli albánští zájemci o koupi nabízet díky početné a poměrně úspěšné albánské ekonomické diaspoře, která většinu svých výtěžků odevzdávala svým rodinám na Kosovu. Za takto získané peníze mohli srbsí emigranti snadno zakoupit usedlosti v užším Srbsku, a ještě jim většinou zbyly prostředky k jinému podnikání, takže mnozí z nich, zejména, předcházeli-li takové koupi systematický nátlak, jež nebyval řídkým jevem, usedlosti rádi prodávali. Ti srbsí hospodáři, kteří tak neučinili a zůstali v etnicky smíšené vesnici, v níž nakonec získalo zákupy absolutní převahu

ekonomický nátlak se nakonec ukázal jako neúčinnější albánská zbraň v boji o etnicky čistý albánský prostor, a to i přes to, že se srbské úřady v čistě administrativní snaze po zamezení srbského vystěhovalectví uchýlily k přijetí zoufalého a krajně nedemokratického zákona o dočasném zákazu koupě a prodeje nemovitostí na Kosovu, který byl vydán v roce 1986.

Důvody vysídlování Srbů a Černohorců z Kosova tedy měly řadu motivů. Hrály v nich nejspíš zásadní roli výše uvedené a médiu nejčastěji prezentované formy nátlaku a diskriminace, pominout však nelze ani ty příčiny, které v souvislosti s vystěhováváním slovanského obyvatelstva opakovali kosovští komunisté a jež za bernou minci přijímala i komise UJDI, totiž ekonomicko-demografickou, kulturně-historickou a společensko-politickou situaci v oblasti.⁸³ V každém případě však mělo vysídlování, jakožto nejdramatičtější prvek albánsko-srbských vztahů v poválečné Jugoslávii, mimořádně důležitou roli při formování či znovuformování srbské národní identity, resp. při nastolení srbské národní otázky na jugoslávský jednací stůl. Vysídlování Srbů z Kosova s sebou neslo i určitou symboliku, jež, podepřena kosovským mýtem, srbskou společnost mimořádně traumatizovala a posilovala její iracionální přístup ke skutečnosti. Nelze samozřejmě zcela jednoznačně říci, že to, co způsobilo zformování srbského resentimentu a později i nacionalistické euforie, bylo pouze srbské vysídlování z Kosova, jeho příčiny a následky a především jejich interpretace v médiích, nebudeme však daleko od pravdy když uvedeme, že mělo vliv rozhodující.

Řekli jsme již výše, že ani kosovsko-albánské komunistické politikové, tím spíše pak národovecká albánská inteligence, srbské důvody pro vystěhovalectví nepřijímali a zpochybňovali je. Vystěhovalecká vlna, jež začala nabývat na síle po brionském plénu a „albanizaci“ kosovské politické scény, byla podle předních albánských demografů vyvolána ztrátou privilegií, již měli kosovští Srbové do té doby užívat (běžné obyvatelstvo ovšem nikdy žádná privilegia nemělo – pozn. V. Š.) a nepřipraveností přijmout rovnoprávnost Albánců. Jako další důvody uváděli „*nejistotu některých Srbů ze státního a policejního aparátu kvůli křivdám a zločinům, jež spáchali na albánském obyvatelstvu v dobách Rankovićových*“, dále hovořili o lepší ekonomické situaci v Srbsku a velkých ziscích z prodeje nemovitostí na Kosovu, popř. o rodinných vazbách, neboť velký počet srbského obyvatelstva měl být „kolonizačního původu“.⁸⁴

albánské obyvatelstvo, později za své domy dostali částky nesrovnatelně nižší, po roce 1999 o ně zpravidla přišli bez náhrady.

⁸³ *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 26.

⁸⁴ ISLAMI, Hivzi: *Demografska stvarnost Kosova*, s. 46–47.

Změna kosovské etnické struktury

Vystěhovávání slovanského obyvatelstva spolu s demografickou explozí albánského obyvatelstva pochopitelně výrazně změnilo etnickou strukturu Kosova. Tak zatímco ve všech republikách existovala od konce 2. světové války výrazná tendence ke snižování poměru nejpočetnější etické skupiny a zvyšování heterogenity, kráčelo Kosovo opačným směrem – poměr nejpočetnější etnické skupiny k ostatním zde žijícím národnostem se naopak zvyšoval, heterogenost kosovského etnického složení se snižovala. Podíl albánského obyvatelstva stoupl ze 68 % v roce 1948 na 77 % v roce 1981 (jestliže tedy v roce 1948 připadalo na 100 Albánců 50 Nealbánců, v roce 1981 již bylo Nealbánců pouze 29) a do počátku 90. let se ještě dále výrazně zvyšoval. Podíl srbského a černohorského obyvatelstva se úměrně tomu snižoval z 27 % v roce 1948 na méně než 10 % (zbývajících 13 % obyvatelstva tvořily etnické skupiny slovanských Muslimů a Goranců a dále Turků, Cincarů, Charvátů a Rómů) v roce 1987.⁸⁵ Zajímavé přitom je, že do roku 1961 se poměr z období po skončení druhé světové války udržoval v podstatě nezměněn, opadávat počal až v průběhu 60. let, dramaticky pak zejména v 70. a 80. letech. Je tedy zřejmé, že v tomto případě již nešlo o pouhý výsledek albánské populační exploze, ale právě o důsledek vystěhovalectví z regionu. Relevantní demografické studie uvádějí, že od padesátých let do konce roku 1981 se z Kosova mělo vystěhovat 103 tisíc Srbů a Černohorců. Z tohoto množství však pouze 17 % před rokem 1961, zatímco 83 % ve dvou následujících desetiletích. Tento proces se v 80. letech ještě zrychloval, takže jen od 1. dubna 1981 do 30. dubna 1983 se z Kosova do užšího Srbska vystěhovalo 12 301 obyvatel srbské a černohorské národnosti.⁸⁶ Tato čísla ovšem získávají patřičný důraz až tehdy, uvědomíme-li si, že se dohromady jednalo o téměř polovinu kosovské populace Srbů a Černohorců (1961 – 227 016, 1991 – 194 190).⁸⁷ K vysídlování dochází, byť ve snížené míře, i po roce 1989, v němž byla kosovská autonomie prakticky zrušena. Tehdy se tyto migrace začínají také úředně a statisticky zaznamenávat. Ze statistik tak vyplývá, že od roku 1989 do roku 1993 se z Kosova vystěhovalo přes 6 000 Srbů a 1 200 Černohorců.⁸⁸

Tento stav se odrážel také na lokální úrovni, kde se na Kosovu výrazně zvýšil počet čistě albánských vesnic. V období 1961–1981 se počet obcí bez

⁸⁵ MACURA, M.: *Predgovor*. In: PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*. Beograd 1989, s. 1. Více o tom viz BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*.

⁸⁶ PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In: *Srbi i Albanci u XX veku*, s. 176.

⁸⁷ BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*, s. 236.

⁸⁸ Tamtéž, s. 237.

jediné srbské rodiny zvětšil z 410 na 670, černohorské obyvatelstvo opustilo 243 vesnic, přitom na Kosovu je stále zhruba 1 500 sídel), takže v 93 % obcí dominuje pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí v těchto letech byla koncentrace křesťanského slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo toto obyvatelstvo absolutní většinu, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského obyvatelstva, z nichž se očekávalo jejich brzké vysídlení (kvůli tomu ostatně migrační albánský proud na území se smíšeným obyvatelstvem směřoval). Albánské obyvatelstvo se totiž mnohem více dosídlovalo do okresů národnostně heterogenních, než do okresů homogenních. Ve dvacetiletí 1961–1981 se do devíti okresů se smíšeným obyvatelstvem přistěhovalo téměř dvakrát více albánských obyvatel než do ostatních patnácti kosovských okresů. Čím menší bylo procento albánského zastoupení v okrese, tím větší dosídlenecký proud do něj směřoval. Albánské obyvatelstvo tak vnitřní migrací dosahuje absolutní etnické převahy nejen v územích, kde ji mělo již před rokem 1960, ale i na zbylé části kosovského teritoria. Větší část autonomní oblasti se tak stala územím s absolutní převahou albánského etnika.⁸⁹

Kosovské obce tak přestávají být multikulturní, což byla jejich charakteristika v předcházejících desetiletích a obě etnické skupiny se homogenizují. Velká většina albánského obyvatelstva tak žije v podstatě bez většího styku se srbským obyvatelstvem a naopak. Ke styku obou etnik nejvíce dochází ve větších městech, v nichž výše uvedený vzorec neplatil bez výhrady – např. v Prištině se počet srbského obyvatelstva spíše zvětšoval, v jiných místech se přinejmenším neměnil. Právě koncentrace Srbů a Černohorců na stále menším území a vytváření velkých teritoriálních celků homogenně albánských přispělo ke vzniku nového modelu soužití Srbů a Albánců, totiž paralelismu, paralelního života obou společenství na jednom území, který v 90. letech vyústil i do vzniku a fungování paralelního kosovsko-albánského státu s paralelním školstvím zdravotnictvím a dalšími institucemi.

Demografický i etnický vývoj na Kosovu měl samozřejmě vliv i na etnický obraz celé Jugoslávie. Při nesníženém tempu porodnosti odhadovali statistici, že se počet albánského obyvatelstva z 1,76 mil. v roce 1985 změní do roku 2000 na 2,53 milionů.⁹⁰ V tom případě by již počet albánského obyvatelstva v samotném Srbsku činil téměř 25 % a na Kosovu by žilo více obyvatel než ve

⁸⁹ PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, s. 89. Také např. KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd 1994, s. 160n.

⁹⁰ AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilten, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 31.

Slovinsku či v Makedonii, o Černé Hoře nemluvě.⁹¹ Údaje o počtu albánského obyvatelstva z poslední doby nejsou k dispozici, explozivní nárůst se po roce 1990 rozhodně zmenšil, přesto se odhaduje, že v současnosti žije na Kosovu kolem 2 milionů albánských obyvatel. Při tomto trendu také samozřejmě není divu, že Albánci s každým nově narozeným Albáncem či Albánkou pociťovali, že argumenty pro status „rovnosti s druhými“, tedy pro republiku, nabývá na síle a údernosti.⁹²

Vztahy mezi etniky

se začaly prudce ochlazovat od počátku 70. let. Nedůvěra mezi Albánci a Srby byla ovšem mnohem více pociťována na vesnici než ve městě. Na venkově totiž bylo více možností k drobným schválnostem, které znepríjemňovaly život a přispívaly k atmosféře obecné nejistoty a strachu. Všechny často i poměrně velké excesy ovšem byly kryty státními orgány, nesmělo se o nich hovořit, což samozřejmě přispívalo ke zhoršování kulturních i sociálních vztahů mezi etniky.

Podle všech indicií je zřejmé, že k obratu ve vztazích mezi albánským a srbským živlem došlo po demonstracích v roce 1968. Starší pamětníci oceňují, že před tím byly vztahy mezi Srby a Albánci sice zdrženlivé, ale velmi korektní, zejména mezi sousedy. Obecně vzato, vztahy mezi oběma etniky byly oceňovány jako dobré či alespoň korektní v oblastech, kde bylo větší, alespoň třicetiprocentní zastoupení srbského a černohorského živlu. Tam, kde bylo zastoupení minimální, byly pro multietnické kontakty podmínky nejhorší a odtud také existovalo největší vystěhovalectví. Jako hranice tolerance bylo uváděno 20–29 % zastoupení srbského živlu. Zmenšení etnické přítomnosti slovanského etnika pod toto procento s sebou automaticky neslo zhoršení vztahů mezi zbylým slovanským etnikem a albánským obyvatelstvem.

Albánské obyvatelstvo na venkově ovšem činilo rozdíl mezi Srby starousedlíky a Srby, kteří se přistěhovali až mezi světovými válkami či později. „*Tak do roku 1965–1966 byly vťahy snesitelné obecně. Od této doby byl činěn rozdíl mezi Srby starousedlíky, kteří byli ctěni zejména od starších Albánců, a dosídlenci, kteří již tehdy byli vystaveni různým formám útisku. Po demonstracích v roce 1981 však již Albánci u Srbů rozdílů nečinili. Po demonstracích zanikla i většina starých přátelství.*“⁹³ Veřejné přátelství mezi

⁹¹ I tento údaj dokládá, jak citlivá byla otázka uprchlíků z Kosova během bombardování NATO v roce 1999. Stovky tisíc albánských uprchlíků v Makedonii a desítky tisíc v Černé Hoře by totiž při dlouhodobějším pobytu výrazně narušily etnickou strukturu těchto zemí.

⁹² JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 268.

⁹³ PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, s. 127.

Srby a Albánci totiž od té doby bylo nebezpečné i pro samotné Albánce, kteří byli radikalizovanými spoluobčany obviňováni z kolaborace, vyskytovaly se i případy, kdy byli Albánci udržující přátelské vztahy se Srby, dokonce i zabiti.⁹⁴ Většinou se také uvádí, že k radikalizaci albánské společnosti přispívala mladší a nejmladší generace, zatímco přátelství či alespoň tolerance déle přežívala u starších lidí.

Podobně ovšem jako Albánci rozlišovali mezi Srby starousedlíky a Srby dosídlenci, činili i Srbové rozdíly mezi Albánci-Kosovary, starousedlíky, a Albánci dosídlenci z Albánie, přičemž ti druzí byli vždy označováni za „primitivnější“, „schopné každé špatnosti“ a radikálnější, na rozdíl od vzdělanějších a umírněnějších starousedlíků.

V této době také začíná dělení obchodů, restaurací, kaváren, vydělena byla dokonce i oddělená korza albánské a nealbánské mládeže ve městech. To pochopitelně nemohlo přispět k multinacionalitě kosovského prostředí, které tak v té bylo sice národnostně pestré, zároveň však segregované. Příslušníci té které etnické skupiny navštěvovali pouze ta místa, která patřila jejich soukmenovcům, přičemž ani náboženské vyznání nehrálo žádnou roli – albánské obchody a kavárny nenavštěvovali ani muslimští Slované, Turci či etnická skupina Goranců a naopak.⁹⁵ Z tohoto pravidla samozřejmě existovaly výjimky, v případě mládeže jich však mnoho nebylo.

Srbská nacionalistická inteligence a kosovští Srbové

Úloha tisku

Celé pochmurná kosovská realita byla samozřejmě velmi vhodným (a oprávněným) terčem kritiky ze všech stran. Liberálně zaměřená opozice poukazovalo na porušování lidských práv po roce 1981, nacionalistická kritika si brala na paškál především mezietnické excesy. Interpretace kosovské reality v tisku, prováděná zejména národovecky laděnými spisovateli, při níž často docházelo i k vypouštění neověřených fám, ovšem pouze přispívalo k

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž. Pisatel těchto řádků byl sám v roce 1982 konfrontován s tím, že jeho slovanský muslimský průvodce jej vodil pouze do zařízení a restaurací muslimské nebo srbské proveniencí. Nebyl však ještě v té době ochoten objasňovat důvody, proč tomu tak je. S nechutí komentovat kosovskou realitu se autor publikace v té době setkával velice běžně zejména ze strany inteligence obou národností. Komunikace na venkově byla naopak, poté, co se besedníci přesvědčili o cizím původu návštěvníka, velice otevřená.

vyvolávání nálad požadujících ohraničení či přímo zrušení politické autonomie Kosova.

Diskusi o nátlaku Albánců směřujícímu k vysídlování Srbů z autonomní oblasti v podstatě otevřel církevní tisk, jenž nabídl možnosti k publikaci i zástupcům kritické inteligence. Jeden z vůdčích srbských teologů, Atanasije Jevtić, tak v červnu roku 1982 zveřejnil v časopise Pravoslavlje článek *Z Kosova a kolem Kosova*, v němž, s využitím do té doby naprosto nemyslitelné rétoriky, píše: „*dnes jeden, zítra sedm, pozítří všichni do jednoho! – to je arogantní heslo i vzkaz albánských iredentistů Srbům na Kosovu..., které jasně odhaluje jejich pravý a konečný cíl: Vyhlazení srbského národa na území Kosova a Metochie. Takovýto hrozivý vzkaz albánských nacionalistů na Kosovu trvá již několik desetiletí. Někdy je tato genocidní deviza vyslovována šeptem, jindy hlasitě, a v posledním desetiletí se často přetvářela v drastický čin psychického i fyzického teroru a dokonce i veřejného zločinu vůči nebohému srbskému etniku na Kosovu...*“⁹⁶

Události na Kosovou a obecně kosovský problém, jakkoli tíživý a často i bolestný, některá srbská média v průběhu několika málo let značně vyhrotila a v podstatě tak znemožnila jakékoliv pozitivní či racionální postupy v řešení této otázky. Novinová zpravodajství zachycovala etnické excesy a incidenty, které do té doby byly utulávány a záměrně zamlčovány. To bylo samozřejmě v pořádku. Nešlo však vždy o zpravodajství jako takové, ale také o jazyk a způsob, jímž média informace podávala. Slovy analytika a pozdějšího ředitele BBC Marka Thompsona „*zavrhl odumírající socialistickou terminologii*“ a zaměnila ji jazykem „*demagogie a krkolonné iracionality, rétorických otázek a výkřiků, osudovosti a posláni: 'nebeský národ' konfrontován se svým osudem; sebelítost, tvrdé obžaloby bez jakýchkoli důkazů a zkoumání, vytváření teorií spiknutí, paranoia a nestydaté výzvy k násilí... Byl to ve skutečnosti válečnický jazyk ještě dlouho před tím, než byla válka v Jugoslávii vůbec představitelná.*“⁹⁷ Tento mediální jazyk se jistou dobu vyvíjel, svůj definitivní „tvar“ dostal teprve ke konci 80. let., kdy se stal také předmětem analýz nevládních organizací či

⁹⁶ Pravoslavlje, č. 366, 15. 6. 1982. Měsíc před tím vyšlo v časopise Pravoslavlje také provolání, nazvané *Apel za zaštitu srpskog življa i njegovih svetinja na Kosovu* (Výzva k ochraně srbského obyvatelstva a jeho svatyní na Kosovu), adresované prezidiu SFRJ, SRS a parlamentu SRS, v němž „biblickými“ slovy a obraty upozorňuje na to, že na Kosovu probíhá „*genocida srbského národa*“. I později se Jevtić zabýval osudy Srbů na Kosovu. Velký vliv na veřejné mínění měl zejména jeho téměř rok vycházející seriál *Krstovdan Srba na Kosovu – crni kalendar – kosovska hronika stradanja Srba od šiptarskih zuluma* (Křížová cesta Srbů na Kosovu – černý kalendář – kosovská kronika utrpení Srbů v důsledku šiptarských zločinů), který v časopise Pravoslavlje vycházel od října 1988, v němž do drastických detailů popisuje, co vše Srbové na Kosovu prožívají. Vše přístupné na http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/stradanje_srba/index.html#_Toc485531481.

⁹⁷ TOMPSON (THOMPSON), Mark: *Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* (pův. název *Forging War – the media in Serbia, Croatia, Bosnia i Hercegovina*). Beograd 1995, s. 53.

občanských politických hnutí, která začala v Jugoslávii vznikat. Pro ilustraci situace využijeme zprávu nezávislé komise, kterou iniciovalo výše již zmiňované již *Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu* (UJDI). Pro svoji analýzu zvolila komise⁹⁸ UJDI tehdy nejčtenější a po nástupu Slobodana Miloševiče k moci také výrazně prorežimní list *Politika*.⁹⁹ Zejména jeho čtenářská rubrika *Ohlasy a reakce*, která dávala zaznít „hlasu lidu“ je plna epiteton constans – pro situaci na Kosovu a jeho historii se používá slov jako drama, tragedie, antická tragedie, Kosovo je pro Srbsko rakovinným nádorem, Golgotou, Gordickým uzlem, centrem státnosti a duchovnosti, duší i srdcem, epopěj srbské duše, vysídlování Srbů z Kosova pak exodem... Naopak Albánci a jejich spojenci prolévají „krokodýlí slzy“, šíří „bolševicko-katolicko-islámskou propagandu“, k Albáncům a jejich „působení“ se váží epiteta „zvířecí, bestiální, monstrózní, obludné“, jsou nazýváni „zfanatizovanými separatisty a teroristy“, kteří „znásilňují z nenávisti vůči SFRJ“ atd. Obecně vzato byly texty v této rubrice zcela jednostranné, bez dialogu, charakteristické pro ně je absence fakt při popisování vyhánění nealbánského obyvatelstva a samozřejmě, naprostá absence albánských autorů.¹⁰⁰ Takovéto traktování Kosova a Albánců bezesporu přispělo lví měrou ke krajně nekritickému vztahu vůči tomuto problému ve větší části srbské veřejnosti a umožnilo tak vznik a působení politiky, která, v konečném důsledku, vedla přímo do pekla občanské války a tragických událostí na Kosovu i v Srbsku na jaře roku 1999. Čím více incidentů bylo tímto způsobem veřejnosti z Kosova prezentováno, tím větší počet do té doby národně lhostejných Srbů se ztotožňoval se svými krajany na Kosovu a byl tamní situací frustrován.

Petice kosovských Srbů

Mezi nespokojenými Srby a Černohorci začalo spontánně vznikat hnutí, které upozorňovalo na nespravedlnosti a excesy, k nimž v jeho okolí docházelo.. Hnutí, o němž se později začalo hovořit jako o Srbském hnutí odboru, se také snažilo pro své stížnosti získat pochopení širší veřejnosti. Vypadalo to, že vzniká jakési hnutí za lidská práva a občanské svobody. Všechny jeho stížnosti a návrhy se ovšem odrážely od hradby mlčení a odmítání stranických orgánů.

⁹⁸ Komise pracovala ve složení Srdjan Popović, Ivan Janković, Nataša Kandićová, Vesna Pešićová a Svetlana Slapšaková.

⁹⁹ Koncem 80. a počátkem 90. let byl list *Politika*, noviny s nejdelší tradicí v Srbsku (založeny 1904), oceněn jako deník s největším vlivem na srbské veřejné mínění. *Politika* byly noviny, které zahraniční pozorovatelé a novináři traktovali jako hlavní oficiální zpravodaj aktuální srbské mocenské struktury, jako nejvyšší autoritu, pokud šlo o politickou analýzu, jej přijímali i čtenáři.

¹⁰⁰ Rubrika „*Odjeci i reagovanja*“ lista *Politika*, 1. 1.–1. 7. 1990.: *Analiza priloga o Kosovu*. In: *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, s. 113–131.

Zevnitř pak bylo hnutí narušováno pronikáním policejních informátorů. Hnutí bylo zpočátku skutečně spontánní, vedené, nespokojenými rolníky. Teprve v polovině roku 1985 se v něm vyprofilovalo několik „vůdců“ – Kosta Bulatović, Miroslav Šolević, Zoran Grujić a bývalý významný policejní funkcionář Dušan Ristić, do jeho čela se později dostal bývalý policejní plukovník Mića Šparavalo.¹⁰¹ Po dubnovém projevu Slobodana Miloševiče v Kosovu Polji roku 1987 (viz dále) vůdci kosovských Srbů opustili striktní konspiraci, v níž se dosud pohybovali, a stále častěji kontaktovali funkcionáře z nejužšího srbského stranického vedení. Po Miloševičově vítězství nad Ivanem Stambolićem na 8. zasedání ÚV SKS se celé hnutí stává výrazným spolupracovníkem nového srbského komunistického vedení a sehraje významnou roli v prosazování jeho cílů.¹⁰² Poté, co „splnilo svůj historický úkol“ v rámci antibyrokratické revoluce“ Slobodana Miloševiče (viz dále) bylo opět politicky marginalizováno.¹⁰³

Ve svých počátcích, když se ukazovalo, že se hnutí nepodařilo prakticky vůbec ničeho dosáhnout, začalo hledat napojení na srbskou kritickou inteligenci, které mezi tím pomohl případ Djodrje Martinoviće vyprofilovat se jako síla, starající se o národní zájmy, jež jsou ohroženy především na Kosovu. Zatímco na počátku 80. let byla srbská kritická inteligence zaměřena především na lidská práva, nyní se již cele soustředila na hájení „národních zájmů“. Díky případu Martinović mohla vyjít z úzkého rámce intelektuálních institucí a po jednání s vůdci kosovských Srbů se stala významným, ne-li vůdčím faktorem širšího kosovského hnutí. Vazba národovecky zaměřené srbské kritické inteligence a kosovských Srbů se poprvé projevila v říjnu 1985, kdy kosovští Srbové poslali velice radikální a místy i ultimativně znějící patnáctibodovou petici na nejvyšší místa SFRJ i SRS, v níž si stěžovali na své postavení a požadovali, aby jim byla radikálními opatřeními znovu zabezpečena všechna ústavní práva a byl zastaven jejich exodus z Kosova. V petici mj. hovořili o nutnosti rehabilitace politiků vyloučených z veřejného života kvůli dřívějšímu upozorňování na činnost „velkoalbánských šovinistů“, odstranění „velkoalbánských šovinistů a „srbských oportunistů“ z kosovské administrativy, zmiňovali se také o nutnosti deportace 260 000 albánských imigrantů z autonomní oblasti¹⁰⁴ a zneprávnění všech smluv

¹⁰¹ POPOV, Nebojša: *Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave*. Filozofija i društvo IV/1993. Přístupné také na http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/fid/IV/D4/html_ser_lat.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ AST, Slobodanka: *Režim nas je iskoristio. Intervju sa Miroslavmo Šolevićem*. Vreme (Beograd), č. 454, 18. září 1999. Přístupné také na http://www.vreme.com/arhiva_html/454/11.html.

¹⁰⁴ Počet válečných a poválečných (do roku 1948) albánských emigrantů na Kosovo ovšem není a nebyl přesně známý, odhadoval se, jak jsme ukázali již výše, na maximálně několik desítek tisíc. V pozdějších letech – od roku 1948 do roku 1981 – emigrovalo podle údajů jugoslávského ministerstva vnitra z Albánie na Kosovo údajně pouze 5 587 osob. Toto číslo se však kritické inteligenci zdál naprosto podhodnocené a zřejmě podhodnocené i bylo, celkově, i s válečnými emigranty od roku 1941, se ovšem dalo hovořit nanejvýš o

o prodeji nemovitostí mezi albánskými kupujícími a srbskými prodávajícími. Dokument požadoval také např. zákaz používání albánských vlajek na Kosovu apod.¹⁰⁵ Petici podepsalo 2 016 signatářů, později se k ní připojilo dalších téměř 50 000 občanů z „užšího“ Srbska. Jazyk petice ovšem byl značně podobný jazyku, který byl do té doby používán pouze ve Svazu srbských spisovatelů,¹⁰⁶ proto nepřekvapuje, že z přípravy petice byl podezříván nejhlasitější zastánce práv kosovských Srbů Dobrica Ćosić.¹⁰⁷ Spisovatel svou „spoluzodpovědnost“ za petici později také přiznal, jejím autorem však byl Ćosićův přítel a reportér časopisu *Duga* (Duha) Rajko Djurdjević.¹⁰⁸ Kosovští Srbové v petici také žádali z hlediska tehdejšího politického systému nemožné – revizi samotné Kardeljovy koncepce ústavy z roku 1974. I oni byli ve svém protestu, podobně ovšem jako kosovští Albánci, vedeni pocitem nerovnosti a křivdy, která se na nich děje. Tvrdili, že na Kosovu žijí v podmínkách ekonomické, politické i etnické diskriminace a žádali podobné řešení jako Albánci – tedy republiku. Nikoli však sedmou federální republiku, kterou pro Kosovo požadovali kosovští Albánci, ale plnoprávnou Srbskou republiku, republiku, jíž nebudou diktovat autonomní oblasti, republiku rovnou ostatním jugoslávským republikám. To byl požadavek, který se sice do jisté míry shodoval se záměry srbské politické reprezentace, nicméně byl vytvořen mimo systém a navíc formulován nacionalistickou kritickou inteligencí, a to byl faktor, který tehdejší srbské politické vedení, uvědomující si všechna nebezpečí srbského nacionalismu, nemohlo přehlédnout. Petice byla velice tvrdě napadena jak ÚV SKS, tak ÚV SKJ a odsouzena jako projev srbského nacionalismu, nepřátelský akt vůči politice bratrství a jednoty. Organizátoři hnutí proto začali vyhrožovat organizovaným kolektivním vysídlováním z Kosova. Mezi kosovskými demonstranty a srbským vedením tak vyrostla nepřekonatelná bariéra. Osobnost, která ji měla přemostit, se však v té době již dostávala do popředí srbské politické scény, paradoxně prosazována

desítkách tisíc albánských emigrantů, v žádném případě o 260 000, jak činila petice. Tato cifra později v interpretaci srbských autorů zabývajících se Kosovem dokonce vzrostla až na 350 000 a stala se běžným argumentem srbského veřejného mínění a jedním z momentů, který v 90. letech 20. století, ospravedlňoval snahy srbské politické elity v čele se Slobodanem Miloševićem o odsun části kosovského albánského obyvatelstva do Albánie. Viz např. GABER, Slavko – KUZMANIĆ, Tonči: *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana 1989, s. 252. O tom, že emigrace z Albánie probíhala soustavně během celého období vlády Envera Hoxhy se osobně přesvědčil i autor této publikace, když se v srpnu roku 1982 stal na černo-horsko-albánské hranici v pohoří Komovi svědkem útěku celé albánské velkorodiny o 28 členech i s nejnужnějším hospodářským vybavením, uloženým na koních a oslech.

¹⁰⁵ Text petice viz např. http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Apr97/2404/2404_26.HTM.

¹⁰⁶ Např. *Srbský národ na Kosovu a Metochii je vystaven genocidě... Mocenské orgány na Kosovu se skrývají za socialistickou ideologii, ale ve skutečnosti nečiní nic, aby tuto genocidu zastavili... Toto je poslední šance zachránit život našich rodin na Kosovu legálním způsobem... Viz Književne novine č. 702, 15. 1. 1986, s. 4.*

¹⁰⁷ O klíčové roli D. Ćosiće v protestních akcích kosovských Srbů byl již v té době přesvědčen např. Ivan STAMBOLIĆ (*Put u bespuće*, s. 172).

¹⁰⁸ ĆOSIĆ, D.: *Kosovo*, s. 42–43.

zarytým odpůrcem srbského nacionalismu, tehdejším předsedou srbských komunistů Ivanem Stambolićem.

Protestní pochody kosovských Srbů

Poté, co petice získala punc protistátního spiknutí, musela kritická inteligence reagovat i sama. *Výbor na ochranu svobody svědomí a projevu* sepsal novou petici, již svým podpisem stvrdilo téměř 200 srbských intelektuálů včetně 35 akademiků SANU, mj. i mnozí, kteří již zanedlouho vystoupili s rozhodnou kritikou srbského nacionalismu. Petice byla spíše považována za obranu svobody svědomí, chyběly v ní i typická epiteta, dokonce obsahovala větu o odsouzení zločinů, které kdy byly spáchány na kosovských Albáncích.¹⁰⁹ Další akcí, jíž hodlali kosovští Srbové (ve spolupráci s bělehradskou národoveckou inteligencí) obrátit pozornost jugoslávské veřejnosti a především jugoslávských federálních orgánů na své postavení, byla organizace protestních pochodů do Bělehradu, při nichž obviňovali jak srbskou, tak federální politickou elitu z toho, že nerozumí jejich problémům.

Když kosovští Srbové oznámili, že se masově odeberou do Bělehradu, aby tam sdělili své názory federálnímu vedení, rozhodl se Ivan Stambolić, jako po letech první ze srbských politiků, postavit se demonstrantům z očí do očí a 6. dubna 1986 navštívil Kosovo Polje, centrum opozičního hnutí kosovských Srbů, odkud také vzešla výše uvedená petice. Důvodem Stambolićovy návštěvy bylo i zatčení jednoho z vůdců kosovských Srbů – Kosty Bulatoviće, jež vyvolalo mezi srbskými obyvateli Kosova ještě dodatečné tenze. Ve svém projevu Stambolić kosovské Srby přesvědčoval, aby neopouštěli své domovy, nestěhovali se z autonomní oblasti a nepodléhali manipulacím „*srbských nacionalistů a unitaristů*“.¹¹⁰ Stambolić ve svém projevu apeloval i na „*jednotu srbských a albánských komunistů*“, již nesmí narušit ani „*albánští iredentisté, ani srbští nacionalisté*“. „*Nedopustíte, aby se někdo pokoušel využít vaší oprávněné nespokojenosti k provádění politiky nebezpečné pro nás pro všechny,*“ vyzýval úpěnlivě Stambolić kosovské Srby ve zjevné aluzi na srbské disidenty, kteří podle něj stáli v pozadí srbských kosovských nepokojů.¹¹¹ Jeho projev, který jinak příliš nevybočoval z běžné aparátnické rétoriky, byl ale zřejmě pro svoji úpěnlivost a apelativnost přijat shromážděnými nad očekávání dobře. Účelu však nedosáhl. Demonstranty od toho, aby neuskutečnili svůj původní cíl a do Bělehradu se nevypravili, neodvrátil. Za dva dny se proto do jugoslávského

¹⁰⁹ Viz např. ČOSIĆ, D.: *Kosovo*, s. 43–49.

¹¹⁰ Viz např. JEVTIĆ, Djordje: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*. Priština – Beograd 1998, s. 34; STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 166.

¹¹¹ Tamtéž.

hlavního města dostavilo 550¹¹² zástupců kosovských Srbů. Byla to přitom jen část několikatisícové kolony demonstrantů, která se vydala do Bělehradu, již se podařilo probít přes policejní kordony, které se je pokoušely zastavit, na nádraží v Kosově Polji. Delegaci nakonec přijal Lazar Mojsov, makedonský člen kolektivního prezidia SFRJ, jemuž demonstranti zopakovali své hlavní připomínky – totiž že jsou v autonomní oblasti diskriminováni, ohroženi albánskou „kontrarevolucí“ a že jsou nespokojeni s neefektivitou celého systému. Někteří dokonce vyhrožovali veřejným upálením, ozval se i požadavek po rozhovoru s Michaiem Gorbačovem, není-li jugoslávské vedení samo schopno udělat ve věci pořádek.¹¹³

Po odchodu demonstrantů zasedalo jugoslávské stranické předsednictvo, které pod dojmem kosovské demonstrace – mnozí členové prezidia totiž viděli demonstraci poprvé v životě – s daleko větším pochopením přijalo projev Ivana Stamboliće a podpořilo jeho návrhy. Srbský stranický předák upozornil zejména na to, že hnutí kosovských Srbů je vedeno bělehradskou opozicí a existuje proto reálná hrozba, že by se její vůdčí osobnosti mohly vbrzku stát lídry nespokojených mas. Jako opatření požadoval mj. obnovení plných kompetencí Srbské republiky na Kosovu. Také však navrhoval využít všechny zákonné prostředky, nevyjímaje ani policejní akci, k tomu, aby se zamezilo šíření vlivu srbských nacionalistů z Bělehradu na kosovské Srby, které naopak bránil z nařčení z nacionalismu (označil je v podstatě jako zoufalé lidi, kteří se ve svém utrpení nechají snadno svést sofistickovanými argumenty nacionalistů).¹¹⁴

Stambolićovi a srbskému vedení se pak v říjnu 1986 skutečně podařilo přesvědčit všechny jugoslávské republiky i prezidium SFRJ o tom, že je nutné změnit ústavu, zejména ty její oddíly, které regulovaly postavení autonomních oblastí v rámci SFRJ i v rámci Srbska a jasně a nedvojznačně definovat státoprávní integritu Srbska. Práce na těchto ústavních změnách se rozběhly, byť zbrzděny vydáním *Memoranda SANU* (viz dále), které na čas odpoutalo pozornost jinam. Iniciativa vedoucí k novelizaci srbské ústavy však byla znemožněna dramatickými změnami v srbském stranickém i státním vedení, jež způsobily závěry VIII. zasedání ÚV SK Srbska v roce 1987, na němž získal Slobodan Milošević absolutní kontrolu nad srbskou politickou scénou (viz níže). Ke změnám srbské ústavy pak došlo až v roce 1989 za daleko dramatictějších okolností a zcela jinak, než by si jak Stambolić, tak jeho předchůdce Dragoljub Marković přáli.

¹¹² Viz JEVTIĆ, DJ.: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*, s. 34.

¹¹³ STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988., s. 173.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 142–145.

Politický vzestup Slobodana Miloševiće

Do této doby spadá také mocenský vzestup předtím málo známého srbského politika Slobodana Miloševiće. Prvním mužem SK Srbska a tedy vlastně i prvním mužem srbské politické scény byl od roku 1984 Ivan Stambolić (1936–2000), který do vysoké politiky aktivně vstoupil v druhé polovině 70. let. V roce 1984 odešel po deseti letech strávených v prezidiu SFRJ do politického důchodu jeho strýc a do té doby nejvlivnější srbský politik Petar Stambolić, na vedlejší koleji se ocitl i Dragoljub Marković, který sice v letech 1983–1984 zastával funkci předsedy ÚV SK Jugoslávie, avšak do samotného předsednictva ÚV byl rok před tím zvolen až napodruhé a za značného odporu jak ostatních jugoslávských republik, tak především komunistického vedení srbských autonomních oblastí. Politický proud, který představoval Ivan Stambolić, mnozí označovali jako proud technokratický, orientovaný zejména na rozvoj a ekonomický vzestup Srbska. Vedle Stamboliće byl v tomto politickém proudu, vzešlého z managementu jednoho z nejsilnějších srbských státních podniků – firmy Tehnogas, zabývající se výrobou technických plynů, výraznou osobou jeho mladší přítel a politický souputník Slobodan Milošević.¹¹⁵

Ivan Stambolić se ale vzhledem k silícím nacionalistickým protestům v souvislosti s Kosovem postupně dostal do pro něho pouze těžce řešitelné situace – buďto se postavit do čela hnutí nespokojených a stát se tak v rámci jugoslávského politického systému jakýmsi poloopozičním politickým faktorem, nebo využít maximální možné represe a vymýtit hrubou silou zdroje sil, ohrožujících stabilitu systému. Vzhledem k tomu, že první nebyl ochoten učinit z principiálních důvodů, a druhé v té době v Srbsku ani učinit nešlo, rozhodl se rezignovat na místo srbského stranického šéfa a stáhnout se na formálně méně významnou, ale v druhé půli 80. let stále důležitější a pro jednání o změnách ústavy i rozhodující funkci předsedy srbského prezidia – srbského prezidenta – a stranické vedení ustoupit svému mladšímu a dynamičtějšímu příteli Slobodanu Miloševići.

¹¹⁵ Milošević se narodil 20. srpna 1941 v Požarevcu. Na jeho politický vzestup měla mimořádný vliv jeho manželka Mirjana Markovićová, s níž se seznámil ještě na gymnáziu. Vystudoval jako nejlepší student ročníku právnickou fakultu, na univerzitě pracoval také v čele ideologické sekce univerzitní organizace SKS. Zde také poznal Ivana Stamboliće, který ovšem studoval při zaměstnání, a stal se jeho důvěrným přítelem. Stambolić byl také Miloševićovi svědkem na svatbě. Jak Stambolić postupoval po politickém žebříčku stále výš, táhl za sebou také Milošević. Milošević se stal v roce 1973 ředitelem státní firmy Technogas, kde předtím, od roku 1969 byl Stambolićovým náměstkem. V roce 1978 se stal ředitelem nejvýznamnějšího srbského finančního ústavu – Beobanky a v této funkci strávil také řadu měsíců na stážích v New Yorku a v Paříži. V té době měl pověst čestného, neúplatného a mravně příkladného odborníka. Do ÚV SKS byl zvolen na 9. sjezdu SKS, jenž se konal ve dnech 27. – 29. května 1982. Ve funkci předsedy bělehradské stranické organizace vystřídal Ivana Stamboliće na jeho popud 7. března 1984. O Miloševićovi a jeho kariéře více viz např. DJUKIĆ, Slavoljub: *Između slave i anateme. Politička biografija Slobodana Miloševića*. Beograd 1994. O jeho vzestupu viz NIKOLIĆ, Kosta: *Kako je Slobodan Milošević izabran za vodju srpskih komunista*. Istorija 20. veka, 24 (2006), č. 1, s. 9–26, č. 2, s. 105–122.

Milošević se v počátcích své závratné politické kariéry – před rokem 1984 o něm slyšel málokdo, v roce 1986 již byl ústřední postavou srbské politiky – lišil od ostatních politiků své generace snad jedině svým rétorickým stylem – rozhodným, jasným, optimistickým, plným metafor. Přes své relativní mládí se nicméně projevoval jako velmi konzervativní komunista. Již ve funkci bělehradského stranického šéfa měl pověst funkcionáře ostře vystupujícího proti disidentům, liberalizačním tendencím a také nekompromisně odsuzujícího projevy srbského nacionalismu. Bělehradský výbor brzy vyčistil od liberálnější orientovaných osobností a obklopil se skupinou loyálních podobně smýšlejících spolupracovníků. Podobné změny prováděl i v bělehradských médiích. Důležitou roli v jeho mocenském boji měla i jeho manželka Mirjana Markovićová, rigidní komunistka, doktorka a později profesorka sociologie na Přírodovědně-matematické fakultě Bělehradské univerzity, a několik jejích přátel – konzervativních profesorů Bělehradské univerzity. Tato skupina proslula jako tvrdá obránkyně „marxistických“ principů a kultu J. B. Tita, čímž si získala sympatie i některých vedoucích komunistů v jiných jugoslávských republikách a především také staré gardy válečných veteránů,¹¹⁶ znepokojených Gorbačovovými reformami a liberálními tendencemi v Jugoslávii, kteří v Miloševićovi spatřovali naději pro obnovu raného komunismu, zbaveného ducha nové doby.¹¹⁷

Miloševićova volba do čela srbských komunistů však nebyla bez problémů. Protivil se jí zejména Dragoljub Marković, který považoval Miloševiče za málo zkušeného a sklonného k unáhleným krokům, nelíbila se mu také jeho snaha o prosazování politických rozhodnutí mimo obvyklé institucionální cesty, jeho autoritativnost a sebestřednost.¹¹⁸

Formálně byl sice Milošević zvolen předsedou předsednictva ÚV SKS na 10. sjezdu SKS, jenž se konal ve dnech 26. – 28. května 1986, designován však byl již na zasedání předsednictva ÚV 24. – 25. ledna téhož roku. Velkou roli během jednání předsednictva ÚV přitom sehráli politici z autonomních oblastí, zejména Azem Vllasi a předseda vojvodinských komunistů Boško Krunic, kterým se líbila Miloševićova titovská rozhodnost v boji proti nacionalismu. Tři

¹¹⁶ PAVLOVIĆ, Dragiša: *Olako obečana brzina*. Zagreb 1988, s. 50, 63, 72, 109, 160 a 155.

¹¹⁷ NIKOLIĆ, Kosta: *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista*. Istorija 20. veka, 24 (2006), č. 1, s. 19.

¹¹⁸ Marković sice byl strýcem Miloševićovy manželky Mirjany Markovićové, jak však sám přiznává, na rozdíl od dalších dětí svého bratra s ní a s Miloševićem kontakty nikdy neudržel a necítil se tedy také při volbě „příbuzensky vázán“. Viz STAVRIĆ, Ljubiša: *Biti žigosan* (rozhovor s Dragoljubem Markovićem). NIN 2733, 15. května 2003. Bosenský politik Raif Dizdarević, jugoslávský prezident v letech 1988–1989, dokonce tvrdí, že jej před Miloševićem a jeho manželkou varoval i Mirjanin otec Momir Marković! DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 173.

hlasy z Kosova pak během volby kandidáta na předsedu ÚV poskytly Miloševićovi rozhodující převahu oproti kandidátovi Dragoljuba Marković Radiši Gačićovi,¹¹⁹ tajemníkovi předsednictva ÚV SKS! Miloševićova kandidatura vytvořila v srbském stranickém vedení napjatou atmosféru. Jako jediný kandidát¹²⁰ byl zvolen pouze těsnou většinou (z dvacetičlenného předsednictva poměrem 11 : 9¹²¹) a to zejména díky Stambolićovu usilovnému přesvědčování. Vlivný bosenský politik a v letech 1988–1989 také předseda prezidia SFRJ Raif Dizdarević ve svých vzpomínkách tvrdí, že Stambolić s pomocí svého strýce Petra a penzionovaného generála a dlouholetého federálního ministra obrany Nikoly Ljubičiće Miloševićovu volbu přímo zmanipuloval.¹²² Na protest proti Miloševićově kandidatuře podal Marković demisi na všechny své funkce. Samotnou volbu se pokoušel zvrátit ještě na sjezdu Svazu komunistů srbska, ovšem neúspěšně. V rozhovoru, který měl při té příležitosti s Ivanem Stambolićem, prohlásil, že mu „*historie nikdy neodpustí tuto volbu, a srbský národ nikdy nezapomene, že podporoval Miloševiče, neboť ten jej přivede do zkázy*“. Stambolić později kajnicně přiznával, že by lépe snášel tíhu odpovědnosti za prosazování S. Miloševiče, nebýt epizody s Markovićem.¹²³ Marković ovšem nebyl sám, kdo Stambolićovi po volbě nalil ocet do poháru volebního vítězství. Jako dobrý prorok se ukázal i jeho blízký spolupracovník Špiro Galović, jenž po volbě Stambolićovi řekl: „*Za šest měsíců ti vrazí nůž do zad!*“¹²⁴

Marković byl ovšem jeden z mála příslušníků staré politické gardy, který Miloševiče hned na počátku prohlédl. Většina starých revolucionářů, z nichž mnozí ještě byli ve funkcích, byla Miloševićem nadšena. Připomínal jim doby jejich mládí, kdy byli, podobně jako on, tvrdí, rozhodní, líbila se jim jeho energičnost, břítkost, optimismus, jasné ideologické hranice, které stavěl mezi „naše a jejich, nás a nepřátele, dobré a špatné“. Volbou bylo spokojeno i kosovské vedení. Ještě před sjezdem si je nový předseda srbských komunistů získal projevem na plénu bělehradské stranické konference, kde se důrazně ohradil proti zneužívání kosovských problémů ze strany nacionalistické inteligence: „*Vystěhování Srbů a Černohorců pod nátlakem a nedůslednost v řešení tohoto problému dospěly až tam, že nacionalistické výpady začali tolerovat i lidé, kteří nikdy nebyli nacionalisty. Hrubost nacionalistických*

¹¹⁹ Radiša Gačić (1938), později (1986–1988) zastával funkci tajemníka předsednictva ÚV SKJ a také funkci federálního ministra zdravotnictví.

¹²⁰ Na tom, že bude jediný kandidát, Milošević trval. Viz STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 141.

¹²¹ NIKOLIĆ, Kosta: *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*. Istorija 20. veka, 24 (2006), č. 2, s. 109.

¹²² DIZDAREVIĆ, Raif: *Milošević kritikovao nacionalizam*. Glas javnosti, 10. 11. 1999, rubrika Feljton.

¹²³ STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*. Beograd 1995, s. 147–149.

¹²⁴ Tamtéž, s. 202.

*prohlášení a pokusy zneužít složitou politickou situaci na Kosovu odhalily pravou tvář a úmysly hrstky nacionalistů, jejichž cílem je vyvolat nepokoje. Pokusy skupiny bělehradských nacionalistů využít pochodu občanů z Kosova Polje do Bělehradu ke svým cílům, přesvědčivě prokázaly, že jim ve skutečnosti o tyto lidi nejde a že ani nechtějí, aby se problémy řešily, ale naopak, aby došlo k jejich vyhrocení...*¹²⁵

Změna v čele SKS měla posílit Stambolićovo postavení, tím spíše, že z praktické politiky odešel protestující Dragoljub Marković. Stambolić, opouštěje místo srbského stranického šéfa, měl mocenskou síť – média, místní stranické výbory, státní instituce – pevně pod svou kontrolou, předpokládalo se tedy, že Milošević bude i nadále na Stambolićovi záviset. Navíc samotný Stambolić byl přesvědčen o tom, že státní funkce, na niž se chystal, bude v době bojů o ústavní reformy význačnější než funkce stranická, spoutaná navíc komunistickým principem demokratického centralismu.¹²⁶ Současníkům se zdálo, že po pádu Aleksandra Rankoviće se v Srbsku opět objevil někdo, kdo má v rukou absolutní moc. Vypadalo to tak, že na pomyslné mocenské pyramidě zůstal Ivan Stambolić bez konkurence.¹²⁷ Stal se však pravý opak.

¹²⁵ *Jedinstvo u krizi je teže ostvarljivo ali je potrebije.* Politika, 24. dubna 1986, s. 5–6. Citováno podle NIKOLIĆ, K.: *Kako je Slobodan Milošević izabran za vodju srpskih komunista II*, s. 119.

¹²⁶ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 360.

¹²⁷ NIKOLIĆ, K.: *Kako je Slobodan Milošević izabran za vodju srpskih komunista II*, s. 117.

Memorandum SANU

Do doby vzestupu S. Miloševiče spadá aféra, již způsobil nejčtenější jugoslávský list *Večernje novosti*, jenž 24. září 1986 publikoval nedokončený a neautorizovaný text pracovní skupiny SANU, který se stal známý jako tzv. *Memorandum SANU*.¹²⁸ Text ve své první části, nazvané „*Krise jugoslávského hospodářství a společnosti*“, hledá východiska z aktuální obecné krize jugoslávské společnosti, druhá část – „*Postavení Srbska a situace srbského národa*“ – se již výhradně zabývá otázkami národnostními a končí jako programové prohlášení srbského národního programu.

Rozhodnutí o vypracování *Memoranda* bylo učiněno na jednání valného zasedání SANU 23. května 1985. Prezidium SANU pak v červnu 1985 jmenovalo Výbor pro přípravu memoranda o aktuálních společenských otázkách, jenž zahájil svoji činnost koncem tohoto roku. Výbor zapojil do práce 23 akademiků a členů korespondentů SANU s tím, že materiál měl být v celosti představen na oslavách 100. výročí založení SANU (1. listopadu 1986). Práce však byla přerušena měsíc před samotnými oslavami, poté, co byla jeho hotová pracovní verze publikována.¹²⁹ Byť pod *Memorandem* nebyl nikdo podepsán, lze text publikovaný v novinách označit jako autentický, protože se od něj SANU nikdy nedistancovala (jednotliví její představitelé pouze zdůrazňovali, že jde o pracovní, nehotovou verzi), ba co víc, v pozdějších vystoupeních některých akademiků byly teze, rozpracovávané v *Memorandu*, opakovány a často ještě radikalizovány, SANU se na jednotlivé body *Memoranda* také mnohokrát odvolávala a nakonec i poukazovala na to, že to byla právě ona, která jako první srbský národní program v celosti definovala.¹³⁰

Manifest srbského nacionalismu

Autoři *Memoranda* se snažili dát ve svém textu do souladu dva protichůdné motivy – objasnit chyby a nefunkčnost celého politického systému,

¹²⁸ Text byl ve svém plném znění poprvé publikován v časopise SK Charvátska *Naše teme* (1989, s. 128–163) v Záhřebu. Teprve po téměř deseti letech, v roce 1995, jej spolu s komentáři jeho hlavních autorů – ekonoma Kosty Mihailoviče a historika Vasilije Krestiče – publikovala i SANU. Viz KRESTIĆ, V. – MIHAILOVIĆ, K.: *Memorandum SANU. Odgovori na kritike*. Beograd 1995. Též v anglické verzi jako *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts Answers to Criticisms*. Belgrade 1995. Přístupné na <http://www.rastko.rs/istorija/iii/memorandum.pdf>. Text *Memoranda* také na http://sh.wikipedia.org/wiki/Memorandum_SANU.

¹²⁹ MILOSAVLJEVIĆ, Olivera: *Zloupotreba autoriteta na uku*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996.

¹³⁰ „... memorandum bylo pochopeno jako svého druhu národní program pro směřování srbského národa do budoucna“ Prohlášení Výkonného výboru prezidia SANU. *Politika*, 23. března 1991.

který jako takový ohrožoval stejnou měrou všechny národy bývalé Jugoslávie, resp. všechny její občany, a zároveň dokázat zhoubnost tohoto systému pouze pro srbský národ a Srbsko. Nazírání celkové sociální a ekonomické krize prizmatem výlučně srbské optiky ovšem neumožnilo reflektovat účinky krize na ostatní jugoslávské národy, takže nefunkčnost a neúčinnost politického systému, která byla v první části textu poměrně zevrubně identifikována jako základní příčina krize (a proti této analýze v podstatě nenamítali nic ani ortodoxní jugoslávští komunisté¹³¹), byla v druhé části zaměněna rozkrýváním údajné národnostní, ekonomické, politické a kulturní diskriminace srbského národa a Srbska jako celku. Jako nejdůležitější politickou otázku, již je třeba řešit, aby se předešlo „zhojným následkům“ pro Jugoslávii a zabránilo jejímu možnému rozpadu, tak *Memorandum* neoznačuje problémy sociální a ekonomické, leč národnostní – konkrétně diskriminaci (politickou i ekonomickou) Srbska a srbského národa – jeho ohrožení na Kosovu, v Charvátsku a dezintegraci ve Vojvodině.

Jako alternativa stávajícímu politickému systému se v první části *Memoranda* zdůrazňuje „*demokratický integrativní federalismus, v němž je princip autonomie jednotlivých částí (republik – pozn. V. Š.) v rovnováze s principem integrace částí v rámci jednotného celku..., ve kterém dochází k rozhodovacím procesům na základě svobodného, racionálního a veřejného dialogu a nikoli zákulisní, ‚přísně tajnou‘ kombinatorikou samozvaných a na nikom nezávislých ochránců zvláštních národních zájmů*“. Tuto historickou alternativu ovšem zcela popírá celá druhá část *Memoranda* a jeho závěr, který končí požadavkem, aby „*srbský národ získal moderní společenský a národní program, jenž by byl schopen nadchnout generace současné i budoucí*“.

Na mnoha místech *Memoranda* dokazují jeho autoři nutnost demokratizace společnosti jakožto podmínky pro nalezení východiska z krize, ovšem pro Kosovo požadují „politické vypořádání“ za pomoci „revolučního boje“. Události na Kosovu *Memorandum* oceňuje jako „totální válku“ vůči srbskému národu, „neofašistickou agresí“, jež je navíc záměrně rozdmýchávána i „*drastickými tresty pro mladé politické delikventy (autoři měli na mysli tresty pro účastníky demonstrací 1981 – pozn. V. Š.), které jen prohlubují a vyvolávají mezinárodní nenávisť*“.¹³² V duchu výše zmiňovaného pocitu ponížení,

¹³¹ Ivan STAMBOLIĆ v projevu na Bělehradské univerzitě zdůraznil, že „*nikdo nemůže protestovat proti celé řadě údajů a kritickému hodnocení situace ve společnosti*“, které *Memorandum* obsahovalo, problém byl podle něho v tom, že „*ta sama o sobě nesporná argumentace byla využita jako munice k vyvolávání nenávisli a pomstychtivosti srbského národa vůči jiným*“. Viz *Put u bespuće*. Beograd 1995, s. 128.

¹³² V této souvislosti je nutno zdůraznit, že jak Ćosićův Výbor na ochranu svobody myšlení a projevu, tak např. Svaz srbských spisovatelů i další srbské nezávislé kulturní instituce se, i přes své vyhraněné postoje ke Kosovu, až do roku 1989 zasazovali za svobodu uvězněných albánských disidentů a politických vězňů včetně Adema Demaqiho. Např. 27. března 1988 srbsští spisovatelé vyslali ze zasedání valné hromady Svazu srbských spisovatelů *Apel jugoslávské veřejnosti*, v němž, mj., požadovali osvobození všech těch, kdo byli odsouzeni kvůli

prameního z toho, že Albánci nebyli považováni za rovnocenného soupeře, *Memorandum* označuje „genocidu“ srbského obyvatelstva Kosova za nejtěžší porážku ze všech osvobozeneckých válek, co Srbsko vedlo od protitureckého povstání v roce 1804 do druhé světové války!

Na paškál si *Memorandum* bere také zamlčování a ututlávání situace a zločinů na Kosovu, vytváření lživého obrazu o situaci v autonomii i zmiňovanou již snahu o proporcionalitu v dobrém i zlém, jež „*pro násilí páchané na Srbech hledá politické alibi v údajné oboustranné nenávisti a revanšismu*“. „*Osud Kosova je*“, zakončuje *Memorandum* svůj kosovský díl, „*životní otázkou celého srbského národa. Nebude-li ... zajištěna skutečná bezpečnost a rovnoprávnost všech národů, které na Kosovu a v Metochii žijí, nebudou-li vytvořeny objektivní a trvalé podmínky pro návrat vystěhovalců, stane se tato část Jugoslávie také otázkou evropskou, s nejtěžšími a nepředvídatelnými důsledky...*“ V tom se *Memorandum* skutečně nemýlilo.

Memorandum definuje SFRJ přesně v duchu resentmentního pojetí srbských dějin jako stát, v němž je přítomna „tradiční“ dlouholetá diskriminační politika vůči Srbsku (a to i ze strany SKJ!), která zapříčinila „*nerovnoprávné postavení Srbska ve všech oblastech včetně hospodářské*“. V Jugoslávii vznikla trvalá „*antisrbská koalice*“, již charakterizuje „srbofobie a šovinismus“ a jejímž hlavním motivem je revanšismus. Navíc se tato revanšistická politika nezastavila na srbofobii, nýbrž stále „*sílila, aby se nakonec projevila i genocidou (na Kosovu – pozn. V. Š.)*“.

Jako nositele antisrbské koalice identifikuje *Memorandum* především Slovinsko a Charvátsko, ale jsou do ní zapojeny i ostatní republiky a autonomní oblasti (včetně Vojvodiny), neboť pouze „*Srbsko přineslo skutečné oběti pro rozvoj tří nerozvinutých republik a autonomní oblasti Kosovo*“, zatímco tři rozvinuté oblasti (Slovinsko, Charvátsko a Vojvodina – pozn. V. Š.), jimž Srbsko ulehčilo tíhu pomoci nerozvinutým oblastem, si pouze vylepšily své ekonomické postavení. Přitom obě skupiny zemí – rozvinuté i nerozvinuté (Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Makedonie a Kosovo – pozn. V. Š.) se kvůli oboustranným zájmům sdružily do koalice, jejímž cílem je zachování statu quo, v němž uspokojují vlastní potřeby na účet Srbska.

Slovinsko a Charvátsko označuje *Memorandum* za vůdce protisrbské koalice, jejich postavení pak charakterizuje jako „*politickou a ekonomickou dominaci*“, přičemž pomocí politické dominance naplňují tyto republiky své národní programy a ekonomické aspirace, v hospodářském systému pak vnucují

„deliktu myšlení“, a zejména těch z Kosova, jichž je „*v Jugoslávii nejvíce a mezi nimiž je mnoho mladých a nezletilých*“. Viz GOJKOVIĆ, D.: *Trauma bez katarze*. In: *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 378.

řešení odpovídající jejich ekonomickým zájmům. Tato protisrbská koalice navíc byla podle Memoranda vytvořena za zvláštní pomoci Tita a Kardelje.¹³³

Vedle podřízeného postavení Srbů *Memorandum* obzvlášť zdůrazňuje i těžké postavení srbského národa, jež se odráží v „genocidním teroru“ a „neofašistické agresi na Kosovu“, „diskriminaci a rafinované a účinné asimilační politice národnostní nerovnoprávnosti“ v Charvátsku atd. Text dále vytýká, že Srbové žijící v jiných republikách nemají právo „používat svůj jazyk a písmo“, ani se politicky organizovat.

Zvláštní pozornost věnuje *Memorandum* tomu, že srbský národ bývá stále označován jako „utlačovatelský“, že je zpochybňována a upozadována srbská historie, popř. že je v některých učebních osnovách redukována a vystavena šovinistickým interpretacím, že postupně mizí cyrilské písmo, že je srbský národ „vystaven ideologické indoktrinaci, znevažování a odmítání vlastní historie“, že je mu vnucen komplex viny a tak politicky a intelektuálně odzbrojen. V tomto smyslu jsou sestaveny i závěry *Memoranda*, které v celojugoslávském měřítku požadují mj. „porazit agresi na Kosovu“, sejmout cejch historické viny srbského národa za (neexistující) privilegované postavení mezi dvěma světovými válkami, skoncovat s praxí popírání osvobozené historie srbského národa a jeho přínosu pro vznik Jugoslávie, v srbském měřítku pak doporučují vytvořit zmíněný již národní program, z něhož by čerpaly sílu a nadšení generace současné i budoucí. *Memorandum* také jasně hovořilo o tom, proč je dobré vypracovat tento program co nejdříve: pokud totiž dojde k pokusům o alternativní definování jugoslávského státu, musí mít Srbsko jasně stanoveny své ekonomické a národní zájmy, „aby nebylo událostmi překvapeno“.¹³⁴

Kritika Memoranda

Zveřejnění nedokončeného textu *Memoranda*¹³⁵ vyvolalo v jugoslávské veřejnosti pobouření. Velice ostře proti Memorandu vystoupil i Ivan Stambolić, jemuž byly nacionalistické názory *Memoranda* naprosto cizí. Stambolićovo

¹³³ V Memorandu se tak poprvé objevují, byť ve velmi mírné podobě, motivy, které se později stanou jedním z důležitých argumentů srbského nacionalismu, a totiž, že Charvát Tito svou politikou záměrně poškozoval srbský národ.

¹³⁴ *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt)*. Jesen 1986. http://www.pescanik.net/images/stories/pdf/memo/memorandum_sanu.pdf; MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Zloupotreba autoriteta nauke*, s. 306–313;

¹³⁵ Indiskrece, díky níž se Memorandum dostalo do redakce novin Večernje novosti, nebyla dlouho zřejmá. Vedením SANU byl obviňován jeden z akademiků – totiž Jovan Djordjević, který se na samotné přípravě textu nepodílel, byl mu však poskytnut ke konzultaci. Teprve v roce 2002 vyšlo najevo, že text z bytu Djordjeviće odnesl a publikoval akademikův zeť Aleksandar Djukanović, který byl jedním z významných politických komentátorů zmíněného deníku. Učinil tak, podle vlastních slov, v obavách o další osud Jugoslávie, neboť „*Memorandum otevíralo cestu dalšímu z nacionalismů, které v té době bujely*“, a v obavě, že implikace Memoranda by mohla vést ke konečnému pádu tehdejšího politického systému a nekontrolovanému rozpadu země (což se ostatně také stalo). Viz *Moj otac akademik Jovan Djordjević nije bio policijski doušnik. Memorandum je ilegalno izneo iz kuće naš zet*. Rozhovor Oliverij Jovičevićové s prof. dr. Jelenou Djordjevićovou. Nedeljnj telegraf, 22. 10. 2002. Viz též <http://www.nedeljnitelegraf.co.yu/arhiva/tgf338/memo.html>.

vedení proto činilo na SANU a její prezidium nátlak, aby se od obsahu *Memoranda* distancovalo, vyhrožovalo i tím, že by zakázalo plánované oslavy stého výročí založení akademie. Prezidium akademie se ale těmto nátlakům šikovně vyhýbalo a nikdy se explicitně od *Memoranda* neohradilo. Srbské politické vedení se také snažilo přimět prezidium akademie k demisi, o této variantě se však v rámci akademie ani neuvažovalo,¹³⁶ což mj. svědčilo i o tom, že režim v té době již nedokázal účinně kontrolovat kulturní a vědecké instituce, které se tak staly centry opozičního hnutí.

Stambolić již tehdy jasně viděl, kam *Memorandum* směřuje a nazval jej In memoriam Jugoslávii. Předseda srbských komunistů ovšem zůstal překvapivě potichu. Nevystoupil proti *Memorandu* ani na přímou Stambolićovu výzvu. Miloševićovo mlčení, které se tak odráželo zejména od aktivit Ivana Stamboliće či předsedy bělehradské stranické organizace Dragiši Pavloviće, který dokonce vydal knihu nazvanou *Pitanjem na odgovore* (Beograd 1987, Otázkou na odpovědi), v níž s *Memorandem* a nacionalisticky zaměřenou bělehradskou kritickou inteligencí polemizoval. Podle některých názorů ale předseda SKS v té době nemlčel z nějakých svých sympatií k nacionalistům, ale z přesvědčení, že by se měl SKS soustředit na svůj vlastní, pozitivní program, a ne na soupeření a hádky s oponenty a opozicí. Byl prý také přesvědčen o tom, že opozice, resp. kritická inteligence nesmí být brána jako rovnoprávný protivník SKS. Vztah Miloševiče ke kritické inteligenci se ani v budoucnu nezměnil, byť ji často využíval ke svým záměrům. Nikdy ji nebral jako rovnoprávného partnera, a to ani v době, kdy již představovala skutečnou politickou stranickou opozici vůči jeho pozdější Socialistické straně Srbska.

¹³⁶ MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Zloupotreba autoriteta nauke*, s. 314.

Nikdo vás nesmí bít...

Na vývoj v dalších letech mělo rozhodující vliv několik událostí, které se staly od května do září roku 1987. Nejvýznamnější z nich bezesporu byla návštěva srbského stranického šéfa Slobodana Miloševiće v Kosově Polji 25. dubna 1987 a jeho diskuse se shromážděnými srbskými demonstranty, která sehrála v politické kariéře tohoto muže rozhodující roli. Před svou cestou na Kosovo Miloševiće problémy této autonomní oblasti příliš nezajímaly a jako člověk náchylný k rychlým a radikálním řešením, které pro Kosovo samozřejmě nepřicházely v úvahu, se jim všemožně vyhýbal.¹³⁷ Milošević na Kosovo odjíždí, podobně jako I. Stambolić v roce 1986, aby se pokusil zabránit dalšímu ohlášenému a připravovanému pochodu kosovských Srbů „na Bělehrad“ a uklidnil situaci. Do epicentra srbských protestů – obce Kosovo Polje – přijel nejprve 20. dubna a dohovořil svoji účast na shromáždění občanů o čtyři dny později – 24. dubna 1987. Kosovské vedení trvalo pouze na shromáždění kosovských komunistů, vůdčí osobnosti mezi kosovskými Srby – Miroslav Šolević, Boško Budimirović, Kosta Bulatović, Dušan Ristić, Slavko Djumić a Bogdan Kecman si však vymohli shromáždění občanů.¹³⁸ V určený den se podle některých novinových zpráv před kulturním domem v Kosově Polji shromáždilo až 15 000 kosovských Srbů, což bylo do té doby největší nealbánské demonstrační shromáždění od roku 1968. Kosovská policie proto byla připravena k intervenci a vytvořila kordon mezi shromážděnou masou demonstrantů a vchodem do kulturního domu, kam po svém příjezdu Milošević v doprovodu kosovských politiků – předsedy kosovských komunistů Azema Vllasiho a člena předsednictva ÚV SKJ Kolë Shiroka – zamířil a kam byl umožněn vstup pouze na speciální propustky. Shromážděná masa demonstrantů, která se za skandování nejrůznějších hesel pokoušela prodrat do sálu, se tak po čase střetla s policií, jež při bránění vchodu použila donucovacích prostředků.¹³⁹ Milošević, jehož v sále seznámili se situací, vyšel před budovu, kde, vystrašen – bylo to jeho první blízké setkání s velkou shromážděnou masou demonstrantů¹⁴⁰ – vyslovil, spíše mimoděk, směrem ke skandující mase demonstrantů větu, která, zaznamenaná televizí, z něj rázem vytvořila ochránce práv kosovských Srbů a stala se středobodem mýtu, jež o něm začali rozprávět jeho obdivovatelé a stoupenci: „*Nikdo vás nesmí bít...*“¹⁴¹ Milošević poté souhlasil s diskusí se

¹³⁷ STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 165.

¹³⁸ Viz např. svědectví kosovského dopisovatele jugoslávské tiskové kanceláře Tanjug Dj. JEVIĆE v jeho knize *Bitka za Kosovo šest vekova posle*. Priština – Beograd 1998, s. 41.

¹³⁹ Kosovská policie byla v té době tvořena převážně příslušníky albánské národnosti, ale etnické složení policie v tomto konkrétním případě nehrálo roli. Stejně by reagovala i čistě srbská policie. S konfliktem s policií organizátoři shromáždění každopádně počítali. V rozhovoru z roku 1999 jeden z představitelů hnutí kosovských Srbů, Miroslav Šolević, přiznal, že měli připravené kameny a „žádný z policistů nevyšel ze střetu bez nějakého zásahu“. AST, Slobodanka: *Intervju: Miroslav Šolević*. Vreme č. 454, 18. září 1999

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Miroslav Šolević, jeden z vůdců kosovských Srbů, později prohlásil, že „*tato věta z něj učinila cara*“. Viz SILBER, Laura – LITTLE, Alan: *The Death of Yugoslavia*. London 1995, s. 37 (také SILBER, Laura – LITL,

shromážděnými srbskými obyvateli Kosova, jež trvala plných třináct hodin. Během tohoto bezprostředního kontaktu s kosovskými Srby, kteří vyprávěli o svých problémech a zmiňovali i násilnosti, jimž měli být vystaveni od svých albánských spoluobčanů, Milošević v podstatě dosti nekriticky přijímá argumenty kosovských Srbů, „kosovizuje se“, jak o něm prohlásil I. Stambolić, a do Bělehradu se již vrací „kosovsky naladěm“ a radikalizován.¹⁴²

V zásadních rysech se projev S. Miloševiče, kterým zakončil maratónské jednání, příliš neliší od toho, co rok před tím řekl na Kosovu Ivan Stambolić. O komunistickém ideologickém rámci Miloševičova přesvědčení i jeho rétoriky svědčí např. pasáže projevu, v nichž upozorňoval na to, že dělící čára v kosovském konfliktu nevede mezi etniky, nýbrž mezi „*silami socialismu, bratrství, jednoty a pokroku a silami separatismu, nacionalismu a konservativismu*“.¹⁴³ Samozřejmě nepřekvapuje, že ostří Miloševičova projevu bylo obráceno k albánskému nacionalismu, nevyhýbal se však, v duchu pravidel proporcionality, ani odsouzení nacionalismu srbského. Nacionalismu nesmí jeho podvrtné působení dovolit ani „*pokrokový lid Kosova, ani Srbsko, ani Jugoslávie*“.¹⁴⁴ Tuto myšlenku Miloševič ještě prohloubil, když prohlásil, že v tomto boji mezi pokrokovým a reakčním budou Srby a Černohorce jistě podporovat mnozí Albánci... „*neboť cíl je zde pro všechny společný – kulturní a ekonomický vzestup autonomní oblasti, šťastnější život lidu*...“¹⁴⁵ Tento cíl pak musí být základem bratrství a jednoty na Kosovu. Takovýto závěr Miloševičova projevu byl jako vystřižen z Titova slovníku. Jistá změna zde ovšem byla. Do svého projevu totiž předseda SKS neváhal zapojit některá spojení, jež do té doby byla doménou výhradně srbské kritické opozice: jsou obsaženy jak v konstataci, že vystěhovávání Srbů z Kosova „*je bezesporu posledním tragickým exodem evropského obyvatelstva*“, tak v apelu na shromážděné, které vyzývá, aby se z Kosova nestěhovali a zůstali ve svých domovech, neboť by jinak „*zahanbili své předky a rozčarovali své potomky*“.¹⁴⁶ V případě, že zůstanou, jim srbský stranický předseda slíbil podporu srbského i jugoslávského vedení, protože „*na Kosovu se jedná o přežití celé Jugoslávie*“.

Projev Slobodana Miloševiče na Kosově Polji bývá často mylně považován za počátek srbského nacionalismu v srbském politickém vedení a za

Alan: *Smrt Jugoslavije*. http://www.4shared.com/document/Ocan6sXS/LoraSibl_AlanLitl_-_Smrt_Jugos.htm, s. 30. Ukazuje se nicméně, že věta nebyla z jeho hlavy. V obavách prý hledal oporu u Azema Vllasiho, jenž mu měl insinuat: „*Řekni že je policie nesmí bít*“. Viz PAVIĆ, Zoran: *Olako shvaćena silina. Šta je Osmoj sednici prethodilo, a šta je pohodilo*. In: VIII sednica CK SK Srbije. Nulta tačka „narodnog pokreta“. Beograd 2007, s. 18. Pavić se odvolává na svědectví Dušana Janjiće. Za svá slova, namířená proti zasahující policii, se Miloševič navíc ve strachu, aby si policii nepohněl, vzápětí po příjezdu z Kosova omlouval federálnímu ministru vnitra Dobroslavu Čulafićovi s tím, že chtěl pouze zabránit krveprolití. Viz DJUKIĆ, Slavoljub: *Kako se dogodilo vodja. Fragmenti o jednom lažnom prijateljstvu i počecima nacionalne tragedije*. In: VIII sednica CK SK Srbije. Nulta tačka „narodnog pokreta“. Beograd 2007, s. 43.

¹⁴² STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*. Beograd 1995, s. 167.

¹⁴³ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 145.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 142.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 145.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 144.

přelom ve vývoji novodobé srbské historie. Tato teze, publikovaná ve většině prací západoevropských či amerických politologů,¹⁴⁷ která se stala také součástí haagské obžaloby,¹⁴⁸ ovšem nevychází z reálné znalosti toho, co předseda SKS ve svém projevu skutečně řekl.

Kosovský projev S. Miloševiče tedy neobsahoval nic příliš převratného. Nicméně to, že dokázal s demonstranty celou noc diskutovat a titovská rétorika jeho projevu jej pasovalo, alespoň u kosovských Srbů, do role nového Tita, což Miloševič zřejmě pochopil a přijal. Kosovským srbským demonstrantům navíc slíbil, že změny, k nimž na Kosovu začne docházet, a to jak v kádrových, tak v politických otázkách, budou rychlé a účinné.¹⁴⁹ Měl-li již tehdy Miloševič na mysli změny ústavní, omezující autonomii, není zcela zřejmé, tato poněkud „lehkovážně slíbená rychlost“ ovšem ovlivnila v příštích měsících politickou scénu Srbska více, než bezesporu i on sám původně očekával. Při této příležitosti se také poprvé skandují oslavná hesla na Slobodana Miloševiče, zejména proslulé „*Slobo – slobodo*“.¹⁵⁰ Kombinace všech těchto nastíněných aspektů Miloševičova projevu a jednání s demonstranty, nikoli sám obsah projevu, je podle některých historiků tou nejdůležitější politickou křížovatkou v srbském politické vývoji.¹⁵¹ Slobodan Miloševič totiž po svém (a díky svému) kosovském extempore přejímá nejdůležitější prvky Titovy technologie vládnutí: vstupuje do přímého kontaktu s masami, přejímá požadavky mas, aby tak odstranil zdroj jejich nespokojenosti, využívá přímé kontakty s masami, aby eliminoval své politické protivníky¹⁵² a využívá znovuvybudované jednoty „strany a lidu“ k tomu, aby omezil vliv opozice.¹⁵³

¹⁴⁷ Např. Dejan JOVIĆ ve své knize *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije* s. 380) upozorňuje na skutečnost, že řada autorů, kteří ovšem neznali přesné znění Miloševičova projevu, označila v pozdějších interpretacích tento projev jako nacionalistický a dokonce vyvolávající rasovou nenávisť (viz např. KAPLAN, Robert: *Balkan Ghosts: a Journey through History*. London 1994).

¹⁴⁸ V článku 6. kosovské obžaloby Slobodana Miloševiče a jeho nejbližších spolupracovníků před Haagským tribunálem pro bývalou Jugoslávii se doslova píše: „...v projevu na shromáždění Srbů podpořil Slobodan Miloševič srbský nacionalistický program. Tím se odchýlil od stranické a státní politiky, která již od dob založení Jugoslávie po druhé světové válce ... omezovala projevovalání národních citů. Od té doby využívá Slobodan Miloševič vzednutou vlnu srbského nacionalismu...“ Viz www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm. Většina přítomných v soudní síni tribunálu proto byla velmi překvapena, když Miloševič na počátku procesu v roce 2002 svůj projev v celosti přečetl.

¹⁴⁹ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s.142.

¹⁵⁰ V srbsčině jde o slovní hříčku, neboť jméno Slobodan znamená svobodný (*slobodan*), tedy Slobo – svobodo.

¹⁵¹ Např. JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 380.

¹⁵² Když v červnu 1987, v době zasedání prezidia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ opět několik set kosovských Srbů přichází do Bělehradu vyjádřit vrcholným jugoslávským představitelům nespokojenost se svým postavením, odpovídá již Miloševič na Stambolićovu kritiku řešení problémů na „ulici“ replikou: „*A proč se tolik bojíš lidu a ulice?*“ (STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 175), která předjímá budoucí metody jeho „antibyrokratické revoluce“ – manipulaci s masami demonstrantů. Se zástupci kosovských Srbů tehdy jednal Ivica Račan, charvátský představitel v předsednictvu ÚV SKJ, který nakonec kosovské Srby přiměl k návratu, celou situaci však později označil jako událost, která mu připravila nejvíce ponížení v jeho dosavadním životě. Viz SILBER L. – LITL, A.: *Smrt Jugoslavije*, s. 32.

¹⁵³ To se Titovi nejlépe povedlo v roce 1968, kdy podobným způsobem jako S. Miloševič v Kosově Polji získal na svou stranu demonstrující bělehradské studenty.

Milošević se tedy z Kosova vrátil jako nový člověk – Dušan Bilnadžić jeho metamorfózu popisuje tak, že na mítink přišel jako vůdce srbských komunistů a z mítinku se vrátil jako vůdce srbského národa¹⁵⁴ – a za nečinného přihlížení Ivana Stamboliće se stává hlavní postavou srbské politické scény. Postavou, která navíc svým obratem ke Kosovu vyrazí opoziční národovecky zaměřené srbské kritické inteligenci z rukou její hlavní trumf. Nepřekonatelná bariéra, která stála mezi kosovskými demonstranty a srbským vedením, osobou Slobodana Miloševića padá.

Vzestup popularity Slobodana Miloševića

Kosovská cesta Slobodana Miloševića, o níž zevrubně informovaly všechny srbské deníky a jež byla také částečně pokryta televizními přenosy, získala Slobodanu Miloševićovi, o němž předtím běžný občan v podstatě téměř nic nevěděl, rázem mimořádnou popularitu, k níž přispívalo i jeho na komunistického funkcionáře té doby relativní mládí – v době kosovské akce měl čtyřicet šest let. Jeho projev zřejmě zapůsobil i na představitele opozice, neboť již prvního května se na úvodní straně týdeníku *Književne novine*, vydávaného Svazem srbských spisovatelů, který platil za jedno z „hnízd“ srbských nacionalistů, objevuje z pera Radoslava Zlatanoviće oslavná báseň na Slobodana Miloševića a jeho kosovské expozé, nazvaná *Himna na ledini* (Hymnus na úhoru):

*Přichází však krásný mladý řečník,
zapadající slunce mu hřeje rozčepýřené vlasy.*

*Budu se svým lidem mluvit na úhoru, říká,
ve školním dvoře, i na poli...*

Později se do vytváření Miloševićova kultu kromě médií zapojila i intelektuální elita. Akademici jej veřejně přirovnávali k významným postavám srbských a světových dějin, aby tak zvýraznili jeho význam pro současnost. Dobrica Ćosić jej přirovnával k Nikolu Pašićovi, Mihailo Marković k Rooseveltovi, Milorad Ekmečić k de Gaullovi, Milovan Đanajlić k vůdci prvního srbského povstání v roce 1804 Jiřímu Petrovići (Karadjordjovi). Đanajlić o Miloševićovi dokonce napsal, cituje při tom dílo Petra Petroviće Njegoše, že „*vdechnul život srbské duši*“.¹⁵⁵

¹⁵⁴ BILANDŽIĆ, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999, s. 733. Přístupně např. na http://www.herceg-bosna.org/dokumenti_upload/20100727/herceg_bosna201007271335420.pdf

¹⁵⁵ STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*. Beograd 1995, s. 144.

Vývody kritické inteligence bezesporu přispěly k další radikalizaci postojů řady členů vedení SKS. Uvnitř strany srbských komunistů začalo docházet k diferenciaci jak v názorech na možnosti politických procesů vedoucích ke kýžené změně ústavy, tak pokud jde o řešení stále důrazněji se hlásících problémů souvisejících s tzv. srbskou národní otázkou. Tlak opozice, vyhocený *Memorandem SANU*, jemuž srbská politická elita čelila jen s vypětím všech sil, tak způsoboval velké vnitřní napětí, v jehož důsledku se začal měnit i vztah Ivana Stamboliće a Slobodana Miloševiče. Milošević svého staršího přítele začal zastiňovat a jeho politická praxe získávala stále více přívrženců. Srbské vedení se postupně začalo dělit na ty, kteří se nehodlali smířit s radikalizovanou kosovskou rétorikou a kolaborovat v tom s kritickou inteligencí, a na ty, kteří byli ochotni využít kosovského napětí k většímu tlaku na stávající systém s cílem dosáhnout tak kýžené ústavní změny, a jistým způsobem i spolupracovat s politickým protivníkem, tedy přizpůsobit se novým podmínkám a mocensky z nich těžit. Slobodan Milošević preferoval v rámci své mocenské kombinatoriky i přes svoji nechuť k disidentské opozici a politický konservatismus jednoznačně druhý způsob, zatímco Ivan Stambolić zůstával pevně zakotven ve stávajícím systému, rozhodnut smířit se i s případným neúspěchem srbské ofenzívy směřující ke změně ústavy.¹⁵⁶ Rozdíly, které se v názorech na řešení vzniklých politických problémů v rámci stranického a státního vedení Srbska projeví, musely dříve nebo později vyústit v otevřený střet. Hledala se pouze záminka, která by vyvolala konflikt, jenž by mohl vést ke konfrontaci, na niž byl vzhledem k mimořádné vnitrostranické aktivitě nejlépe připraven nový předseda SKS Slobodan Milošević.

Zlověstné výstřely v Paraćinu

Na záminku k rozhodujícímu střetu mezi S. Miloševićem a I. Stambolićem a jejich politickými koncepcemi nebylo třeba dlouho čekat. Jako rozbuška posloužil incident, který počátkem září 1987 vyvolal voják albánské národnosti v paraćinských kasárnách.

Po roce 1981 měli albánští vojáci v základní službě v jugoslávské armádě velice těžké postavení. Vzhledem k charakteru tehdejších událostí, které byly nejvyššími místy ohodnoceny jako kontrarevoluční, totiž byli albánští „základáci“ pod neustálým bdělým dohledem důstojníků armádní kontrarozvědky, kteří je šmahem podezřívali z protistátní činnosti. Podle slov Branka Mamuly, ministra obrany SFRJ v letech 1980–1988, mělo být

¹⁵⁶ BILANDŽIĆ, D.: *Hrvatska moderna povijest*, s. 727.

dokonce mezi lety 1981–1987 v armádě odhaleno celkem 216 (!) ilegálních organizací s 1 435 členy albánské národnosti.¹⁵⁷ Proto se vojenská kontrarozvědka snažila verbovat albánské vojáky pro spolupráci, a zřejmě přitom používala značného nátlaku. Někteří albánští autoři tvrdí, že v důsledku toho mezi albánskými vojáky základní služby nebývale vzrostla sebevražednost, která je jinak v rámci albánské populace statisticky téměř zanedbatelná a zdaleka nejmenší mezi všemi národy SFRJ.¹⁵⁸ Možná i z toho důvodu došlo 3. září 1987 k tragické události v kasárnách v Paraćinu, kdy albánský vysokoškolsky vzdělaný voják Aziz Kelmendi zastřelil ve spánku čtyři své kolegy – jednoho Srba (který se ovšem sám považoval za Jugoslávce), jednoho Charváta a dva Muslimy, sedm dalších pak zranil (tři z Bosny a Hercegoviny, jednoho z Černé Hory, jednoho z Kosova a jednoho ze Slovinska) a posléze spáchal sebevraždu. Kelmendiho tělo ovšem bylo nalezeno až ráno v blízkém lese. Proto také ze strany některých kosovskoalbánských autorů, kteří by ale v žádném případě nemohli být označeni jako koryfejeové nacionalistické či šovinisté spisby, zaznívají názory, že vraždu nemusel nutně spáchat on.¹⁵⁹ Svědectví velitele stráže, jehož měl Kelmendi pod pohrůžkou zastřelení obrát o zásobníky munice, je ovšem poměrně jednoznačné. Kelmendi cíleně nejprve zastřelil jednoho vojáka muslimské národnosti, po jehož ložnici se ptal velitele stráže, a teprve poté, střelbou dávkami, náhodně usmrtil a zranil další vojáky. Událost jugoslávskou veřejnost šokovala a spustila vlnu šovinistických protialbánských projevů nejen v srbském tisku. Událost byla, bez jakéhokoli vyšetřování, interpretována jako další v řadě akcí albánských separatistů proti Jugoslávii a jejím národům,¹⁶⁰ aniž by se kdokoli zamýšlel nad tím, proč si jako primární oběť Kelmendi vybral vojáka muslimské národnosti, nešlo-li případně o pomstu za šikanu či jiný čin nebo jen o náhlé hnutí mysli. Noviny okamžitě zjistily, že byl albánský voják dlouho před nástupem vojenské služby, v roce 1983, v přestupkovém řízení odsouzen na 15 dní vězení za pokus o překročení hranice do Albánie a že se „na střední škole i na fakultě choval nacionalisticky a měl averzi vůči výuce srbocharvátstiny“.¹⁶¹ Toto zjištění stačilo k tomu, aby byl

¹⁵⁷ UDOVIČKI, Jasminka: *Kosovo – politika konfrontacije*. Beograd 2001, s. 21; VICKERS, M.: *Between Serbs and Albanian: A history of Kosovo*, s. 225. Podle Mamuly pak tyto subverzní živly připravovaly „vraždy důstojníků a vojáků, trávení stravy a vody, sabotáže, krádeže zbraní a munice z vojenských skladů, dezerce...“ a měly ve vojenských jednotkách vyvolávat flagrantní nacionalistické incidenty. Viz BAJNDER, Dejvid: *U Jugoslaviji narastajući etnički nemiri izazivaju bojazan od goreg građanskog sukoba*. Free Serbia. Ratna arhiva. www.db1.inform.dk/~freeserb/arhiva/comments/pub_01111987.html (zpráva korespondenta Davida Bindera v New York Times z 1. 11. 1987).

¹⁵⁸ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 336.

¹⁵⁹ Např. MALIQI, Shkëlzen: *Osam svetlostnih godina daleko*. In: VIII sednica CK SK Srbije. Nulta tačka „narodnog pokreta“. Beograd 2007, s. 78.

¹⁶⁰ Později se konal i soudní proces se skupinou vojáků, kteří byli vojenskou kontrarozvědkou obžalováni, že osnovali spiknutí proti JLA a Jugoslávii jako takové. Objevovaly se i spekulace, že se jednalo o inscenovaný zločin s cílem vyvolat antialbánskou hysterii v celé Jugoslávii (jež opravdu propukla), proto měli být zastřeleni i vojáci jiných národností. Takovýto text se objevil např. v opozičním slovinském časopise Mladina.

¹⁶¹ Borba, 4. září 1987.

Kelmendiho čin označen v komentáři jugoslávské tiskové kanceláře Tanjug publikovaný v novinách Borba jako *Výstřely do Jugoslávie* (Pucnji u Jugoslaviju).¹⁶² Atmosféru později ještě přihřál jugoslávský ministr obrany, admirál Branko Mamula, který již přímo hovořil o tom, že byl vrah „*teroristicky indoktrinován*“ a že ke „*krveprolití*“ muselo dojít, neboť je plánoval jedinec, jenž byl „*ať již přímo či nepřímo*“ nabádán a školen k tomu, aby takovýto čin vykonal! Jeho další slova pak do budoucna učinila albánským rekrutům z vojny peklo. Mamula totiž přímo prohlásil, že „*dlouholetá a systematická indoktrinace mládeže v duchu albánského nacionalismu a dlouholeté chování části této mládeže poukazuje na to, že jsou další Kelmendiové, kteří nastoupí do JLA, popř. v ní již jsou. Jestli o nich armáda nebude dopředu vědět, resp. nebude dopředu zcela seznámena s jejich činností před nastoupením vojenské služby, může se takováto situace zopakovat.*“¹⁶³ Každý albánský voják tak byl podle slov ministra obrany potenciální vrah a jako s takovým s ním bylo nutno jednat.

V novinách se objevovaly články s dramatickými obrazy, požadující radikální řešení a útočící na citlivou národní strunu. Např. Milorad Vučelić,¹⁶⁴ pozdější ředitel srbské státoprávní televize, psal v periodiku *Književne novine*, že „*výzvy k trpělivosti, čekání, chladným hlavám v situaci, kdy jsou hlavy krvavé a kdy po zemi leží rozesety mrtvolky zastřelených vojáků a těla znásilněných dívek, žen i stařen... působí kontraproduktivně... Odedávna se v takových situacích mezi lidem říká: Na hrubý pytel hrubá záplata...*“¹⁶⁵

Podníceni tiskem, vzali v mnoha místech občané útokem stánky a obchody, jejichž vlastníci byli Albánci (tyto excesy se udály např. ve Valjevu, Paraćinu, Subotici aj.). Celá Kelmendiho rodina byla zatčena a vyslýchána v prizrenském vězení. Azizova sestra Melihada, v té době šestnáctiletá, byla vyloučena ze střední školy. Šlo se dokonce tak daleko, že partyzánská organizace ve vesnici Dušanovo u Prizrenu, odkud Kelmendi pocházel, požadovala od obyvatel vesnice, aby jeho rodinu zcela izolovali. Z komunistické strany byl v důsledku této tragédie vyloučen např. bývalý Azizův středoškolský učitel Agish Kastrati.¹⁶⁶ Pohřeb zastřeleného Srba Srdjana Simiče se pak i proti vůli jeho rodičů¹⁶⁷ změnil v politickou manifestaci, jíž se zúčastnilo kolem 20 000 lidí, kteří v pohřebním průvodu vykřikovali hesla „*Kosovo je Srbsko*“,

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ *Iz govora saveznog sekretara za narodnu odbranu admirala flote Branka Mamule na sednici komiteta organizacije SKJ u JNA.* Politika 24. září 1987. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1309–1312,

¹⁶⁴ Milorad Vučelić (1948) patřil původně do skupiny radikální kritické inteligence, jejíž část se po roce 1987 dala cele do služeb Slobodana Miloševiče. Svoji novinářskou kariéru začínal v časopise *Student*, později byl vedoucím redaktorem týdeníku *Književne novine*. Po rozpadu SKS a založení nástupnické Socialistické strany Srbska patřil k vysokým funkcionářům strany a nejbližším spolupracovníkům jejího předsedy.

¹⁶⁵ *Lice i naliče našeg doba.* Književne novine, Beograd 1. 10. 1987, s. 3.

¹⁶⁶ Borba, 10. 9. 1987.

¹⁶⁷ Zoufalý otec Srdjana Simiče se marně obracel na demonstranty s prosbou, aby nezneužívali smrt jeho syna. Viz DJUKIĆ, S.: *Između slave i anateme. Politička biografija Slobodana Miloševića.* Beograd 1994, s. 68.

„*Nedáme Kosovo*“ atd. Po pohřbu se dokonce někteří jeho účastníci shromáždili u hrobu Aleksandra Rankoviće, kde zpívali jugoslávskou hymnu.¹⁶⁸

V souvislosti s těmito výpady v tisku I. Stambolić tvrdí, že případ v Paraćinu byl klíčovým momentem v Miloševićově cestě k moci i z toho důvodu, že média, „*která jsme (ÚV SKS – pozn. V. Š.) do té doby dokázali odvracet od toho, aby se nezapletla do revanšismu*“, se po této události zcela vymkla kontrole a „*jako na povel začínají, zejména ta s největším nákladem a územním rozšířením, nacionalisticky štvát a podpalovat Srbsko. Kdyby si Milošević i sám plánoval vhodnější důvod a okamžik pro převrat, těžko by mohl vymyslet něco vhodnějšího než paraćinský incident. Nyní měl srbské nacionalisty zcela k dispozici a on jejich nabídnutou ruku přijímá. Po tomto incidentu měl dveře k neomezené moci otevřené dokořán.*“¹⁶⁹ Slova, vyřčená s odstupem a se zkušeností s pozdějšího Miloševićova jednání se sice v tom, že by již tehdy předseda SKS přijal podporu nacionalistů, nejspíše mýlí, o tom ale, že situaci s tiskem využil, jak uvidíme dále, nemůže být sporu.

Po incidentu zavládly na Kosovu, ale i v Srbsku a jinde v Jugoslávii obavy a strach, docházelo k častému zatýkání. Nedůvěra vůči Albáncům vzrostla nebývalou měrou, k čemuž přispěla i hysterická atmosféra a antialbánské nálady, vyvolávané srbským tiskem. Vražda v kasárnách, vybíjení albánských obchodů a stánků (a dokonce několik rasově motivovaných vražd),¹⁷⁰ nekontrolovatelná emotivní rétorika, rozdělené, vzájemně se obviňující vedení, to byl obraz Srbska na konci léta 1987. Výstřely v paraćinských kasárnách a jejich dirigovaná publicita tak připravily atmosféru pro definitivní vyřešení rostoucí srbské politické krize.

Srbské vedení se po paraćinské aféře definitivně rozdělilo na dva proudy, které historik Dejan Jović příznačně označuje jako institucionalistický a revoluční.¹⁷¹ Hlavní myšlenkou institucionalistů bylo přesvědčení o tom, že konflikt na Kosovu nelze řešit a vůbec již ne vyřešit ohrožováním stávajících institucí. Věřili, že klíč k problému spočívá v ústavní reformě, již lze docílit ústupností, trpělivostí a usilovnou prací pouze uvnitř stávajícího politického systému. Na druhé straně stáli „*revolucionáři*“ slibující problémy ve vztazích mezi etniky odstranit za pomoci rychlých a účinných akcí, s přihlédnutím k reálným zájmům Srbska a srbského národa. Takovéto řešení problémů mohla podle vůdčího muže tohoto přesvědčení – stávajícího předsedy SKS – přinést pouze rozhodná a energická politika, která se nebude bát konfliktů a rychlého

¹⁶⁸ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspón kriza i pad četvrte Jugoslavije*, s. 387. Rankovićův hrob se tak paradoxně stal shromaždištěm nacionalistů, byť byl bývalý druhý muž Jugoslávie, až do své smrti, i přes odstavení z politického života, věrným synem SKJ, a v žádném případě neinklinoval k nacionalismu. Nacionalistům však symbolizoval unitaristický koncept Jugoslávie, v němž Kosovo nemělo autonomní práva a Albánci byli, vzhledem k malé účasti v národně-osvobozenkém boji, podezřívánou a ne zcela plnoprávnou menšinou.

¹⁶⁹ Viz STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 189.

¹⁷⁰ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 2000, s. 336.

¹⁷¹ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 387.

jednání. V atmosféře strachu, nejistoty a radikálních požadavků to ovšem byla opce, která mohla inspirovat mnohem více lidí.

K vítězství revolučního proudu došlo na osmé zasedání ÚV SKS, které se konalo ve dnech 23.–24. 9. 1987. Přispěli k němu paradoxně sami kosovští politici, kteří, spolu se svými kolegy z Vojvodiny se zdrželi hlasování.

Borislav Jović, pozdější poslední prezident SFRJ v této souvislosti poznamenává: „*Kdyby představitelé autonomních oblastí mohli tušit, jaký historický obrat přineslo VIII. zasedání ÚV, na němž se zdrželi hlasování, jistě by hlasovali proti Miloševićovi a vše by mohlo být jinak.*“¹⁷² Vojvodinští představitelé se rozhodli nehlasovat proto, že hodnotili situaci jako vnitřní věc užšího Srbska, od níž se distancovali. Azem Vllasi, tehdejší předseda oblastního výboru SK Kosova, důvod abstence kosovských zástupců zdůvodnil takto: „*My jsme měli na situaci na Kosovu jiný názor již dávno před VIII. zasedáním, proto jsme se necítili povinni pomáhat Stambolićově frakci. A i kdybychom chtěli, pouze by to urychlilo jejich porážku, neboť extremisté by tu pomoc využili jako další argument proti Stambolićovi a Pavlovićovi.*“ Vllasi také s odstupem let alibisticky tvrdí, že Albánci nemohli být faktorem mocenského boje v Srbsku, a proto je také nikdo nemůže obviňovat za neutrální postoj, na rozdíl od zástupců Vojvodiny, „*kteří jsou konec konců Srbové*“.¹⁷³ V mnoha jiných předcházejících případech totiž do mocenského boje zasahovali, zástupci autonomie ostatně také nepředstavovali pouze kosovské Albánce, podobně jako zástupci Vojvodiny nezastupovali pouze vojvodinské Srby, v tomto mocenském boji se navíc nejednalo o užší Srbsko, ale o celou republiku i s autonomiemi. Chápání autonomií jako „republik“, jichž se netýká ani dění na centrální mocenské úrovni republiky, se v tomto případě nevyplatilo jak samotným autonomiím, tak celé Jugoslávii.

Vítězstvím frakce Slobodana Miloševića, které se viditelně projevilo marginalizací I. Stamboliće,¹⁷⁴ který byl z místa srbského prezidenta sesazen 14.

¹⁷² JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševićovi*, s. s. 37.

¹⁷³ Rozhovor Dejana Joviće s A. Vllasim publikován v JOVIĆ, D.: *Jugoslavija, država koja je odumrla*, s. 404.

¹⁷⁴ Po demisi se Stambolić na návrh svého přítele, chorvátského politika a pozdějšího posledního jugoslávského premiéra Ante Markoviće stává ředitelem Jugoslávské banky pro mezinárodní ekonomickou spolupráci (JUMBES), podporující exportní politiku jugoslávských firem. Do veřejného života se vrací v dubnu roku 1995, když s padesáti předními srbskými opozičními intelektuály shromážděnými v nevládní organizaci *Beogradski krug* odjíždí do obleženého Sarajeva, kam veze jako pomoc JUMBES banky léky a kde po osmi letech poprvé opět přednáší. Od roku 1997 publikuje čas od času ostré výpady proti svému bývalému příteli v opozičním tisku. V srpnu 2000 byl unesen během svého pravidelného joggingu. Motivy únosu nebyly zřejmé, vzhledem k blížícímu se termínu předčasně vypsaných prezidentských voleb a voleb do jugoslávského svazového parlamentu se spekulovalo o tom, že srbský režim a zejména S. Milošević měl obavy z jeho možného návratu na politickou scénu. Vyšetřování, které se z mrtvého bodu pohnulo až v souvislosti s atentátem na srbského reformního premiéra Zorana Djindjiće 12. března 2003. Jeho ostatky byly nalezeny 28. března 2003. Vyšetřování zjistilo, že byl likvidován bezprostředně po únosu, a to komandem speciální protiteroristické jednotky srbského ministerstva vnitra, která byla pod přímou kontrolou S. Miloševića. Viz *Gde je Ivan*

prosince 1987, když za své odvolání sám hlasoval. V rámci SKS tak upevnil nový kurz, postupně opouštějící vládnoucí koncept národnostní politiky SKJ a vystupující radikálněji vůči Kosovu, kurz, který daleko rozhodněji zavelí k boji o změnu ústavního postavení Srbska, resp. k zevrubné novelizaci ústavy, spočívající v destrukci všech jejích dosavadních národnostních principů. Projevy Slobodana Miloševiče, neústupný postoj, pokud šlo o Kosovo, to vše z něj činilo v očích srbské veřejnosti nového Tita. Jeho fotografie se po rozhodujícím vítězství a získání absolutní kontroly nad SKS a tím i nad srbskými státními orgány začínají objevovat na stěnách vedle fotografií Titových, což byl do té doby nemyslitelný precedens. K jeho oslavě vznikají také písně a říkadla podobná těm, jimiž byl předtím oslavován nedotknutelný vůdce jugoslávské revoluce. Za několik let Miloševičovy fotografie Titovy obrazy zcela vytlačí. Jugoslávské vedení sice později po Miloševiči mnohokrát požadovalo, aby se proti této glorifikaci ohradil, což on sice formálně učinil, avšak bez patřičného důrazu a také bez jakéhokoli účinku.

„Antibyrokratická revoluce“

Za vítězstvím revoluční frakce musela z podstaty komunistického systému následovat „konsolidace strany“, čistka institucionalistů, stoupenců I. Stamboliće, a jejich záměna přívrženci proudu S. Miloševiče, popř. těmi, kteří se stačili rychle přeorientovat. V SKS pro poražené „institucionalisty“ nebylo milosti. Jednota strany, jíž se S. Milošević zaklínal, ovšem byl pouze první nutný krok, nikoli však konečný cíl revolucionářů. Tím bylo, kromě sanace akutních ekonomických problémů, s nimiž by se muselo potýkat jakékoli vedení, především slíbené rychlé řešení kosovské otázky. Nová politika měla podle S. Miloševiče být prováděna **„institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně..“**¹⁷⁵ především však rychle a nekompromisně, bez ohledu na „kolaterální“ ztráty. Politika, která sice krátkodobě mohla přinést viditelný úspěch, která se však z dlouhodobého hlediska v jugoslávských a kosovských poměrech ukázala jako mimořádně zhoubná a rozkladná.

Stambolić. Free Serbia, 11. září 2000. www.xs4all.nl/~freeserb/specials/topspot/stambolic.html; *Ivan Stambolić*. Revue B92, www.b92.net/specijal/stambolic/.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 333.

Po konsolidaci svého mocenského postavení považoval Slobodan Milošević za nejdůležitější cíl srbské politiky prosazení ústavní reformy, a to jak na srbské, tak na jugoslávské úrovni. To ovšem bylo cílem i jeho předchůdců. Nové byly ale právě její „neinstitucionální“ metody. Miloševićově povaze více odpovídala rychlá akce, boj a především konečný triumf nad oponenty, než do té doby běžné stranické přesvědčovací diskuse či „zákopová válka“ jednotlivých proudů.¹⁷⁶ Vítězstvím „revolučního proudu“ v SKS skončily pokusy srbského vedení dospět k revizi ústavy institucionální cestou, dohodou. Slíbené „rychlé řešení“ takovouto možností v podstatě a priori vylučovalo.

Již sám počátek nové ústavní diskuse proto ukázal, že i mezi umírněnými návrhy srbského prezidia a postojem obou autonomních oblastí existovaly nepřemostitelné rozdíly. Autonomie, které se již se svou rolí „v praxi republiky“ sžily, nehodlaly ani o píd' ustoupit i těm „nejnevinnějším“ požadavkům. Hlavním oponentem srbských centralizujících snah se stalo především vojvodinské vedení. Kosovští komunisté, jichž se postup nové srbské politické garnitury samozřejmě neméně týkal, nemohli, vzhledem k tomu, že museli čelit permanentním politickým problémům v oblasti a byli jak srbskou stranou, tak z federální úrovně podezírání z nedostatečné bdělosti vůči „kontrarevoluční a separatistické“ činnosti, hrát v boji proti snahám nového srbského vedení adekvátní roli. Vojvodinské vedení se proto za této situace rozhodlo využít všech pák, které mu stávající ústava poskytovala, a počalo veškeré ústavní změny týkající se statusu autonomních oblastí obstruovat.

Ve svém odporu se hodlalo opírat zejména o postoje Charvátska a Slovinska, které tradičně bránily myšlenkovou kontinuitu ústavy z roku 1974 a stavěly se proti návrhům změn, směřujících k větší centralizaci jugoslávského státu. Nebyla to však sázka na dobré koně. V otázkách autonomních oblastí totiž, jak se nakonec ukázalo, byly obě republiky vůči srbským snahám více než benevolentní. Ba co víc! V tom, že je statut autonomií nutno poněkud upravit, totiž dávala srbskému vedení za pravdu i řada jejich představitelů jak z oficiálního politického spektra, tak z opozice.

Mobilizace obyvatelstva

Slobodan Milošević se nicméně víceméně oprávněně domníval, že k prosazování dramatických změn ve vztahu mezi SRS a jejími autonomiemi i k plánovanému prosazování větší centralizace na federální úrovni, o níž, možná pod vlivem *Memoranda*, začal usilovat, na nějaké spojení mezi ostatními jugoslávskými republikami spoléhat nemůže. Začal proto podnikat rozhodné kroky k tomu, aby si pro podporu svých úmyslů zajistil ve federálních orgánech dostatečnou podporu i bez doprošování se. Nejméně ve třech dalších federálních jednotkách (aby tak získal při důležitých hlasováních v prezídiu SFRJ či

¹⁷⁶ ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd 2002, s. 90.

předsednictvu ÚV SKJ jisté čtyři hlasy) proto potřeboval vedení, loyální k jeho politice. Z logiky věci vyplývalo, že se je nejprve pokusil získat v autonomních oblastech a v republice Srbsku etnicky nejbližší – tedy v Černé Hoře.

Pro podporu svých cílů Slobodan Milošević nevídaně zmobilizoval masy srbského obyvatelstva, které na tzv. mítincích pravdy vyjadřovaly podporu novému srbskému vedení a naopak odpor „oportunismu, autonomismu, dezintegraci Jugoslávie a kosovské kontrarevoluci či iredentě“. Toto hnutí pak vešlo do historie jako tzv. antibyrokratická revoluce. „Byrokraty“ ovšem Milošević myslel všechny ty, kteří mu stáli v cestě za absolutní mocí. Bylo to hnutí nejen proti osobnostem, ale i vůči institucím, které podle něj fungovaly pomalu, protikladně a některé vůbec.¹⁷⁷

Do „antibyrokratické revoluce“ se později zapojila i srbská nacionalistická inteligence. Ta na předcházející boj dvou frakcí v SKS sice pohlížela jako na další „stalinistický“ vnitrostranický proces. Přestože si o jeho vítězi nemyslela nic dobrého, podporovala jeho snahu o „rychlé řešení“ kosovského problému a úsilí o „sjednocení Srbska“, jinými slovy ústavní změny spočívající v omezení autonomií.

Řízené masové demonstrace donutily k demisi vojvodinské vedení v říjnu 1988, na počátku roku 1989 padlo pod tlakem mas **vedených** Miloševićovými emisary také vedení černohorské, v březnu 1989 si pak kosovský parlament sám odhlasoval omezení své autonomie. Ohlašovaného a požadovaného sjednocení tak bylo dosaženo. A to metodami, které vítěz VIII. zasedání sliboval – „*institucionálně i neinstitucionálně, na ulici i kabinetně*“, ba i s použitím síly, jako v případě kosovského odporu ústavním změnám v březnu 1989. Zejména kosovský případ „antibyrokratické revoluce“ si ale zaslouží zevrubnější pozornosti.

Kosovští Srbové v akci

Své tažení proti vedení autonomních oblastí zahájil Slobodan Milošević jejich obviněním z byrokratizmu a zkostnatělosti. Miloševićova kritika „srbské nesvornosti“, „byrokratizmu“ a „autonomismu“ docházela sluchu především mezi kosovskými Srby a jejich organizacemi, pro něž se stal předseda SKS faktickým vůdcem srbského národa již po jeho projevu v Kosově Polji. V tažení proti „zbyrokratizovaným“ politickým strukturám autonomních oblastí se proto kosovští Srbové osvědčili jako hlavní Miloševićovi političtí spojenci a také jako úderná pěst mítinků, které se od jara 1988 začaly pořádat na podporu politiky, jež vyhrála na VIII. zasedání ÚV SK Srbska. Proklamovaným cílem těchto masových shromáždění, nazvaných „mítinky pravdy“, bylo sjednocení Srbska „od Horgoše do Dragaše“.¹⁷⁸ Srbští aktivisté z Kosova Miroslav Šolević a Kosta

¹⁷⁷ POPOV, N.: *Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave*.

¹⁷⁸ Tedy od nejsevernější k nejnižnější obci Srbské republiky, z nichž první se nachází ve Vojvodině na hranicích s Maďarskem, druhá pak v jihozápadním cípu Kosova na hranicích Albánie. Podobné populární jugoslávské

Bulatović dokonce založili v říjnu 1988 výbor, který účast kosovských Srbů a Černohorců na protestních mítincích pořádaných mimo hranice Kosova organizoval.¹⁷⁹ K nim se nedlouho poté připojila další kosovská organizace Božur¹⁸⁰ – Sdružení pro návrat vyhnáných kosovských Srbů a Černohorců, v jejímž čele stál bývalý populární boxer Bogdan Kecman. Obě tyto skupiny pak organizovaly shromažďování a dopravu kosovských Srbů na mítinky po celé zemi.¹⁸¹ K dispozici byla kosovským Srbům i oficiální politická infrastruktura. Cílem tohoto „vývozu mítinků“ bylo zaktivovat do „antibyrokratických“ akcí široké vrstvy srbského obyvatelstva.

V létě roku 1988 se „mítinky pravdy“ přetvořily v téměř nepřetržité masové demonstrace proti vojvodinskému vedení a na podporu nové politiky, symbolizované Slobodanem Miloševićem. Na demonstracích se vždy také vyjadřovala podpora kosovským Srbům. Nezávislí pozorovatelé odhadovali, že během léta a začátku podzimu roku 1988 se 28 protestních mítinků ve Vojvodině zúčastnilo téměř 600 000 lidí.¹⁸² Pod tímto tlakem padlo Vojvodinské vedení a nedlouho po něm se antibyrokratická revoluce prosadila i v Černé Hoře. Na Kosovu ale bylo vše mnohem složitější.

Horká kosovská zima 1988/1989: „Ústavu nedáme!“

Již od počátků „mítinků pravdy“ s jejich protialbánskými hesly bylo zřejmé, že jejich cílem je připravit veřejné mínění na konečné řešení kosovské otázky, tedy na omezení kosovské autonomie a navrácení všech rozhodovacích mechanismů z Prištiny do Bělehradu. Na Kosovu v důsledku toho rostlo celý rok 1988 napětí mezi albánským obyvatelstvem, k němuž přispívala i aktivní role, již sehrávaly organizace kosovských Srbů v rámci antibyrokratické revoluce ve Vojvodině a v Černé Hoře. Ve vzduchu visely obavy z jednání o pozměňovacích návrzích ústav – jak kosovské, tak srbské a jugoslávské.

Přesto poslanci kosovského parlamentu schválili 22. září 1988 základní principy novelizace ústavy, zahrnující změny více než třetiny článků kosovské ústavy. Většina pozměňovacích návrhů ovšem nebyla sporných, šlo spíše o ekonomické záležitosti. Kámen úrazu celé ústavní novely spočíval v návrzích, umožňujících srbským republikovým orgánům účinně zasahovat do řízení autonomie a uplatňovat tak nadřazenost republikových orgánů nad orgány autonomními.

spojení „od Vardaru po Triglav“, charakterizující rozsah federace, bylo leitmotivem a zároveň prvním veršem básně Čedomira Minderoviće *Jugoslavijo*, která, zhudebněna, plnila funkci neoficiální jugoslávské hymny.

¹⁷⁹ AST, S.: *Intervju: Miroslav Šolević*. Vreme č. 454, 18. září 1999.

¹⁸⁰ Božur – č. pivoňka. Podle tradice měly na kosovském bojišti vykvést po bitvě tam, kde srbsští hrdinové prolili svoji krev, krvavě rudé pivoňky.

¹⁸¹ THOMAS, Robert.: *Serbia under Milošević politics in the 1990s*. London 1999. Citováno podle *Srbija pod Miloševićem*. Beograd 2002, s. 65.

¹⁸² KERČOV, Sava – RADOŠ, Jovo – RAIČ, Aleksandar: *Mitinci u Vojvodini 1988. godine: Radjanje političkog pluralizma*. Novi Sad 1990, s.100n.

O tom, že se situace na Kosovu začala v důsledku všech těchto událostí vyostřovat, svědčí i reference přicházející z bezpečnostních služeb, díky nimž prezidium SFRJ rozhodlo umístit dodatečně na Kosovo speciální oddíl federální policie.¹⁸³

Srbské protesty na Kosovu

Dodatečné tenze na Kosovu vyvolal organizovaný protest srbských středoškoláků, k nimž se připojili i žáci vyšších tříd základních škol, kteří v době zasedání kosovského parlamentu vyšli do příštinských ulic. Byla to první srbská demonstrace v Prištině. Poté, co se k nim v následujících dnech připojily kolony srbských žáků s rodiči a učiteli z dalších kosovských měst se odhadovalo, že se „žákovských“ demonstrací zúčastnilo až 10 000 osob.¹⁸⁴ Na pochodech zaznívala hesla o tom, že požadují ochranu před útoky „albánských nacionalistů a separatistů“. V dopise prezidiu SFRJ a prezidiu Srbska požadovali „bezpečnost a svobodu pohybu“ a v případě, že jim nebude zajištěna, hrozili kolektivním odchodem z příštinských škol a příjezdem do Bělehradu před svazový parlament, kde budou požadovat zabezpečení výuky mimo Kosova. Bylo pochopitelně zřejmé, že jde o organizovanou součást „antibyrokratické revoluce“, využívající všech již do té doby známých a vyzkoušených metod nátlaku (včetně protestu před federálním parlamentem). V politickém klimatu, vládoucím na Kosovu, se ovšem jednalo o nezanedbatelný incident, tím spíše, že se bojkot výuky protáhl až do října. Atmosféru vyhrotil i mítink zhruba 30 000 metochijských Srbů, Černohorců a Muslimů ve Vitimirici a téměř dvacetitisícové shromáždění na mítinku „bratrství a jednoty“ v Titově (Kosovské) Mitrovici, na němž byly požadovány demise kosovského vedení, zejména Azema Vllasiho, Kaqushë Jashariové a Kolë Shiroka. Všechny tyto protesty organizované „na podporu ústavní novely“ zvětšovaly propast a prohlubující se nedůvěru mezi albánským a nealbánským obyvatelstvem Kosova. Jak prohlásil jeden ze srbských kosovských politiků – „*albánské masy pohlížely na protesty Srbů a Černohorců s podezřením, nedůvěrou, ba nepřátelsky*“.¹⁸⁵

Debata o odpovědnosti kosovských politiků

V říjnu 1988 bylo Kosovo ve znamení napjatého očekávání 17. zasedání ÚV SKJ, svolaného na 17.–18. října. Jedním z bodů jeho jednání totiž měla být i iniciativa ÚV SK Srbska navrhuující „projednat odpovědnost“ vedoucích kosovských politiků za tíživou hospodářskou, sociální a národnostní politiku na Kosovu. V iniciativě srbského ÚV se hovořilo adresně o odpovědnosti Kolë

¹⁸³ Zpravodaj Tanjuga z Kosova Dj. JEVTIĆ cituje ve své knize *Bitka za Kosovo* (Beograd 1998, s. 57) tehdejšího federálního ministra vnitra Dobroslava Čulafiće, který přemístění oddílu federální policie odůvodňoval snahou „rozhodně se vypořádat s kontrarevoluční činností albánských nacionalistů a separatistů a vytvořit tak podmínky pro bezpečný život všech pracujících, zejména pak Srbů a Černohorců...“

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 59.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 69.

Shiroka a Azema Vllasiho (v květnu 1988 Vllasiho na místě předsedy OV SKK vystřídala Kaqusha Jashariová), členů ÚV SKJ a bývalých předsedů kosovských komunistů, a Svetislava Dolaševiče, též bývalého předsedy oblastního výboru SK Kosova a stávajícího předsedy kosovského parlamentu. Všem se dávalo za vinu, že jako předsedové OV SKK „nezabezpečili vykonávání politiky ÚV SKJ a oblastního výboru SK Kosova a tak přispěli k těžké situaci, v níž se oblast nachází“,¹⁸⁶ Nejvíce kritiky se ovšem snášelo na nejvlivnějšího kosovského politika Azema Vllasiho, nositele „normalizace“ v OV SKK po roce 1981.

Zasedání ÚV SKJ předcházela rozprava o srbské iniciativě na plénu kosovského OV, kterou řídila předsedkyně OV SK Kosova Kaqusha Jashariová. Ve svém úvodním projevu, kriticky zaměřeném do vlastních řad – prohlásila mj., že během sedmi let od událostí z roku 1981 nedokázalo kosovské vedení „rozvrátit kontrarevoluční činnost, naopak, ...nacionalismus je v poslední době na vzestupu... V ilegalitě se organizují, vedle již známých a souzených jedinců, i noví lidé, kteří stále více a více prosazují veřejnou konfrontaci a používají již viděné metody nátlaku – vyvolávání excesů, ohrožování bezpečnosti jak osob, tak majetku, což vyvolává strach a nejistotu mezi příslušníky srbského a černohorského národa“. V jejím projevu pochopitelně nemohlo chybět ani odsouzení srbského nacionalismu a nedostatečného boje s ním, což mělo zpětně oslabovat komunistické pozice „v boji proti albánskému nacionalismu, neboť jsme obviňováni z toho, že k nacionalismům máme rozdílný přístup“. V závěru svého projevu však předsedkyně OV SKK napadla praktiky S. Miloševiče, když řekla, že „k odpovědnosti nikdo nemůže být poháněn kvůli útokům v tisku či na mítincích a ani kvůli pokřiveným interpretacím projevů v hromadných sdělovacích prostředcích“. V této souvislosti pak vyjádřila naději, že při hodnocení kosovské krize bude také zvážen díl zodpovědnosti, připadající na ÚV SK Srbska.¹⁸⁷ To byla pro předsedu SKS jistě nepříjemná výzva. V následné diskusi a hlasování se pak oblastní výbor SK Kosova za své „obviněné“ členy velkou většinou postavil, čímž se dostal do přímé konfrontace s ÚV SK Srbska a tedy i Slobodanem Miloševičem. Rozpravu o odpovědnosti svých členů navíc kosovský OV uzavřel „drzým prohlášením“, že oprávnění k takovéto iniciativě má pouze on a ÚV SKJ, nikoli pak ÚV SK Srbska, čímž jen dodal argumenty těm, kdo požadovali omezení pravomocí kosovské (a vojvodinské) autonomie a změnu ústavy za alfu i omegu dalšího bytí Srbska. Po tomto zasedání OV SK Kosova tak srbský ÚV rozšířil své požadavky na odvolání také o stávající předsedkyni kosovské organizace SK.

Plénium ÚV SKJ ovšem celou situaci nedokázalo (jak již bylo v té době obvyklé) jednoznačně vyřešit, většina delegátů se ale přikláněla k postoji, že za neutěšený stav na Kosovu nese politické vedení autonomní oblasti svůj velký díl odpovědnosti a možnost odvolání zmíněných albánských (a srbského) politiků

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 72.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 73.

nevyloučilo. Mělo se o něm rozhodnout na rozšířeném zasedání OV SK Kosova 17. listopadu 1988.

Demonstrace podpory kosovskému vedení

Již v ranních hodinách 17. listopadu se v přištinských ulicích začaly shromažďovat zástupy převážně mladších demonstrantů, které vyjadřovaly svůj nesouhlas se závěry ÚV SKJ a přišly před kosovský parlament vyjádřit podporu svému vedení. Z dolu Trepča ve Starém Trgu vyrazila pěšky do Přištiny kolona více než dvou tisíc havířů, k níž se cestou přidávaly další zástupy z kosovských elektráren a z Vučitrnu. Tento mnohatisícový průvod dorazil do Přištiny právě v době, kdy OV SK Kosova na základě stanoviska předsednictva ÚV SKJ¹⁸⁸ vynášelo rozhodnutí o odvolání předsedkyně OV SK Kosova Kaqushe Jashariové, člena předsednictva Azema Vllasiho a dalších několika funkcionářů (Kolë Shiroka předtím sám podal demisi na svoji funkci v předsednictvu ÚV SKJ). Před budovami přištinského OV SK a kosovského parlamentu projevovali demonstranti skandováním svůj nesouhlas s odvoláním a zejména s jakýmkoli novelizacemi autonomního statutu, k němuž samozřejmě změny v OV otevíraly cestu. Demonstranti skandovali mj. hesla „*Nedáme ústavu*“, „*At' žije ústava z roku 1974*“ a provolávali slávu Titovi, jehož obrazy davy demonstrantů také nesly. Dalšího dne dosáhly demonstrace svého vrcholu, když centrum Přištiny zaplavilo kolem sta tisíc demonstrantů ze všech kosovských oblastí. Velice úporně dlouhé hodiny v nepříznivém zimním počasí skandovali hesla na podporu odvolaných politiků, začala se však ozývat i hesla známá z demonstrací v roce 1981, požadující republiku Kosovo aj. V obci Kosovo Polje u Přištiny došlo k blízkému setkání dvou kolon demonstrantů – jedné albánské, směřující do Přištiny, a druhé srbské, mířící na blízké nádraží, odkud měla vyjet do Bělehradu na „mítink bratrství a jednoty“, který organizátoři svolali na 19. listopadu. Jedna skupina skandovala na podporu A. Vllasiho a K. Jashariové, druhá vyvolávala jméno Slobodana Miloševiče a jen shodou okolností nedošlo v této obci ke krveprolití.¹⁸⁹

Přištinské demonstrace trvaly pět dní a svým způsobem připomínaly novosadskou jogurtovou revoluci, s tím rozdílem, samozřejmě, že podpora demonstrantů byla v tomto případě směřována oblastnímu vedení a proti Bělehradu. Byly to zároveň poslední mohutné albánské protesty (následující stávky v Trepči a dalších kosovských podnicích se většinou nepřelily do ulic), které skončily bez krveprolití. Policie na demonstracích sice byla přítomna, ale

¹⁸⁸ Mnozí autoři, např. L. SILBEROVÁ a A. LITTLE ve své zásadní práci *The Death of Yugoslavia*. (London 1995) či Tim Judah v díle *Kosovo: War and Revenge*. (New Haven a London 2000) tvrdí, že odvolání kosovských politiků nařídil přímo Miloševič, což ovšem za daného stavu věci nebylo možné. OV SK Kosova musel jednat na doporučení (a zřejmě i pod nátlakem) předsednictva ÚV SKJ, neboť ústřední výbor srbské stranické organizace neměl nad oblastními výbory autonomií bezprostřední pravomoc. Jiná věc je, že Miloševič díky svým zástupcům v předsednictvu ÚV SKJ mohl na předsednictvo, které bylo v převážné své většině o separatismu kosovských Albánců a slabém působení kosovského vedení přesvědčeno, působit a také působil.

¹⁸⁹ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*, s. 85.

nezasahovala. Pravdou také zůstává, že tyto listopadové albánské demonstrace byly mnohem méně explozivní než tehdy běžné srbské demonstrace „antibyrokratické revoluce“, na nichž zaznívaly často až šovinistická a výrazně protialbánsky zaměřená hesla a urážky. Jejich kolorit byl, kromě hesel o podpoře Jashariové, Vlasiho a dalších odvolaných politiků a samozřejmě kromě protivení se novelizaci ústavy z roku 1974, „standardizovaný“ – jugoslávské vlajky, Titovy obrazy, hesla o jednotě a bratrství. Během příštinských mítinků nedošlo k jedinému závažnému incidentu.¹⁹⁰

Mítink všech mítinků: Bitvu o Kosovo vyhrajujeme

Jako reakce na kosovské demonstrace se v Bělehradě na rozlehlém prostranství mezi soutokem Dunaje a Sávy, známém jako Ústí (Ušće), uskutečnil 19. listopadu „mítink všech mítinků“, který byl ohlašován již několikrát, vždy když se ve federálních úřadech jednalo o srbských požadavcích, které nemusely projít. Jugoslávské vedení, a v tom se shodují oba jeho tehdejší nejvyšší představitelé – Stipe Šušvar jako předseda předsednictva ÚV SKJ a Raif Dizdarević jako předseda jugoslávského prezidia, již od počátku mítinkování tyto praktiky srbského vedení ostře kritizovalo. Hodnocení jugoslávského prezidia šlo až ke konstataci, že mítinky podkopávají stávající politický systém, po pádu vojvodinské vlády pak přímo prohlásilo, že představují prostředky rozbíjení jugoslávské jednoty. Na tyto výtky ovšem srbské vedení nereagovalo.

Při organizaci ohlášeného mítinku nebylo nic ponecháno náhodě, do Bělehradu byli autobusy sváženi zejména tovární dělníci ze všech koutů Srbska, jimž podniky platily diety a cestovní náhrady (sic!). V závodech byly před tím ustavovány výbory na organizaci mítinků, které koordinoval tehdejší tajemník bělehradského městského výboru Socialistického svazu pracujících (SSRN) Zoran Todorović zvaný Kundak, blízký spolupracovník S. Miloševiće.¹⁹¹ Podle některých údajů se na mítinku toho dne shromáždilo až 1 000 000 účastníků.¹⁹² Ve svém projevu S. Milošević shromážděným masám slíbil, že „*bitvu o Kosovo*

¹⁹⁰ DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 254.

¹⁹¹ Zoran Todorović (1959–1997) byl blízký zejména s Miloševićovou manželkou Mirjanou Markovićovou, v jejíž později založené straně JUL (Jugoslovenska levica – Jugoslávská levice) zastával funkci generálního tajemníka. Přízeň Miloševićovy rodiny jej také vynesla do funkce ředitele jugoslávské ropné společnosti Beopetrol, což bylo, zejména v dobách ropného embarga uvaleného na Srbsko resp. Jugoslávskou svazovou republiku v roce 1992, jedno z finančně nejvýnosnějších míst v SRJ. Todorović byl z dosud neznámých příčin zavražděn 24. října 1997. Viz Vreme, 1. 11. 1997, s. 6–9. O Kundakově roli v organizování mítinků viz PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šušvar: Moji obračuni s njima*; PEJIĆ, N.: *Raif Dizdarević: Velika prevara*.

¹⁹² Viz např. Politika, 20. 11. 1988, s. 1–2. Počet účastníků mítinků antibyrokratické revoluce v roce 1988 byl skutečně obdivuhodný. Sečtením jen těch údajů, které uváděl deník Politika – Sombor 2 000, Srpski Miletić 4 000, Novi Pazar, Rakovica po 5 000, Kosovo Polje Novi Sad, Pančevo, Kolašin, Kula po 10 000, Nikšić 15 000, Titov Vrbas 20 000, Titograd, Lipljan po 30 000, Gornji Milanovac 40 000, Požarevac, Loznica po 50 000, Smederevo 70 000, Novi Sad 80 000, Zaječar 100 000, Novi Sad 150 000, Kragujevac, Leskovac po 200 000, Niš 300 000, Vranje, Pirot, Smederevska Palanka, Prokuplje, Surdulica celkově 400 000, Bělehrad 1 500 000 – lze dospět k počtu 3 336 000, a to pouze na těch akcích, u nichž byl uveden počet zúčastněných. Tato čísla jsou samozřejmě značně nadnesená, i kdybychom je však o polovinu snížili, stále vypovídají o neuvěřitelné nacionální euforii, kterou se podařilo vyvolat. Počty účastníků mítinků převzaty od MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Zloupoteba autoriteta nauke*, s. 337.

vyhrajeme bez ohledu... na to, že se dnes, tak jako kdysi, proti Srbsku sdružují jeho nepřátelé v zahraničí s těmi v zemi...“ Neopomněl přitom, poukazuje tak na půlroční mítinkování, populisticky zdůraznit, že bitvu o Kosovo vede lid, který nemůže prohrát, s tím, že vedení v takovém případě nemá na výběr – „*bud' se postaví do čela lidu a poslechne jeho hlas, nebo je odvané čas... a v historii po něm zůstane jen krátká zmínka...*“ Na projevu v Ústí Milošević také využil terminologie ze slovníku bělehradské národovecké inteligence, když prohlásil, že „*Kosovo je centrum srbské historie, jeho kultury, jeho paměti. Každý národ má lásku, která věčně hřeje jeho srdce. A tou je pro Srbsko Kosovo. A to zůstane v Srbsku*“. Poslední věta byla zjevnou aluzí na připravované ústavní změny, které měly „Kosovo v Srbsku“ zaručit. Aby výhrůžný tón této poslední věty poněkud zmírnil, dodal S. Milošević, že Kosovo v Srbsku „*nebude na škodu Albáncům*“.¹⁹³

V den mítinku podpořila Slobodana Miloševiće i Srbská akademie věd a umění, jež v novinách Politika publikovala svůj dokument nazvaný *Názor SANU na změny ústavy Srbské socialistické republiky*. V intencích svého *Memoranda* z roku 1986 v něm akademici znovu označili ústavu z roku 1974 jako příčinu krize jugoslávské společnosti a požadovali ústavní změny, které by odstranily separatismus (na Kosovu), autonomismus (ve Vojvodině), genocidu (Srbů) na Kosovu, hospodářské zaostávání atd. Dokument hovořil o nutnosti zrovnoprávnění Srbska s ostatními republikami, k čemuž může dojít pouze tím, že z nové ústavy budou vypuštěny všechny ústavní články, které poskytují autonomním oblastem charakter státnosti. Je zajímavé, že pro zrovnoprávnění Srbska SANU v dokumentu požadovala i výhradní užívání písma cyrilice ve služebním styku i ve veřejných službách. Nová srbská mocenská elita tak koincidencí svého vrcholného mítinku a zveřejněním prohlášení SANU zároveň manifestovala, že našla v akademii, jejíž hlasitá část akademiků v čele se spisovatelem Dobricou Ćosićem stála v popředí opozičního nacionalistického proudu srbské inteligence již od konce 70. let, dobrého spolupracovníka v boji za reformu ústavy z roku 1974 (a později i v zápase za srbský etnický prostor) a že tedy postupně přechází na její nacionalistickou platformu.

Demonstrace v Prištině a mítink v Bělehradě byly doposud největšími shromážděními jak Albánců, tak Srbů. Antibyrokratická revoluce se jimi stává hnutím se dvěma účastníky a dvěmi platformami. Oba mítinky byly vlastně masovou etnickou mobilizací a homogenizací jak srbského, tak albánského obyvatelstva, a to kolem dvou nacionálně-politických platform – Srbů a Černošců kolem konceptu jednotného Srbska, a Albánců kolem konceptu obrany autonomie, jenž v sobě vždy nesl i náboj kosovské republiky a nezávislého Kosova.¹⁹⁴ A protože tyto koncepty byly vzájemně nesmiřitelné, představovaly obě demonstrace zahájení nesmiřitelné bitvy o Kosovo.

¹⁹³ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 276–277.

¹⁹⁴ VUKOMANOVIĆ, Dijana: *Kosovska kriza: upravljanje etničkim sukobom (1981–1999)*. Nova srpska politička misao VI (1999), č. 3–4, s. 39.

Neprovokujte kosovský lid výměnou kádrů, které odmítá

Do čela redukováného kosovského vedení se po změnách v listopadu 1988 dostali, jak se v srbských médiích zdůrazňovalo, „pociví Albánci“. Nebylo to však jednoduché. Milošević chtěl na místo Jashariové dosadit Sinana Hasaniho, který v té době byl kosovským představitelem v prezidiu SFRJ, popř. Aliho Shukriu, jenž byl v letech 1984–1985 také předsedou ÚV SKJ a v roce 1988 zastupoval Kosovo v předsednictvu ÚV SKJ. Protože ani jeden z těchto zkušených a osvědčených albánských politiků nechtěl za žádnou cenu žhavé místo přijmout, musel až do konce ledna 1989 funkci zastávat předseda kosovského prezidia Remzi Kolgeci. Teprve v únoru byl do čela kosovské stranické organizace k překvapení mnohých zvolen bývalý kosovský ministr vnitra Rahman Morina,¹⁹⁵ který předtím nepatřil k Miloševićovým příznivcům, ovšem v důsledku svého minulého postavení byl mimořádně neoblíbený také mezi albánskou veřejností.¹⁹⁶ Do vedení přístinských komunistů se dostal Husamedin Azemie.

Na zasedání OV SK Kosova 7. ledna 1989 se podařilo přinutit dalších 11 členů OV, kteří se stavěli proti změnám ústavy, k podání demise, z ÚV SKJ byl definitivně odvolán také Azem Vllasi. Za necelý měsíc po této „čistce“, 3. února 1989, vyhlásilo stávkou 400 albánských havířů z dolu Stari Trg v Trepči, na jejichž shromáždění opět zazněly hlasy podpory svrženému kosovskému vedení a odhodlání neustoupit v otázce kosovské autonomie ani o krok. Již následující den se uskutečnily podobné výstražné stávky spojené s mítinky v mnoha dalších velkých kosovských podnicích. Tyto mítinky, které po Kosovu trvaly celý týden, se sice nepřelily do ulic, avšak jejich ohlas celkově zvyšoval napětí před dalším plenárním zasedáním OV SK Kosova, na němž mělo dojít k rozpravě o listopadových událostech a zejména o tom, kdo za ně byl odpovědný (mířilo se zjevně na odstoupené kosovské vedení). Na zasedání, předčasně uspořádaném 11. února, se nakonec pod vlivem z horoucí situace v terénu od otázek odpovědnosti ustoupilo, plénum přijalo pouze hodnocení, že základním cílem „dobře organizovaných“ demonstrací bylo blokování změn srbské ústavy.¹⁹⁷

ÚV SK Srbska ovšem již dříve demonstrace zhodnotil jako „*nejmasovější demonstraci tlaku na Srby a Černohorce, aby se vystěhovali z Kosova*“, zároveň pak vyhlásoval, že demonstrace byly pokračováním kontrarevolučních událostí z roku 1981 z pozic albánského nacionalismu a separatismu. Srbské stranické

¹⁹⁵ Rahman Morina (1943–1990) patřil k „normalizačním“ kosovskoalbánským politikům po roce 1981. Byl také jedním z těch mála Albánců, kteří žili ve smíšeném manželství. Jeho manželka byla advokátka Bratislava Morina, jež v 90. letech zastávala funkci ministryně srbské vlády pro záležitosti válečných uprchlíků. Morina zemřel za podezřelých okolností na zakládacím zasedání kosovské organizace Socialistické strany Srbska. Podle některých zpráv měl být otráven, není však zřejmé kým.

¹⁹⁶ Např. R. DIZDAREVIĆ vzpomíná, že ještě v létě 1988 u něj, jakožto předsedy prezidia SFRJ, Milošević proti Morinovi intervenoval – viz *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 261. O tom, kdy došlo ke změně jeho postoje k tomuto kosovskému politikovi a co bylo její příčinou, lze ovšem pouze spekulovat.

¹⁹⁷ Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 89–93.

vedení se snažilo tuto svoji tezi prosadit také na federální úrovni. Jugoslávský prezident Raif Dizdarević tvrdil, že na schůzce prezidia SFRJ se srbským vedením 6. prosince 1988 Milošević přesvědčoval přítomné o tom, že hlavním mottem demonstrací bylo heslo „*Kosovo republika*“ (což ovšem, jak jsme viděli, nebyla pravda) a že tudíž šlo o projev kontrarevoluce, s níž je zapotřebí se radikálně vypořádat. Kosovský zástupce v prezidiu Sinan Hasani, který byl během demonstrací na Kosovu přítomen, naopak ocenil, že srbské hodnocení demonstrací pouze produkuje další tenze a škodí celkovému politickému klimatu.¹⁹⁸

V den zasedání OV na sebe obrátilo pozornost i vedení Svazu kosovských spisovatelů, které vydalo prohlášení, v němž kosovští spisovatelé požadují, aby nejvyšší jugoslávské stranické a státní vedení „*situaci zhodnotilo reálně a neprovokovalo kosovský lid apodiktickými rozhodnutími a výměnou kádrů, které lid odmítá...*“ V dokumentu, který podepsal předseda Svazu kosovských spisovatelů Ibrahim Rugova, spisovatelé odmítali pozměňovací návrhy k srbské ústavě a požadovali na jugoslávském vedení, aby listopadové demonstrace nekvalifikovalo jako kontrarevoluční a nepřátelské, pokud tak nekvalifikuje demonstrace srbské. Spisovatelé dále požadovali, aby se „*skoncovalo s pseudovědeckou publicistickou a politickou kampaní proti Kosovu a albánskému národu..., s primitivní terminologií používající obraty genocida a teror*“ atd.¹⁹⁹ Prohlášení kosovských spisovatelů sice nezměnilo závěry pléna OV SK Kosova a neovlivnilo ani postoje jugoslávského vedení, jeho požadavky se však staly hlavním politickým programem stávky albánských horníků i demonstrací, které ji následovaly.

Budeme v dolech až do vítězného konce

Dvacátého února vstoupili znovu do akce horníci z dolu Stari Trg v Trepči, a to způsobem, který nedával příliš nadějí na kompromis. Havíři první směny totiž odmítli vyfárat na povrch a ve štolách v hloubce přes 600 m zahájili protestní okupační stávku. Připojili se k nim i havíři z druhé a třetí směny. Následujícího dne ze šachet nevyfárali ani horníci dalších trepčanských dolů – Kišnice a Nového Brda, stávku zahájili také horníci magnezitového dolu Goleš v Maguře u Lipljanu. Pod zemí tak zůstalo více než 1 300 havířů, k jejichž stávce se přidávaly další a další kosovské podniky, takže celé Kosovo během dvou dalších dnů zastavilo své provozy. Spontánně tak došlo ke generální stávce, původně nezamýšlené. K hlavním požadavkům stávkujících patřila, kromě postojů vyjádřených v prohlášení kosovských spisovatelů, demise tří nejméně oblíbených kosovských politiků – Rahmana Moriny, Husamedina Azemiho a Aliho Shukrie, jimž se především vytýkal oportunní postoj k srbským požadavkům.²⁰⁰

¹⁹⁸ PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara.*

¹⁹⁹ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 93–94.

²⁰⁰ PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima.*

Rahman Morina i Remzi Kolgeci sice ihned po vypuknutí okupační stávky odcházejí do dolů, jejich mise mezi horníky však byla neúspěšná. Havíři se rozhodli zůstat v dolech bez ohledu na zdravotní rizika až do vítězného konce.

Většina autorů, zabývajících se těmito přelomovými kosovskými okamžiky, se domnívá, že stávka vypukla spontánně, bez vázanosti na konkrétní data a události, jako výraz celkového napětí, přítomného na Kosovu vystaveném hrozbě ztráty autonomie. Srbské novinové zpravodajství v té době ovšem počátek stávky navazuje na zasedání srbského parlamentu, které mělo začít následujícího dne a na němž mělo dojít ke schválení přesného znění ústavní novely, a také na zasedání OV SK Kosova, jež mělo být zahájeno 23. února, na němž se naopak mělo znovu hovořit o odpovědnosti členů oblastního výboru a jeho předsednictva za neprovádění závěrů 17. zasedání ÚV SKJ o Kosovu.²⁰¹ Navázanost stávky na tato pléna nelze jednoznačně prokázat, je však pravděpodobná,²⁰² tím spíše, že již 22. února se na veřejnosti objevuje apel „*Srbskému parlamentu a jugoslávské veřejnosti*“, podepsaný 215 předními albánskými intelektuály, jehož těžiště spočívalo v požadavku neměnit autonomii Kosova, zaručenou ústavou z roku 1974. Kosovští intelektuálové, vědomi si nezvratnosti výsledků „jogurtové revoluce“ ve Vojvodině, navrhovali, aby status Kosova zůstal v ústavní novele zachován s tím, že pro Vojvodinu lze najít modus, který by jí umožňoval rámci Srbska rozdílné postavení.²⁰³ Apel kosovských intelektuálů ovšem přišel pozdě, v době těsně před zasedáním srbského parlamentu, kdy již bylo zřejmé, že novelizace ústavy bude schválena. I kdyby se však objevil dříve, těžko by na něj kdokoli ze srbských zákonodárců, kteří byli již téměř rok pod permanentním tlakem mítinků „antibyrokratické revoluce“, bral ohled.

Po zveřejnění apelu se ke stávce přidali i studenti přištinské univerzity, jichž se několik set uzavřelo do sportovní haly „25. maj“ v Prištině. Po zprávách, že někteří horníci zahájili v dolech hladovku, se obě bezmocná kosovská předsednictva (stranické a státní) obrátila na předsedu ÚV SKJ Stipe Šuvara a předsedu ÚV SKS Slobodana Miloševiče se žádostí, aby přišli na Kosovo a pokusili se situaci zklidnit. Místo nich ovšem na Kosovo přijíždí 23. února předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević, kterému se však dostalo velkého ponížení – s delegací stávkujících mu nebylo umožněno hovořit, přestože původně prý horníci jeho příjezd přivítali. Dizdarević později tvrdil, že

²⁰¹ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 96.

²⁰² Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević v této souvislosti navíc tvrdí, že se při své návštěvě Kosova 23. února šokován dozvěděl od kosovského ministra vnitra Jusufa Karakusiho, který na tomto postu zaměnil R. Morinu, „že stávka horníků pod zemí byla dlouho předem připravována“, o čemž existovaly důvěryhodné informace. Dizdarević z této informace pak vyvozuje závěr, že prezidium SFRJ již v té době nedostávalo všechny informace státních a vojenských bezpečnostních a výzvědných služeb, a že se tedy tyto složky počaly vymykat kontrole. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 264.

²⁰³ Za podpis tohoto apelu byli posláze ti ze signatářů, kteří byli členy SK Kosova (jako např. Ibrahim Rugova), vyloučení ze strany. Viz NIKOLIĆ, J.: *Balkanski pacifista. Portret Ibrahima Rugove*. Nezavisna Svetlost 5–12. 6. 1999, <http://www.svetlost.co.yu/arhiva/99/193/193-4.htm>.

setkání z horníky zabránil ředitel dolu Burhan Kavaja, údajný ideový organizátor stávky, bez jejich vědomí.²⁰⁴ Z rozhovorů mezi vedením dolu a Dizdarevičem vyplynulo, že havíři trvají především na demisích Moriny, Azemiho a Shukrie, o ostatních požadavcích jsou po demisi ochotni jednat po vyfárání na povrch. Během diskuse s Dizdarevičem navíc vyšlo najevo, že v jedné ze štol, v níž horníci stávkují, je uloženo 2 000 kg důlních trhavin, jejichž náhodná aktivace by vyvolala katastrofu nevídaných rozměrů, což již tak dramatickou situaci ještě více elektrizovalo.²⁰⁵

Šuvar s Miloševićem na Kosovo nakonec přijeli 25. února.²⁰⁶ Oba státníci se nejprve sekali s politickým aktivem Kosova v přístinském Domě armády, před nímž se shromáždilo kolem 30 000 demonstrantů, vyjadřujících svůj odpor vůči Miloševićovi a tehdy již srbským parlamentem schválené ústavní novele. Atmosféra byla podle svědectví účastníků natolik výbušná, že se očekával i útok shromážděných mas na Dům armády.²⁰⁷

Miloševićovu projevu před kosovským politickým aktivem nebylo ze strategického hlediska možno nic vytknout. Zmínil se v něm o tom, že vedle těžké ekonomické situace v oblasti je největší překážkou jejího rozvoje „*dlouhodobé působení albánského nacionalismu, které dospělo až k fyzickému, kulturnímu a politickému násilí na Srbech a Černohorcích...*“. Na druhé straně ovšem také dodal, že za tento stav nejsou odpovědni pouze Albánci, ale také mnozí v Jugoslávii a především v Srbsku, zejména z řad bývalého politického vedení. Svě dávno již poražené politické protivníky z VIII. zasedání ÚV SK Srbska přitom znovu obvinil z toho, že „*zavírali oči před kosovskými problémy, jednak z politické lenosti, jednak ze strachu, aby neohrozili své postavení...*“. Při rozebírání ústavních změn se zmínil o tom, že jejich obsah provázejí dezinformace a polopravdy, s tím, že Albánci neztratí žádné ze svých vitálních práv, na druhé straně zdůraznil, že ústava je již stejně schválena, takže odpor vůči ní je bezpředmětný. Na závěr svého projevu pak v duchu komunistické ideologie prohlásil, že „*Albánci, Srbové, Černohorci a ostatní na Kosovu musí být spolu a spolupracovat nejen v obvodním výboru či parlamentu, ale také v továrnách, školách, na korzech...*“. Přiznal objektivně, že to v současnosti vypadá jen těžce realizovatelné, ale zároveň dodal, že na uskutečnění tohoto cíle „*musejí pracovat komunisté a všichni pokrokoví lidé*“, a svůj projev zakončil optimistickou prognózou, že „*je před námi doba porozumění a soudružské spolupráce*“.²⁰⁸ Těžko z historické distance říci, jestli v té době S. Milošević věřil tomu, co v projevu říká, či jestli se pouze pěknými řečmi pokoušel uklidnit rozbouřené kosovské veřejné mínění. Na masách demonstrantů ovšem jeho

²⁰⁴ PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara*.

²⁰⁵ DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 264. Setkání s delegací horníků a vedením dolů byl přítomen také srbský prezident Petar Gračanin.

²⁰⁶ Zpravodaj Tanjugu Dj. Jevtić píše, že návštěvu obou politiků provázela taková bezpečnostní opatření, jaká nebyla běžná ani při návštěvách J. B. Tita. Viz *Bitka za Kosovo*, s. 90.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 101.

²⁰⁸ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 340–344.

projev nezanechal hlubší dojem, spíše naopak, již nejbližší týdny jej navíc usvědčily z přinejmenším zbožné, ne-li vědomé lži.

Po politickém aktivu v domě armády Milošević zcela nepochopitelně nezamířil se Šuvarem do dolů v Trepči, navštívil pouze provoz elektrárny a Obilići a odletěl do Bělehradu. Jeho návštěva Kosova tak v podstatě neměla žádný hmatatelnější výsledek. Šuvar, který do dolů odjel sám, zažil na šachtě ponížení podobné jako Dizdarević několik dní před tím – havíři jej zpočátku odmítli vůbec přijmout, teprve po více než dvouhodinovém jednání mohl sfárat do dolu, jeho jednání s horníky však byla neúspěšná. Více než hodinovou diskusi nakonec přerušil se slovy „*více vám již nemám co říci*“ (celou událost přenášela televize) a apelem k ukončení stávk. Diskuse s havíři byla ukončena ve velmi tísnivé atmosféře, k jejímuž prohloubení přispěl tajemník předsednictva ÚV SKJ Radiša Gačić, jehož závěrečné slovo horníci přerušili velice emotivními reakcemi (televize ukazovala jednotlivé havíře, kteří upadali do bezvědomí). Miloševićova a Šuvarova mise tak skončila neúspěchem.²⁰⁹ Mezi horníky sfáral krátce po Šuvarově odjezdu i Azem Vllasi, což později posloužilo jako záminka pro jeho zatčení. Přesto však chtěl Milošević Vllasiho využít jako svého prostředníka při rozhovorech s horníky, což ovšem Vllasi odmítl.²¹⁰

Dvacátého šestého února 1989 sedmý den hornické stávk, zasedá rozšířené prezidium Jugoslávie. V té době navštěvuje v dole horníky předseda kosovského prezidia R. Kolgeci a je šokován stavem, v němž se horníci nacházejí. O neutěšeném zdravotním stavu havířů informují i jugoslávská média. Horníci však i nadále odmítají z dolu vyjít dříve, než budou vyhlášeny demise tří nepopulárních kosovských politiků. Život na Kosovu doslova utichl. Generální stávka paralyzovala běžný život do té míry, že např. nepracovaly ani soukromé pekárny. Všichni čekali na výsledek trepčanského dramatu. Srbské vedení se ovšem i v této situaci domnívalo, že by demise znamenaly kapitulaci SKJ a nadále se jejich podání protivilo. V jugoslávském prezidiu proto převládl názor, že si srbské vedení nepřeje zklidnění situace, a rozhodlo se zavést na Kosovu výjimečný stav, aby tak mohlo podnikat opatření a patřičné kroky nezávisle na Srbsku. Vyhlášením výjimečného stavu se totiž automaticky přenášely pravomoci za veřejnou bezpečnost na Kosovu z vlády Srbska na federální vládu.²¹¹ Výjimečný stav s sebou přinášel kromě zákazu

²⁰⁹ PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šuvar: Moji obračuni s njimai*; JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 102–108.

²¹⁰ Silberová a Little uvádějí ve své práci údajný rozhovor, který se měl mezi Vllasim a Miloševićem odehrát. Poté, co Vllasi Miloševiče informoval o událostech v dole a odhodlání havířů vytrvat do vítězného konce, upozornil Milošević Vllasiho, že „*si to někdo bude muset zodpovědět*“, s čímž Vllasi souhlasil: „*Jistě, ten, kdo je zodpovědný. Horníci však nevyfárají, dokud nebudou jejich požadavky splněny.*“ Viz *Smrt Jugoslavije*, s. 54. Tímto svým sporem s Miloševićem si Vllasi vysloužil zatčení a čtrnáctiměsíční vazební věznění, zároveň však u separatisticky laděných Albánců získal „odpustek“ za svoji politiku, kterou vedl od roku 1981. Vllasi se díky sporu s Miloševićem a následnému zatčení stal až do nástupu Ibrahima Rugovy nejpobulárnějším kosovským politikem a „disidentem“.

²¹¹ DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 271–273. Dizdarević ovšem požadoval zavedení výjimečného stavu i v Srbsku s odůvodněním, že v případě demise kosovského vedení mohou v Srbsku

shromažďování mj. i to, že kosovská policie byla posílena o oddíly ze všech jugoslávských republik a Vojvodiny. Do stavu pohotovosti byla uvedena také armáda, která měla svoji připravenost k zásahu demonstrovat mimořádnými cvičeními a veřejnými přesuny po komunikacích, měla se ovšem vyhýbat jakýmkoli „blízkým setkáním“. Oddíly vojska navíc dostaly příkaz obsadit hranice s Kosovem, aby tak zamezily extremistům překračovat kosovské hranice. Z možných provokací extremistů totiž v jugoslávském vedení panovaly oprávněné obavy, které vyvolal svým prohlášením na zasedání prezidia SFRJ srbský prezident (a generál ve výslužbě) Petar Gračanin, jenž, s odvoláním na důvěryhodné zdroje, tvrdil, že v Srbsku a Černé Hoře je k pochodu na Kosovo připraveno 50 000 kosovských Srbů – vysídlenců – a jejich přátel. Bylo sice jasné, že cifra je zveličená, ale v napjaté situaci by i příchod daleko menšího počtu ke všemu odhodlaných kosovských emigrantů nutně skončil krveprolitím. Gračaninova informace tedy nebyla brána na lehkou váhu, neboť ji podporovala řada znepokojujících informací. Jugoslávské vedení mělo v té době důvěrné zprávy o tom, že se k průniku na Kosovo chystá skupina extremistů z Černé Hory. Obavy ze scénáře předloženého Gračaninem podporovaly i nálady srbských demonstrantů na „mítincích pravdy“, na nichž se často skandovalo „*Dejte nám zbraně*“ a „*Půjdeme na Kosovo*“.²¹²

Poté, co horníci ve večerních hodinách opět vyhlásili, že z dolu neodejdou, přestože je již polovina z nich nemocná, bylo zřejmé, že pokud mocenské orgány neustoupí alespoň v nezákladnějších hornických požadavcích, hrozí tragédie nebývalých rozměrů. Dvacátého sedmého února v ranních hodinách proto zasedal příštinský městský stranický výbor a jeho předseda Husamedin Azemi podal demisi. První ze tří, kterou horníci požadovali. Aby situace byla složitější, rozhodují se téhož dne vstoupit do okupační stávky horníci dolu Kopaonik srbské, černohorské a muslimské národnosti, samozřejmě s požadavky, které byly diametrálně odlišné od požadavků horníků albánských. V poledne poté oznamuje Rahman Morina, že nakonec demisi na funkci předsedy kosovské stranické organizace také podá.²¹³ Zasedání OV SK Kosova, které ji muselo přijmout, se ovšem stále odkládalo v naději, že stávkujícím povolí nervy a spokojí se pouze s demisí Azemiho a Shukrii, který oznámil rezignaci na své místo v ÚV SKJ kolem poledne. Ve večerních hodinách proto dělníci začali fárat z dolu. Teprve později, když již byla stávka ukončena, se dozvěděli, že demise Rahmana Moriny byla pouze formální a její aktér zůstává dále na svém místě. Také slib o diskusi o ostatních požadavcích horníků nebyl splněn. Jejich stávka tak vlastně vyzněla naprázdno. Horníci se právem cítili oklamání. Bylo zřejmé, že v blízké budoucnosti se podobné akce budou opakovat. S tím, jak se blížilo zasedání kosovského parlamentu, který měl

propuknout široké demonstrace, které by demisi naopak odmítaly, což se nakonec také stalo. K vyhlášení výjimečného stavu i v Srbsku ovšem v té době neexistoval v prezidiu dostatek politické vůle a odvahy.

²¹² Tamtéž, také PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima*.

²¹³ Šuvar v rozhovoru pro RFE vzpomínal že jej, jakožto šéfa jugoslávských komunistů, Morina již předtím osobně upozorňoval, že demisi podá, nakonec ale zůstalo pouze u slibu.

přijmout novelizaci ústavy a tím se vlastně dobrovolně vzdát svého mandátu, napětí opět nabývalo na síle.

Shromáždění v Cankarově domě

V den, kdy horníci fářali ze šachet, 27. února 1989, se ovšem pozornost jugoslávské veřejnosti upírá jiným směrem. V Lublani, v Cankarově domě, se uskutečnil, poprvé ve Slovinsku i v Jugoslávii vůbec, společný mítink slovinského stranického a státního vedení se slovinskými alternativními organizacemi. Ve Slovinsku totiž, podobně jako v Srbsku, o sobě od počátku osmdesátých let dávala stále hlasitěji slyšet kritická inteligence. Její občanské křídlo se shromažďovalo kolem časopisu *Mladina* (jinak orgánu slovinské mládežnické organizace), slovinský nacionální program pak vznikal v kruhu intelektuálů shromážděných kolem literárně-politického dvouměsíčníku *Nova Revija*, jehož redaktoři Niko Grafenauer a Dimitrij Rupel od roku 1985 připravovali speciální číslo tohoto magazínu cele věnované slovinské národní otázce. V důsledku aféry s *Memorandem SANU* vyšlo zvláštní (57.) číslo *Nove Revije* až v lednu 1987. Text, na rozdíl od memoranda dokončený, vysoce analytický a autorsky podepsaný, lze považovat za pendant, ale i za odpověď *Memorandu SANU*. Většina autorů *Nove revije* v textu zdůvodňovala, bez resentimentního bolestinství přítomného v *Memorandu*, proč další vývoj Slovinska nevidí v rámci Jugoslávie, ale na cestě k nezávislosti. Po počátečním odmítnutí slovinského nacionálního programu, předkládaného autory *Nove Revije*, se ovšem, podobně jako v Srbsku, stávala slovinská politická elita vůči své opozici stále tolerantnější, aby se její reformní skupina v roce 1989 nakonec téměř připojila ke slovinské alternativě a zformovala tak jakýsi všeslovinský pluralitní politický blok. Shromáždění v Cankarově domě bylo vlastně jeho prvním projevem.

Na tomto neobyčejném shromáždění vyjadřovala jak legální slovinská politická scéna, tak opozice solidaritu s kosovskými horníky a protestovala proti zavedení výjimečného stavu v autonomní oblasti. Šéf slovinských komunistů Milan Kučan ve svém projevu na shromáždění dokonce vyjádřil přesvědčení, že se ve Starém Trgu brání Jugoslávii, rovnoprávnost všech republik a národů, a tedy i Slovinska. Budou-li Albánci na Kosovu poraženi, bude to pouze potvrzení toho, že všechny menší národy a národnosti budou v rámci Jugoslávie marginalizovány. Upozornil přitom na to, že Slovinsko není v Jugoslávii náhodný návštěvník – *pomohli jsme ji vybudovat a jsme odpovědní za její budoucnost* – nedovolí proto odstoupení od federativního uspořádání země a nepřipustí unitarizaci, prosazovanou skupinou kolem Slobodana Miloševiče. „*Protestujeme proti rozdmýchávání psychózy výjimečného stavu,*“ zakončoval Kučan své vystoupení a dodal upozornění, že díky nestatutárním prostředkům

používaným ve Vojvodině i na Kosovu v Jugoslávii začal odvíjet „*tichý převrat, který mění její tvář*.“²¹⁴

O tomto slovinském shromáždění samozřejmě není možno říci, že by bylo nestranné a objektivní, neboť, podobně jako srbsští spisovatelé a další příslušníci srbské kritické inteligence ve svých projevech o Kosovu odmítali vidět albánskou stranu, i slovinští intelektuálové odmítali vidět stranu srbskou. Zejména příslušníci alternativních slovinských skupin z okruhu časopisu *Nova Revija* používali na shromáždění rétoriku podobnou té, kterou využívala bělehradská národovecká kritická inteligence, ovšem akcentovali skutečnosti, jež ucho srbského posluchače, zpracovaného „mítinky pravdy“, nebylo zvyklé slyšet. Z úst slovinských řečníků došlo sice k mnoha zjednodušováním a zveličováním, předseda slovinského svazu mládeže Joze Skoljc dokonce prohlásil, že postavení Albánců v Jugoslávii je podobné tomu, v němž se ocitli Židé v letech druhé světové války,²¹⁵ poprvé však takto veřejně před jugoslávským fórem zaznívala i druhá strana kosovské mince.

Mítink v Cankarově domě snadno posloužil srbským nacionalistickým kruhům k potvrzení jejich teze o „protisrbské koalici“ a srbofobii slovinského vedení i slovinské opozice. Ve svém vyjádření o shromáždění v Cankarově domě tak SANU znovu potvrzuje svůj příklon k politice Slobodana Miloševiče, když prohlašuje, že akademie „*bezvýhradně podporuje oficiální srbskou politiku a identifikuje se s vůlí srbského národa*“, slovinské shromáždění pak vysloveně rasisticky hodnotí jako „*zcela neobvyklé spojení mezi představiteli civilizované střeoevropské společnosti s nositeli výrazně orientální tyranie*“.²¹⁶ Svaz srbských spisovatelů na tento mítink reagoval ještě dramatičtěji – definitivně přerušil své vztahy se Svazem slovinských spisovatelů. Jako důvod tohoto činu uvedl srbský svaz jednak podíl své sesterské organizace na „*organizování ... shromáždění nenávisti vůči srbskému národu*“, jednak její přistoupení ke „*straně nepřátel Srbska*“.²¹⁷

„Neslyším dobře, co říkáte...“ Korunovace vůdce

Ředitel srbské státní televize Dušan Mitević přijal během mítinku v Cankarově domě, který byl přenášán slovinskou televizí, velmi nebezpečné rozhodnutí – nechal jej, s pomocí tlumočnicků, vysílat také na prvním srbském televizním programu. Přenos, jak zřejmě i předpokládal, vyvolal mezi srbským obyvatelstvem šok, neboť z úst slovinských řečníků zaznívaly na adresu srbského vedení, nacionalisticky orientované kritické inteligence a na „hegemonistické snahy Srbska“ jako celku skutečně tvrdá a ostrá slova, do té

²¹⁴ BELIĆ, Dragan – BILBIJA, Djuro: *Slovenija i Srbija od Cankarjevog doma do Jugoalata i Gazimestana*. Beograd 1989, s. 30.

²¹⁵ Tamtéž.

²¹⁶ *Politika*, 2. 3. 1989.

²¹⁷ Citace dokumentu *Odgovor Uprave UKS slovenačkim piscima povodom pisma Društva slovenačkih pisaca od 25. 2. 1989 i zbora u Cankarjevom domu od 27. 2. 1989* (Archiv Svazu spisovatelů Srbska, Br. 180/II, 28. 2. 1989, br. 878) podle GOJKOVIĆ, D.: *Trauma bez katarze*, s. 383.

doby v srbském prostředí neslýchaná, která jen potvrzovala resentmentní názory srbské kritické inteligence.

Na slovinský mítink zareagovali nejprve studenti v univerzitním městečku v Novém Bělehradě. V tomto komplexu vysokoškolských kolejí žilo několik tisíc studentů, kteří se, revoltováni přenosem z Cankarova domu, ve večerních hodinách začali spontánně shromažďovat mezi bloky kolejí, kam přišel jejich „oprávněné rozhořčení“ podpořit i tehdejší rektor Bělehradské univerzity Slobodan Unković.²¹⁸ Po půlnoci se studenti v čele s rektorem v průvodu vypravili přes Bělehrad k budově federálního parlamentu. Cestou se k nim přidávali další lidé a do osmi hodin ráno již byla před budovou skupština shromážděna mnohasettisícová masa demonstrantů.²¹⁹ Dodnes není zcela jasné, jak se během noci a brzkého rána mohlo sejít takové množství lidí bez předchozí organizace. Jisté je, že svoji roli sehrály zmíněné již závodní organizační výbory, koordinované Zoranem Todorovićem, které na nočních směnách organizovaly sledování slovinského mítinku a odchod dělníků před parlament, ty však v žádném případě nebyly schopny mobilizovat takovou masu lidí.²²⁰

Mítink byl velice impulzivní – kolem poledne oznamuje federální ministr vnitra Dobroslav Ćulafić председovi prezidia, že pořádkové složky nad ním ztrácejí kontrolu. Demonstranti požadovali, aby k nim promluvili předseda prezidia Raif Dizdarević, předseda ÚV SKJ Stipe Šuvar a konečně předseda ÚV SK Srbska Slobodan Milošević. Ten ovšem zasedajícímu jugoslávskému prezidiu několikrát vzkázal, že není psychicky s to vyjít před tak velkou shromážděnou masu. Již tehdy se hovořilo o tom, že Milošević nerad mluví na veřejnosti, byť jej právě mítinky vynesly k vrcholu moci. Tato Miloševićova vlastnost se projevila zejména v pozdějších dobách jeho vlády, kdy se k veřejnosti obracel minimálně a vždy velice kusými projevy. V tomto případě se ovšem jednalo spíše o taktiku – Milošević vyšel před masu až v době, kdy se počaly rozcházet a kdy jim měl co slíbit.²²¹ Stipe Šuvar se podle vlastních slov „skryl do svého pokojíku“,²²² k demonstrantům se tedy obrátil pouze předseda prezidia Raif Dizdarević, jehož projev byl v bouřící masě demonstrantů sotva

²¹⁸ Unković byl profesor Přírodovědně-matematické fakulty Bělehradské univerzity, před tím však zastával i řadu politických funkcí – od tajemníka ÚV SKS přes ministra školství po velvyslance SFRJ.

²¹⁹ Srbské sdělovací prostředky v této souvislosti hovořily o „milionovém mítinku“, přesné odhady počtu demonstrantů ovšem chybí. I jinak kritičtí vedoucí jugoslávští představitelé hovoří o milionu účastníků. Předseda prezidia Dizdarević při veškerém odstupu, který jinak měl od „antibyrokratické revoluce“ a praktik srbského vedení, ve vzpomínkách na své vystoupení před demonstujícími hovoří o impresivním zážitku: „*Milion lidí, žhavý sopečný vulkán, v němž již nikdo nikoho neslyší...*“ DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 279.

²²⁰ Dizdarević vzpomíná, že již během večera získalo jugoslávské vedení informace od státní bezpečnosti, že Todorović přímo nařídil organizačním výborům a vedením několika velkých bělehradských podniků vyvést dělníky první směny před budovu parlamentu. Viz SILBER, L. – LITL, A.: *Smrt Jugoslavije*, s. 55.

²²¹ Blízký Miloševićův spolupracovník Borislav JOVIĆ doslova tvrdí, že se Milošević vyhýbal veřejným projevům „*jako čert kříži*“, přestože byl pravý typ mítinkového řečníka, jehož projevy dokázaly masu zcela fascinovat. Viz *Knjiga o Miloševiću*, s. 15.

²²² Šuvar ovšem upřesnil, že se projevu k demonstrantům vyhnul nikoli ze strachu, nýbrž proto, že věděl, že „*té mase nelze nic vysvětlit a že mě zvou pouze proto, aby se mi vysmáli a vypískali*“. PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima.*

slyšet. Jeho upřímně míněná slova o tom, že prezidium „*nebude kapitulovat před nikým, kdo rozbíjí SFRJ*“,²²³ a že přijme veškerá opatření k tomu, aby bránilo a „*ubránilo*“ jednotu země, za niž „*bylo položeno milion a sedm set tisíc životů*“,²²⁴ ovšem mohla demonstranty jen stěží uspokojit. Ti totiž skandováním a transparenty požadovali jak odsouzení slovinského mítinku, tak, a to především, zatčení organizátorů listopadových demonstrací a únorové stávky albánských horníků, odmítnutí demisí kosovského vedení a rychlé přijetí ústavní novely. Tedy přesně to, co prosazovalo také srbské vedení – náladu a názory demonstrujících mas totiž podle očitých svědků usměrňovaly Todorovićem organizované skupiny, stojící přímo před vchodem do parlamentu, které skandováním hesel (vyjadřujících požadavky srbského politického vedení – pozn. V. Š.) bezprostředně ovlivňovaly průběh demonstrace. Po Dizdarevičově projevu nicméně téměř polovina lidí odešla, zůstalo jen „*tvrdé jádro*“.²²⁵

Na odpoledním zasedání předsednictva ÚV SKJ Slobodan Milošević úporně trval na tom, aby jeden ze závěrů tohoto zasedání byl právě požadavek trestního stíhání organizátorů listopadových a únorových kosovských událostí. Po dlouhém jednání učinilo stranické předsednictvo ústupek a vyšlo tomuto požadavku vstříc, a jakmile bylo trestní stíhání odsouhlaseno, odešel Milošević na mítink.²²⁶ Demonstranti, kteří od nočních hodin čekali na Miloševićův projev a celou dobu skandovali jeho jméno, se dočkali teprve v sedm hodin večer!²²⁷ Milošević pak hovořil pouze čtyři minuty (!) a jeho projev byl populisticky přímý. Prohlásil mj., že „*žádná cena ani síla, nemůže zvíkat vedení Srbska a občany Srbska v boji za spravedlivé cíle...*“, a v souvislosti s demisemi kosovských politiků chválil odhodlání demonstrantů nedopustit na Kosovu politické změny: „*My jsme, a především vy jste dokázali, že nedopustíme, aby nám likvidovali kádry, důsledně bojující za politiku SK na Kosovu.*“ Po těchto slovech začal dav skandoval: „*Zatkněte Vllasiho.*“ V tu chvíli Milošević prokázal, že je skutečným mistrem mítinkové politiky – nejprve se obrátil na demonstranty slovy „*neslyším dobře, neslyším co říkáte*“, a vzápětí dodal: „*Chci vám však odpovědět na to, co požadujete – brzy budou zveřejněna všechna jména a říkám vám, že ti, kdo zneužili lid k uskutečnění svých politických cílů, ti, kdo zneužili lid proti Jugoslávii, budou potrestáni a zatčeni...*“²²⁸

Po těchto slovech Milošević žádá demonstranty, aby se rozešli, a oni odcházejí. Milošević tak prokázal svoji moc – lidé na jeho slova čekali téměř dvacet čtyři hodin a rozcházejí se na jeden jediný jeho pokyn. Po této

²²³ Dizdarević měl v tu chvíli zřejmě skutečně na mysli jak slovinské vedení, jemuž vytýkal v té době již úzkou spolupráci s nacionalistickou opozicí sdruženou kolem Nove Revije, tak hnutí albánského separatismu, o jehož hrozbě ostatně bylo s výjimkou slovinských představitelů přesvědčeno celé prezidium SFRJ i předsednictvo SKJ.

²²⁴ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kovovo*, s. 116

²²⁵ Viz např. PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara.*

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 16.

²²⁸ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kovovo*, s. 118.

demonstraci bylo jasné, že se Slobodan Milošević stal skutečným vůdcem. Tento akt měl i svůj další význam – demonstrace se rozešly na pokyn Miloševiče, srbského představitele, a nikoli na prosbu Raifa Dizdareviće, jugoslávského prezidenta. Navíc demonstranti na této manifestaci poprvé skandovali později proslulé syntagma „*Slobo, Srbe, Srbsko je s tebou*“,²²⁹ čímž byl zdůrazněn čistě srbský charakter Miloševičovy akce.²³⁰

Demonstrace před federálním parlamentem je také svědectvím toho, že na vzestupu a celkovém vítězství srbského populismu a nacionalismu mají svůj díl také studenti²³¹ a profesori bělehradské univerzity. Začlenění univerzity, profesorů a studentstva do populistického hnutí dalo srbskému nacionalismu novou sílu, již mu nemohla poskytnout ani církev, ani akademie, ani svaz spisovatelů a jiné intelektuální organizace, neboť nedisponovaly desettisíci lidmi, připravenými k přímé akci.²³²

Zatčení Azema Vllasiho

Azem Vllasi byl zatčen tak, jak Milošević slíbil demonstrantům – tedy hned následující noci po manifestaci před federálním parlamentem. V souvislosti s jeho zatčením ovšem došlo k ostrému střetu mezi srbským a federálním vedením, které se domnívalo, že zatčení Vllasiho je v napjaté kosovské situaci pouze přiléváním oleje do ohně. O zatčení Vllasiho navíc nebylo předběžně informováno ani prezidium SFRJ, ani předsednictvo SKJ, přestože bylo jasné, že jde o akci, která může ohrozit státní bezpečnost, a přestože šlo o bývalého vysokého komunistického funkcionáře, člena ÚV SKJ. Šlo tak pouze o interní domluvu mezi Miloševičem a federálním ministrem obrany, jímž byl v té době Černohorec Dobroslav Čulafić.²³³ Vllasi byl zatčen v bosenské Bijelině, v domě své manželky,²³⁴ srbskou a kosovskou policií bez souhlasu federálního vedení a za pouhé asistence bosenskohercegovské policie, což byl do té doby nevídaný precedens. Na Kosovu pak byla ještě téhož dne zatčeno řada vedoucích pracovníků a horníků z Trepče, mj. generální ředitel dolů v Trepči Aziz Abrashi a ředitel dolu Stari Trg Burhan Kavaja a jeho zástupce Mensur Feiza, kteří při hornické stávce zprostředkovali styk havířů

²²⁹ V originále *Slobo, Srbine, Srbija je uz tebe*.

²³⁰ Demonstrace proti slovinskému mítinku v Cankarově domě a proti demisím kosovských funkcionářů se konaly 28. února také v Novém Sadě (kolem 100 000 demonstrantů) a v Titogradu (údajně až padesát tisíc demonstrantů). Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 119.

²³¹ Studentstvo, podobně jako další vrstvy obyvatelstva, bylo zpočátku nadšeno Miloševičem a podporovalo jej. Již v roce 1991 se ovšem studenti a jejich organizace postavili do prvních řad boje proti Miloševičovu režimu a právě na nich ležela tíha demonstrací v roce 1992 či několikaměsíčních protestních pochodů proti falzifikaci voleb na přelomu let 1996/1997. Ani při těchto demonstracích ovšem nevyvanul nacionalistický duch – např. na policii, která byla proti studentům vysílána Miloševičovým režimem, se volalo: „*Běžte na Kosovo!*“

²³² POPOV, N.: *Univerzitet u ideološkom omotaču*. In: *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 358.

²³³ PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara*.

²³⁴ Vllasi, v té době již bez politických funkcí, se podle vlastních slov uchýlil do Bijeliny, k rodině své bosenské manželky, aby si odpočal „*od atmosféry strachu a napětí*“, která v Prištině po stávce horníků panovala. Viz VUČETIĆ, Milenko: *Vlasi*. Zagreb 1990, s. 15.

s oficiálními činiteli. Později bylo zatčeno ještě několik dalších politických a hospodářských činitelů Kosova, jež obžaloba vinila z navádění ke stávce, její přípravy a organizace a, v duchu dosavadního traktování kosovských problémů, také z „kontrarevolučního ohrožování společenského řádu SFRJ“, což byla kvalifikace, ze níž bylo možno očekávat až 15 let vězení. Právě 15 let totiž dostali kosovští Albánci obžalovaní z rozpoutání demonstrací v roce 1981, např. Hydajet Hyseni, který si z trestu odpykal 10 let. Předpokládalo se, že „političtí organizátoři“ Vllasiho formátu by bezesporu byli odsouzeni k nejvyšším možným trestům.

Neuznávám tento politický soud: Proces s „kosovskou čtrnáctkou“

Soud s Vllasim a skupinou vedoucích pracovníků z Trepče začal teprve na podzim 1989 a události následujících měsíců způsobily, že to byl poslední politický proces v SFRJ. Zároveň to byl také první proces tohoto druhu, při němž byla umožněna přítomnost mezinárodních organizací pro lidská práva, zahraničních diplomatů a korespondentů světových médií. Začátek procesu v okresním soudě v Titově Mitrovici (dnes Kosovska Mitrovica) 30. října 1989 se tak stal prvotřídní politickou událostí, na niž se akreditovalo 150 jugoslávských i zahraničních dopisovatelů. Očekávala se hlavně řeč samotného Vllasiho, který také naděje nezklamal. Udělal z ní politický projev, v němž Miloševiće a Rahmana Morinu obvinil z organizování honu na jeho osobu a vyjádřil své přesvědčení o tom, že demonstrace organizované na jeho obranu nebyly nepřátelské ani kontrarevoluční. V prvních dnech soudního procesu docházelo k demonstracím v řadě kosovských měst, v Prištině se staly střety převážně mladších demonstrantů s pořádkovými oddíly každodenním programem, takže se začalo hovořit dokonce o „bejrútizaci Prištiny“.²³⁵ S tím, jak se soud protahoval, ustaly postupně i demonstrace, které ovšem hned v počátcích přerostly ze shromáždění na podporu Azema Vllasiho a trepčanské čtrnáctky na demonstrace politické, požadující kosovskou republiku. Již po několika dnech bylo zřejmé, že Vllasi sloužil při demonstracích pouze jako záminka. Demonstrace trvaly více než deset dní (menší demonstrace se však zejména v Podujevu odehrávaly takřka permanentně po celou dobu soudního procesu), nikdy však nedosáhly masovějších rozměrů a zakončily se bez krveprolití. Samozřejmě, na rozsah těchto demonstrací působila i skutečnost, že na Kosovu stále trval výjimečný stav, vyhlášený 27. února 1989, svoji odstrašující roli sehrálo i krveprolití, k němuž došlo při protestech proti přijetí nové srbské ústavy v březnu 1989.

Vllasiho obhajoba před soudem vstoupila do análů jugoslávského soudnictví především svou délkou. Trvala celých pět dní, výslechy svědků pak dva měsíce, celý soudní proces se protáhl na šest měsíců (šedesát osm pracovních dní). Vllasiho obrana byla podle všech právnických i politických

²³⁵ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 254.

měřitek vynikající. Hájil se, že ve své politické činnosti vždy prosazoval řešení problémů pomocí legálních politických institucí a nikoli uličním mítinkováním. Pokud se však, tvrdil Vllasi, jednou uliční demonstrace přijmou jako metoda politického boje, pak je třeba zajistit všem stejné podmínky, a nikoli o jedné straně hovořit jako o revoluční a o druhé jako o kontrarevoluční. Stěžoval si také na to, že jej soud kvalifikuje jako Albánce, zatímco on dvacet let působil a pracoval jako jugoslávský komunista, a obvinil soud z toho, že je politický. Svoji obhajobu zakončil působivě, v titovském stylu: „*Za mé veřejně vyslovované názory a postoje uznávám pouze kritický soud demokratické veřejnosti, nikoli tento politický soud.*“²³⁶ Vllasi ve své obhajobě zpochybňoval jeden argument prokuratury za druhým a brzy začalo být jasné, že soud se stane politickou blamáží jak kosovského vedení, tak samotného Slobodana Miloševiče. Svůj zájem o Kosovo přitom nadále projevovala také slovinská veřejnost, takže mezi obhájci obžalovaných byli i čtyři slovinští advokáti, angažovaní Socialistickým svazem pracujících Slovinska. Dvacátého čtvrtého dubna 1990 vynesl soud osvobozující rozsudek jak pro Vllasiho, tak pro zbývajících třináct obžalovaných (jeden byl osvobozen již dříve).

Vllasi se z vězení vrátil po čtrnácti měsících jako vítěz, svůj triumf si ovšem nemohl příliš vychutnat. Na Kosovu se v době, kdy byl ve vězení, radikálně změnila politická situace. Éra Azema Vllasiho a albánských komunistických funkcionářů zde totiž definitivně skončila. Svědčil o tom ostatně i tisk albánských alternativních skupin, které sice byly, jak často zdůrazňovali jejich představitelé, proti politickým procesům, jméno Vllasiho však v této souvislosti nezmiňovali. Jeho komunistická minulost a především role v normalizaci politické scény po roce 1981 pro ně byla nepřijatelná a nemohly ji změnit ani události posledních měsíců, kdy se Vllasi, fakticky proti své vůli, a především díky působení Miloševičovy mediální mašinérie, stal symbolem albánského protestu proti rušení autonomie.²³⁷

Přijetí nové srbské ústavy – vítězství antibyrokratické revoluce

I po skončení hornické stávký v Trepči byla situace na Kosovu, z důvodů již výše uvedených, stále napjatá. Prezidium SFRJ dostávalo zprávy z bezpečnostních složek dokonce o tom, že se chystají, zejména v souvislosti s březnovým (11. 3.) výročím událostí roku 1981, ozbrojené akce, jejichž dodatečným cílem však měl být i protest proti ústavním změnám. Těmto informacím ovšem, podle slov předsedy jugoslávského prezidia Raifa

²³⁶ Soudní proces je rekonstruován za pomoci servisu Tanjuga a záznamů Dj. JEVTIČE v knize *Bitka za Kosovo*, s. 256–259.

²³⁷ Vllasi se po svém propuštění z vězení již politicky neangažoval a založil si v Prištině advokátní kancelář. Jeho články a rozhovory, které v průběhu 90. let čas od času poskytoval tisku, v nichž komentoval aktuální politické problémy Kosova, se snažily o objektivitu, věcný přístup a vyvážené postoje. I v současnosti bývá zván do politických diskusí ve všech nástupnických státech SFRJ. Po roce 1999 jeho zkušeností využívala řada kosovských politiků, v roce 2009 byl dokonce designován jako velvyslanec Kosova v Černé Hoře.

Dizdareviće, věnovalo prezidium i další federální orgány jen málo pozornosti,²³⁸ přesto však zavedlo 3. března na Kosovu dodatečná „zvláštní opatření“. Tento akt, zdůvodněný tím, že se „*situace v autonomní oblasti stále zhoršuje a ohrožuje zřízení, integritu i suverenitu celé země*“,²³⁹ znamenal mj. pracovní povinnost – opatření, které bylo v jugoslávské praxi zavedeno vůbec poprvé. Jednalo se vlastně o jakýsi způsob vojenské mobilizace, sloužené ovšem na pracovním místě. Stát ale nebyl dostatečně důsledný v jejím provádění, resp. neměl sílu a zřejmě ani snahu k tomu, aby ji důsledně prováděl, a proto se toto opatření v podstatě od samého počátku minulo účinkem, nehledě na to, že jen stěží mohlo být vytvořeno tolik pracovních příležitostí. Byl to mj. další ze znaků toho, že jugoslávské vedení začíná mocensky ztrácet půdu pod nohama.

Podivné hlasování kosovského parlamentu

K bezprecedentní bezpečnostní krizi ovšem dochází až v souvislosti se začátkem zasedání kosovského parlamentu, ohlášeným na 23. března 1989, na němž měly být přijaty doplňky a novely srbské ústavy v podstatě omezující kosovskou autonomii. Srbský parlament schválil dodatky k ústavě již na zasedání 23. února (tedy v době, kdy byla v plném proudu stávka horníků v Trepči), podle stávajícího právního řádu mohla novelizovaná srbská ústava vstoupit v platnost až po schválení parlamenty autonomních oblastí (vojvodinský parlament schválil novelizaci 10. března 1989²⁴⁰). To byl mj. také jeden z principů, jež ústavní novelizace rušila, neboť právo veta na ústavní změny, které autonomie ze zákona mohly uplatňovat, bylo srbskými zákonodárci nejvíce kritizováno a napadáno.²⁴¹ Kromě toho měly novelizace omezit i řadu dalších autonomních ingerencí, mj. kontrolu nad policií, vzdělávací i ekonomickou politikou, omezeno mělo být i právo výběru oficiálního jazyka autonomie (což ovšem neomezovalo možnost používání albánštiny v úředním styku a ve školství).

Ohledně samotného hlasování kosovského parlamentu o ústavních změnách, k němuž došlo 23. března 1989, panuje dodnes jistá konfuse. Kosovští poslanci totiž nakonec podle všeho velkou většinou hlasů ústavní novelu podpořili. Výsledky hlasování hovoří o tom, že z dvousetčlenného parlamentu bylo proti pouze deset poslanců.²⁴² Pozdější albánská literatura ovšem uvádí, že

²³⁸ PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara*.

²³⁹ Citace je převzata z haagské obžaloby Slobodana Miloševića. Viz www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm.

²⁴⁰ *Amandmani nisu zaustavili podele*. Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

²⁴¹ Tento bod, jako jeden z mála, také podporovali i představitelé ostatních jugoslávských republik včetně Slovinska, neboť uznávali, že díky němu není Srbsko jako republika plnoprávná s republikami, které autonomie neměly.

²⁴² Viz např. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 285. Výpověď I. Rugovy na soudu se S. Miloševićem v Haagu 3. 5. 2002. <http://www.srpskapolitika.com/hag/maj/03.05.02.txt>; Jevtić, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 137 aj.

se většina albánských delegátů zdržela hlasování a předseda parlamentu Remzi Kolgeci prohlásil novelizaci za schválenou i přes to, že návrh nezískal v parlamentu potřebnou dvoutřetinovou většinu.²⁴³ Odtud pak tento údaj převzala také haagská obžaloba S. Miloševiče, resp. její 11. článek.²⁴⁴ N. Malcolm dokonce tvrdí, že do hlasování byly započítány i hlasy oficiálních hostů zasedání!²⁴⁵ Na poslance bezesporu byl činěn nátlak, jinak si lze jen stěží představit takovéto procento úspěšnosti hlasování pro novelizaci, proti níž většina albánského obyvatelstva demonstrovala již několik měsíců. Jako prostředek nátlaku se uvádějí i obrněné transportéry, jimiž byla budova kosovského parlamentu v den hlasování obklíčena. Jejich původním účelem však byla ochrana budovy a poslanců před demonstracemi, které se v den schvalování novelizace očekávaly. Při hodnocení schválení ústavních změn také nelze zapomínat ani na skutečnost, že drtivá většina poslanců byla členy SK Kosova, kteří byli zvyklí hlasovat podle stranické disciplíny. Někteří z nich nejspíš také viděli, podobně jako nové albánské kosovské vedení, větší nebezpečí v albánském radikalismu a separatismu než v postoupení části autonomních pravomocí bělehradskému centru. Jisté tedy každopádně je, že dodatky k srbské ústavě kosovský parlament velkou většinou schválil.

Krvavý kosovský týden

Demonstrace proti tomuto v očích velké části albánského obyvatelstva zrádnému kroku kosovského parlamentu na sebe nedaly dlouho čekat. Zahájilo je asi dvě stě albánských žen v Uroševci, které se shromáždily před městským úřadem a skandováním dávaly najevo svůj nesouhlas s přijetím ústavní novelizace. V odpoledních hodinách již bylo před městským úřadem shromážděno více než pět tisíc demonstrantů. Jedna kolona demonstrantů se vypravila k domu armády a dostala se do blízkého kontaktu s vojáky. Ze strany demonstrantů došlo i ke střelbě a jedna z kulek se dokonce odrazilila od přílby hlídkujícího vojáka. Byl to první „politický“ výstřel na Kosovu od roku 1981.²⁴⁶ Demonstrace v Uroševci probíhaly i následující tři dny a teprve 27. března 1989, den před slavnostním zasedáním srbského parlamentu, který měl přijmout autonomiemi již ratifikované ústavní novely, se nepokoje přenesly i do dalších kosovských měst – Prištiny, Titovy Mitrovice, Gnjilan, Lipjanu, Vučitrnu, Podujeva a postupně přerůstaly v uliční násilí. Policie je zasypávána kamením, dochází k převrácení automobilů, na ulicích vyrůstají barikády. Stále častěji se ze strany demonstrantů ozývají výstřely. Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević ve svých pamětech vzpomíná na zoufalý telefonát Remzi Kolgeciho:

²⁴³ Např. IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 340.

²⁴⁴ www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm

²⁴⁵ MALCOLM, N.: *Kosovo. Kratka povijest*, s. 384.

²⁴⁶ Viz např. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, s. 286–287; JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 138 aj.

„V Podujevu, Gnjilanech, Suvé Rece a v Mitrovici vypukla skutečná válka. V Prištině tiché (v období po stávce horníků v Trepči se horníci uchýlovali k protestním shromážděním, na nichž demonstrativně mlčeli, po nich se takto organizovali i prištinští studenti – pozn. V. Š.) *demonstrace přerostly v násilí. V předměstí je slyšet výstřely a dávky z automatických zbraní, na intervence je pozdě. Je to vzpoura, násilí, hraničící s povstáním. Musíte nás odvolat, nikdo nám nedůvěřuje, nikdo nás nebere, když vyjdeme ven, lidé po nás plijí jako po zrádcích...*“ Bylo zřejmé, že za tohoto stavu věci jsou oběti na životech jen otázkou času. Při střelbě v Mitrovici zahynul policista srbské národnosti a těžce zraněno bylo šest dalších příslušníků policejního sboru, v Podujevu byl dokonce zastřelen velitel místní policejní stanice albánské národnosti. Předsednictvo kosovského parlamentu sice zavedlo policejní hodinu, vyhlásilo zákaz pohybu a shromažďování na veřejných místech a řadu dalších opatření, která však neměla, podobně jako prohlášení prezidia SFRJ, valného úspěchu, neboť neméně dramatické demonstrace se udály i 28. března v dalších místech na Kosovu – v Prizrenu, v Suvé Rece,²⁴⁷ Orahovci, Peći, Mališevu aj.

Výsledky těchto střetů byly hrozné: během dvou dnů násilí zahynuli dva příslušníci pořádkových sil a dvacet dva demonstrantů, těžce zraněno bylo devět příslušníků policie a lehce sto dvanáct, lékařskou pomoc vyhledalo devadesát dva demonstrantů, počet zraněných však byl mnohem vyšší, neboť většina lehčeji zraněných účastníků nepokojů, podobně jako v roce 1981, nevyhledala lékařskou pomoc z obavy z policejní represe, popř. jim byla prokázána albánskými lékaři mimo okruh nemocnic.²⁴⁸ Podle hodnocení kosovského ministra vnitra Jusufa Karakushiho byly demonstrace 23. – 28. 3. 1989 ve srovnání s demonstracemi roku 1981 menší co do počtu účastníků, ale agresivnější a s většími následky.²⁴⁹

Jako obvykle následovala po takovéto akci normalizace. Čistky proběhly vzápětí jak v předsednictvu OV SK Kosova, tak i dalších vedoucích stranických a oblastních orgánech, odvoláni byli ředitelé podniků, z jejichž závodů se rekrutovali účastníci demonstrací, mocenské orgány se však zvláště zaměřily na signatáře petice 215 intelektuálů, jež byla v hodnocení událostí označena jako časově i ideově cílený akt, který měl „*animovat albánské masy na Kosovu k odporu vůči ústavním změnám*“. V hodnocení se jasně dávalo na vědomí, že „*signatáři nemohou zůstat na vedoucích a odpovědných místech a musí jim být odňata možnost politického vlivu*“.²⁵⁰ Kromě toho podle oficiálních údajů

²⁴⁷ Zpravodaj Tanjugu Jevtić píše, že zde demonstranti byli ozbrojeni jako v dobách selských povstání vidlemi a sekýrami. Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 138 aj.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 143, také např. REUTER, J.: *Die Jüngste Entwicklung in Kosovo*. Südosteuropa 1989/6, s. 338. Citováno dle HRADEČNÝ, P.: *Kosovská otázka v letech 1944–1966 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996, s. 168. Christina von KOHLOVÁ a Wolfgang LIBAL ve své práci citují také nejmenované albánské zdroje, které počet mrtvých odhadovaly až na 200 (*Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 121).

²⁴⁹ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 144.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 153.

police zatkla 238 osob, které byly odvezeny do vězení ve Vranji. Albánští autoři tvrdí, že zatčení demonstranti byli ve vězení vystaveni „*brutální policejní tortuře*“.²⁵¹ Po dvou měsících byla většina zatčených propuštěna, aniž by proti nim bylo vzneseno obvinění. Stovky lidí byly také potrestány v přestupkovém řízení až několika týdny vězení, popř. odsouzeny k peněžitém pokutám, mnozí prostí účastníci demonstrací byli propuštěni z práce.²⁵²

Slavnost v Sáva centru

Poslanci tří komor srbského parlamentu schválili, slavnostně a jednohlasně, dodatky k ústavě, resp. její novelizaci, na zasedání srbského parlamentu 28. března 1989. Jeho slavnostního vyhlášení v kongresovém centru Sáva se zúčastnilo čtyři tisíce pozvaných hostů. O tom, že se časy změnily a že se i komunistická scéna pod vlivem spisby kritické inteligence obrací k srbské tradici, svědčilo lámání svátečního, tzv. slávského koláče,²⁵³ jež rukou nedílnou prováděli společně se Slobodanem Miloševićem také nový předseda federální vlády Ante Marković spolu s novým ministrem obrany Veljkem Kadijevičem. „*Pravomoci, které nová ústava poskytuje, budou bez výjimky využity vůči každému, kdo se odváží napadat integritu Srbska a Jugoslávie. Srbsko nepožaduje a nechce více práv, než mají ostatní jugoslávské republiky, ale nepřistoupí ani na to, aby jich mělo méně,*“ prohlásil při té příležitosti předseda srbského parlamentu Borislav Jović.²⁵⁴ V euforii po přijetí nové ústavy tehdy v Bělehradě vládlo všeobecné přesvědčení, že březnové albánské demonstrace na Kosovu byly pouhým „posledním záchvěvem separatistů“ a že ústavní změny zabezpečí na Kosovu, jak prohlašoval Jović na ústavní slavnosti, právní jistotu a bezpečí všech občanů autonomní oblasti. „*S definitivní platností je pohřbena iluze o možnosti vytvoření kosovské republiky, což by byl jen další stupeň k rozpadu Jugoslávie,*“ hřímal Jović. „*Život, jsem přesvědčen,*“ pokračoval dále předseda srbského parlamentu a hlavní promotér novelizované ústavy, „*ukáže jednotné Srbsko s dvěmi autonomiemi jako obnovený faktor síly, jednoty, demokracie a pokroku našeho společenství.*“²⁵⁵

Dvacátý osmý březen 1989 tedy lze zároveň označit za vítězství Miloševićovy antibyrokratické revoluce. Milošević se, po omezení samostatnosti obou autonomií a po získání černoohorských hlasů, stal nejmocnějším mužem na jugoslávské politické scéně, který ve federálních

²⁵¹ IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 340.

²⁵² von KOHL, Ch. – LIBAL, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 118.

²⁵³ Speciálně připravené pečivo, které se peklo při příležitosti svátku rodinného církevního patrona, tzv. slavy.

²⁵⁴ Podle vlastních slov s návrhem na zrušení článku o ústavních pravomocích autonomií (tedy práva veta na změny srbské ústavy a zákonů), který vlastně představoval základ politické samostatnosti obou oblastí, přišel právě Borislav Jović. Nepočítal prý přitom s tím, že by tento návrh mohl projít, ale předpokládal, že autonomie budou snáze přístupny kompromisům k jiným ústavním změnám, když srbská strana na oplátku odstoupí od tohoto návrhu. Události antibyrokratické revoluce nakonec překonaly všechna Jovićova očekávání. Viz JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 44.

²⁵⁵ *Amandmani nisu zaustavili podele*. Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

orgánech disponoval čtyřmi hlasy z osmi a navíc již svoji moc neodvozoval a nezakládal pouze na straně a její přízni, ale vyvozoval ji přímo z podpory lidu – srbského národa – který vyvedl na ulice. Naskýtala se samozřejmě otázka – jak mohou mít autonomní oblasti své představitele v jugoslávském prezidiu, když je po novelizaci jejich ústavní postavení ve federaci zcela změněno?²⁵⁶ De facto by mělo mít Srbsko pouze jeden hlas (a spolu s černohorským dva). Nicméně Milošević se touto otázkou nehodlal zabývat a nikdo z jugoslávského vedení mu ji také nepokládal.

Již zanedlouho se však mělo ukázat, jak nereálná byla očekávání a prognózy srbských politiků. Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, bylo to však vítězství Pyrrhovo. Následujícího roku zůstalo Kosovo bez parlamentu a řady dalších orgánů a mír v oblasti se dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represi, která bude Srbsko vyčerpávat ekonomicky, na mezinárodním poli jej bude diskreditovat a vyústí nakonec v zásah letectva NATO a jeho definitivní ztrátu. Zatím však v Bělehradě slavili vítězství. Deník Politika z 29. března s titulkem přes půl úvodní strany oznamoval: *Srbsko je opět jednotné.*

Den svatého Víta

Vrcholem mítinkové politiky let 1988–1989 ovšem byla bezesporu až oslava 600. výročí bitvy na Kosovu, která se uskutečnila na výroční den bitvy, 28. června 1989. Oslava, dlouho dopředu plánovaná, se měla stát jedním z politických vrcholů roku 1989. Podle počtu zúčastněných, převážně ovšem Srbů a Černohorců ze všech koutů Jugoslávie i ze zahraničí, jím bezesporu byla. Srbská média hovořila až o dvou miliónech účastníků manifestace, i ty nejmenší odhady zahraničních agentur ale uváděly mnohasettisícové počty.²⁵⁷ Hlavní role na oslavě byla vyhrazena Slobodanu Miloševići, byť se oslavy, s výjimkou Stipe Šuvara, zúčastnilo celé jugoslávské prezídium v čele s předsedou Janezem Drnovšekem, a také předsednictvo ÚV SKJ, jehož tehdejší předsedou byl Makedonec Milan Pančevski. Oslavy tak měly mít celojugoslávský význam. Svým projevem Slobodan Milošević definitivně potvrdil své místo nejmocnějšího muže jugoslávské federace. Jeho projev byl dvojsmyslný – na jedné straně horoval za zachování socialistické Jugoslávie, na straně druhé upozorňoval, že Srbsko nebude více trpět ponížením a zradou ve svých vlastních řadách. Jeho okřídlená slova o tom, že po „šesti stech letech jsme opět v bojích a

²⁵⁶ IVANOVIĆ, D.: *Bolest vladanja. Vlast, opozicija i parlamentarizam u Srbiji na kraju XX veka.*

²⁵⁷ Nejméně, 300 000 účastníků, zmiňovala agentura Reuters (Politika, 29. června 1989). Hry s čísly účastníků mítinků byly vždy jednou ze záležitostí politické propagandy, nejprve té, sloužící antibyrokratické revoluci, poté i té, která sloužila opozici proti Slobodanu Miloševićovi. O rozdílnosti počtů se mohl autor publikace sám přesvědčit při mnoha mítincích v letech 1996–2000, jež osobně sledoval. Např. při opozičním mítinku Srbského hnutí obnovy, politické strany spisovatele Vuka Draškoviće 10. května 1996 na Ravne Goře (místě, na němž sídlil za druhé světové války štáb četníků v čele s Dragoljubem Mihailovićem) oznamoval opoziční tisk 100 000 účastníků (Naša Borba 11. 5. 1996), přičemž podle autorova podrobného sčítání nešlo o více než 20 000 lidí.

před boji“, které sice „*nejsou ozbrojené, ale ani takové nejsou vyloučeny*“,²⁵⁸ jednoznačně předznamenala další jugoslávský vývoj.

Mítink na den sv. Víta představoval v podstatě oslavu vítězství Miloševićova politického proudu, zároveň však byl významný i pro nacionalistické intelektuály, pro něž byl symbolem znovuzískaného Kosova, symbolem historického práva na kosovské území. Již v březnu 1989 na toto téma básník Matija Bečković prohlásil: „*Šest století po bitvě na Kosovu je zapotřebí jasně říci – Kosovo je srbské, a tato skutečnost není závislá ani na albánské natalitě, ani na srbské mortalitě. Na Kosovu je tolik prolité srbské krve a tolik srbských svatyň, že zůstane srbské, i když zde Srbové nebudou.*“²⁵⁹ Na samotném válečném poli na Gazi Mestanu, při mítinku 28. června, pak Bečković horoval, že na Kosovo je třeba hledět jako na „*Jeruzalém, v němž by celá Evropa měla své chrámy*“. Lidská práva, tvrdil Bečković, se na Kosovu hájila a bránila před šesti sty lety, a brání se i dnes.²⁶⁰ Básník Gojko Djogo Bečkoviće doplnil – od kosovské bitvy až do současnosti nemají Srbové větší svátost než Kosovo. „*Na tu svátost přísahali a šest století jí přinášejí nejdražší oběti, oběti krve. A stále přinášejí. Nevíme dokdy, ale víme, že musíme, neboť srbský stát bez Kosova by byl jako Srb s dírou v hrudi.*“²⁶¹

Shromáždění na Gazi Mestanu bylo ovšem i výraznou manifestací církevní. Také pravoslavná církev totiž měla svůj důvod k oslavě, nejen proto, že viděla, jak se území, na němž stojí nejvýznamnější středověké srbské chrámy a kláštery, vrací pod srbskou kontrolu, ale i kvůli tomu, že díky oteplování vztahů mezi církví a srbským vedením začala postupně hrát opět roli, o níž se domnívala, že jí v srbském národě patří. Toto oteplení bylo zřejmě poté, co srbské mocenské orgány dovolily církvi obnovit výstavbu velechrámu sv. Sávy na Vračaru, započatou před druhou světovou válkou.²⁶² Oslavě na Gazi Mestanu, již žehnal srbský patriarcha German, předcházelo putování ostatků knížete Lazara po „srbských zemích“, které se stalo manifestací srbství zejména v národnostně smíšených oblastech Bosny a Hercegoviny. Slavnosti vítání ostatků na Ozrenu ve střední Bosně se zúčastnilo na 50 000 lidí! Vyvrcholení tohoto putování bylo vítání ostatků v klášteře Gračanica, ležícím nedaleko

²⁵⁸ MILOŠEVIĆ, Slobodan: Ravnopravni i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije. Politika 29. 6. 1989, s. 3–4. . „*Ale bez ohledu na to, jaké jsou,*“ pokračovala známá Miloševićova sentence, „*není možno v nich zvítězit bez rozhodnosti, statečnosti a obětavosti. Bez těch dobrých vlastností, které byly tehdy dávno přítomny na Kosově poli.*“

²⁵⁹ Politika, 5. března 1989.

²⁶⁰ GLIGORIJEVIĆ, M.: *Srpski Jeruzalim*. Nin, 2. července 1989.

²⁶¹ Vreme č. 454, 18. září 1999. Přístupné na http://www.vreme.com/arhiva_html/454/index.html

²⁶² Stavba velechrámu sv. Sávy v bělehradské čtvrti Vračar, na místě kde turecký velký vezír Sinan paša v roce 1594 nechal spálit ostatky zakladatele srbské autokefální pravoslavné církve Savy (Nemanjiće), byla zahájena v roce 1936. Jeho budování přerušily události druhé světové války, po níž již komunistická moc dostavbu neumožnila. Dostavbu chrámu povolil na žádost patriarchy Germana tehdejší srbský prezident Dušan Čkrebić v roce 1985. Za tento ve své době poměrně odvážný čin byl později Čkrebić, ač komunist, dokonce vyznamenán nejvyšším církevním řádem. K definitivnímu potvrzení nového vztahu mezi státem a církví došlo při jednání mezi patriarchátem a vládou 15. června 1990. Viz TOMAS, R.: *Srbija pod Miloševićem. Politika devadesetih*, s. 69.

kosovského bitevního pole, kam ostatky dorazily v den mítinku. Poté byly uloženy v záduši knížete Lazara v srbské Ravanici.

Pro předsedu Svazu kosovských spisovatelů Ibrahima Rugovu, ovšem byla oslava 600. výročí kosovské bitvy „šovinistickou manifestací“. Na Kosovu totiž podle něj nebojovali pouze Srbové, ale také Albánci, Charváti, Bosňané, a jde tedy o událost významnou pro všechny jugoslávské národy. „*Můj dojem z celé akce je ten*“, hovořil v interview pro Der Spiegel, „*že v Jugoslávii existují síly, které na Kosovo přímo přivolávají teroristické akce.*“ Na závěr svého rozhovoru pak přidal prorocké upozornění, „*že vždy, když se nějaký malý národ, a Srbové jsou malý národ, pokoušel Balkánu vnutit svoji převahu, končilo to jeho vlastní tragédií*“²⁶³

²⁶³ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 188.

